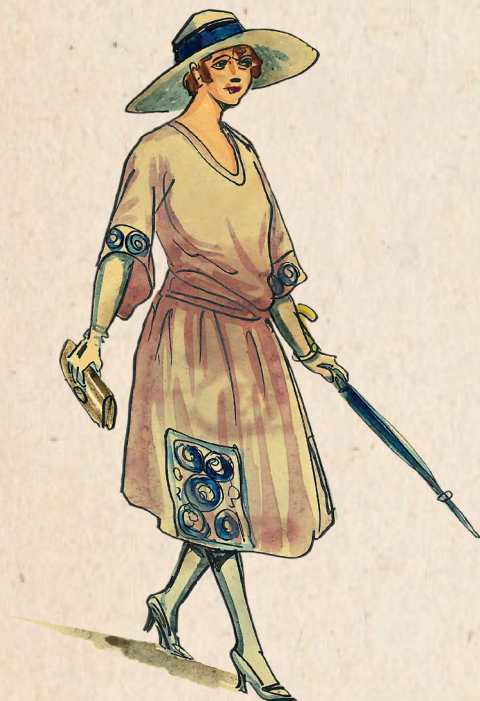

LÁNYOK, NŐK, ASSZONYOK

Női sorsok, szerepek, életutak
a 19–20. században

Tanulmánykötet

LÁNYOK, NŐK, ASSZONYOK
NŐI SORSOK, SZEREPEK, ÉLETUTAK
A 19-20. SZÁZADBAN

Baranyai Történelmi Közlemények 9.
A Magyar Nemzeti Levéltár
Baranya Vármegyei Levéltárának Évkönyve · 2024

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára
7621 Pécs, Király utca 11.

A kötetet szerkesztette:
POLYÁK PETRA – SOMOGYI BIANKA – VÉRTESI LÁZÁR

ISBN 978 963 8100 70 2

ISSN 1787 9752

Műszaki szerkesztő: Vértesi Lázár
Felelős kiadó: Dr. Gózszy Zoltán

Pécs, 2024

TARTALOM

Előszó	4
Lovaš Eldina: Nők az eszéki végrendeletekben a 19. század első felében	7
Borsy Judit: Szerzetesnők a Miasszonyunk rend pécsi rendházában (1851–1950)	26
Nagy Imre Gábor: Pécs város tanítónői a századfordulón	78
Bósz Attila: A nők szerepe a kisiparban és a kiskereskedelemben Pécsen (1919–1940)	98
Tegzes Ferenc: A Pécsi Jótékony Nőegylet a Nagy Háború időszakában	116
Árvai Tünde: Cserkészlányok Pécsen	144
Fedeles-Czeferner Dóra: Lokális, országos, transznacionális: a vidéki feminista szerveződések helye a magyarországi és a nemzetközi Nőmozgalomban ...	176

ELŐSZÓ

Noha a nőtörténet hazai kutatói között a tudományterület eddigi eredményeit, diszciplináris státusát vagy intézményesülését illetően optimista és pesszimista hangok egyaránt hallhatók,¹ kétségtelen, hogy a nőtörténeti tematika az utóbbi évtizedben komoly népszerűsége tette szert. Számos kiállítás, tematikus folyóirat-szám, s mostanra több (kis)monográfia mellett ismeretterjesztő írások, előadások és a *popular history* műfajához sorolható művek sokasága jelzi, hogy a nők történelmi szerepéről alkotott tudás nemcsak jelentősen kibővült, de széles közönséget is képes megszólítani. E felismerés ösztönözte a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárát arra, hogy XXII. Levéltári Napi Konferenciájának középpontjába a történelem női tapasztalatát feltáró kutatási eredményeket helyezze.

A 2021. október 20-án, Pécsen megrendezett, *Lányok, nők, asszonyok. Női sorsok, szerepek, életutak a 18–20. században* című konferencia a Dél-Dunántúlra koncentrált vizsgálatoknak kívánt teret adni, továbbá bemutatkozási lehetőséget kínált a nőtörténet-kutatás pécsi műhelyeinek.² Az azonos című tanulmánykötet, melyet mostantól virtuálisan is böngészhet az olvasó, a konferencia anyagához képest egyszerre nyújt többet és kevesebbet: válogatást kínál az elhangzott előadásokból, kiegészítve felkért szerzők által írt, a nők történelmi szerepét tovább árnyaló írásokkal. Ebben az összeállításban némiképp beszűkült a tárgyalt földrajzi tér (a döntően pécsi fókuszú kutatások mellett egy eszéki esettanulmány, valamint egy, a modern nőmozgalom vidéki szervezeteit bemutató munka szerepel), sokszínűbbé vált ugyanakkor a nők számára, a 19–20. században rendelkezésre álló cselekvési tér ábrázolása.

¹ Lásd például: Kéri Katalin: Tendenciák és eredmények a nőnevelés-történet kutatásában. In: „Asszonyoknak igen sokat kell tudni...” Új kutatások a nőnevelés történetéről. Szerk. Takács Zsuzsanna Mária – Ács Marianna – Pusztafalvi Henriette – Czeferner Dóra. Kronosz Kiadó, Pécs, 2019. 17–30.; Czeferner Dóra: A jelen és a jövő sokkal jobban érdekel, mint a múlt. Interjú Pető Andreával. Újkor.hu, 2017. július 29. (<https://ujkor.hu/content/a-jelen-es-a-jovo-sokkal-jobban-erdekelt-mint-a-mult-interju-peto-andreaval> [2024.09.27.]); Szapor, Judith: Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War: From Rights to Revanche. Bloomsbury Academic, 2018. 9–12.; Fedeles-Czeferner Dóra: Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció. Feministák az Osztrák-Magyar Monarchia alkonyán. Kronosz Kiadó, Pécs, 2023. 35–41.

² A konferencia programja elérhető itt: https://mnl.gov.hu/mnl/baml/hirek/lanyok_nok_asszonyok_noi_sorsok_szerepek_letutak_a_18_20_szazadban_c_leveltari_napi [2024.09.27.]

A tanulmányok elrendezése nem a kronologikus elvet követi. Az írások a családi körtől a munka világán át a nyilvános társadalmi, politikai jellegű szerepvállalásig vezetnek, sorrendiségük azonban korántsem egy teleologikus női emancipáció-történet egymásra épülő állomásait kívánja prezentálni. Már csak azért sem, mert bár a kötet írásainak fókuszában a magán- és közélet különböző szinterein tevékeny nők állnak, cselekvéseiket nem mindig az önállóság vagy az önmegevalósítás igénye, a mozgástér tudatos bővítésére törekvés, hanem az önfenntartás vagy éppen az érvényesülés kényszere motiválta – egy olyan társadalomban, amely a nőket és a férfiakat jogi, politikai, kulturális és számos egyéb szempontból sem kezelte egyenlőként.

A női lét e korszakspecifikus korlátainak ábrázolása persze nélkülözhetetlen, a kötet írásai azonban elsősorban a különböző női szerepekben rejlő cselekvési repertoárt helyezik középpontba. Lovaš Eldina a 19. század első felében keletkezett eszéki végrendeletek vizsgálatával a nőket a hagyományos „feleség–anya” szerepkörből fakadó, a családon belül és a női öröklésben is érvényesülő kontroll aspektusain túl a vagyona sorsáról önállóan rendelkező, a férfiakhoz hasonlóan gondot viselő házastársként mutatja be. A hagyományos, családon belüli női szerepkör társadalmilag elfogadott alternatívája a szerzetesi lét volt. Borsy Judit tanulmányában azonban a Miasszonyunk Női Kanonokrend 1851 és 1950 között fennálló pécsi rendházában élő apácák korántsem pusztán világi kötöttségeket cserélnek fel vallásiakra, mindennapjaik nemcsak önmegtagadással és szolgálattal telnek. A zárt közösségben sokaknak kinyílik a világ, olyanok is lehetőséget kapnak (akár külföldi) tanulásra, továbbképzésre, akik számára világi életükben ilyesmi elképzelhetetlen lett volna. A következő két tanulmány már a női munkavállalással foglalkozik. Nagy Imre Gábor a századfordulón tevékenykedő pécsi tanítónők példáján keresztül szemlélteti, hogyan válik a női értelmiségi keresőtevékenység összeegyeztethetővé a családon belüli női szerepekkel, Bósz Attila pedig arra is rámutat, hogy a női kisiparosok és kiskereskedők számára az önálló munkavégzés, a „dolgozó nő” szerepe a Horthy-korszakban sem jelentette még a „családfenntartóét”, a „tisztos ipar” erre nem nyújtott elég anyagi fedezetet. Tegzes Ferenc írása a Pécsi Jótékony Nőegylet első világháború alatti tevékenységének feldolgozásával a nők közéleti szerepvállalásának társadalmilag legelfogadottabb formáját, a jótékonykodást és a szociális

problémák enyhítését célzó közösségi munkát mutatja be, mely egyben lehetőséget kínált a nőegylet döntően középosztálybeli tagjai számára kulturális igényeik és művészi hajlamaik kielégítésére, s ha nem is tudatosan, de a vezetői és szervezői készségek fejlesztésére is. A női szerepek tartalmának bővülését jelzi az Árvai Tünde által bemutatott, 1927-től megszerveződő pécsi leánycserkész mozgalom tevékenysége is, melyben a hagyományos családi szerepre és a hazafias közéleti részvételre való felkészítés egyszerre volt jelen. A kötetet Fedeles-Czeferner Dóra tanulmánya zárja, mely a Feministák Egyesülete és a Nőtisztviselők Országos Egyesületének századeleji vidéki szervezetfejlesztési törekvéseit, valamint a helyi, országos és nemzetközi szerveződési szintek kapcsolatait tárja fel. A fiókegyesületek szervezési és működési nehézségei a feminista mozgalom szűkebb, lokális közösségekben kifejtett, mindennapokban is érzékelhető hatását jelenítik meg.

A tanulmánykötet írásaiból kirajzolódik a nőtörténeti kutatások számára hasznosítható forrásbázis sokszínűsége. A feminista és a más nőegyletek szervezeti iratain, a társadalmi és politikai közéletben aktív nők magániratain és levelezéseiben, valamint a jótékony közösségi tevékenységekről előszeretettel tudósító sajtócikkeken túl a cselekvő nők felbukkannak a levéltárakban őrzött, tárgyalt korszakunkban még döntően férfiak által írt, férfiperspektívát tükröző iratokban is. A végrendeletek jogi helyzetükről, az általuk kiváltott iparigazolványok a munkavállalás és a szakmaválasztás tendenciáiról, az iskolai értesítők a nevelés, a női művelődés formáiról, a tanítónői életpálya alakulásáról szolgáltatnak információkat. E széles forrásbázis érzékeltetése érdekében jelen tanulmánykötet írásaihoz a felhasznált dokumentumokból virtuális kiállítást állítottunk össze.³ A gyűjtemény alátámasztja, magyarázza és kibővíti a kötetben olvasható elemzéseket, de lapozgatható a tanulmányok illusztrációjaként is, ami által „arcot” és nevet kapnak az írások főszereplői: a végrendelkező özvegyek, a kegyes szerzetesnővérek, a „tisztos ipart” űző nők, a jótékonykodó polgárasszonyok, a szorgosan tanuló felsőiskolás és a díszszemlére felsorakozó cserkészlányok, de a nemzetközi nőmozgalom felé kacsintgató vidéki feministák is.

Polyák Petra

³ A virtuális kiállítás megtekinthető az alábbi címen: https://mnl.gov.hu/mnl/baml/virtualis_kiallitas/virtualis_kiallitas_az_mnl_baranya_megyei_leveltara_2021_es_notortenetit [2024.09.27.]

NŐK AZ ESZÉKI VÉGRENDELETEKBEN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Bevezetés

A végrendeletek különböző aspektusainak kutatása régóta foglalkoztatja a horvát történészeket.¹ Az eddigi publikációk azt mutatják, hogy zömük olyan középkori, koraujkori és újkori testamentumok alapján íródott, melyek a dalmát városokból és a Raguzai Köztársaságból származó végrendelezők végakarátát tartalmazzák. Ennek oka, hogy a területükön működő jegyzőségek iratanyaga fennmaradt. Ezek hatáskörébe tartozott a végrendelezők utolsó akaratának dokumentálása, illetve a formai követelmények meghatározása is, amely a hitelesség szempontjából elengedhetetlen volt.² Tartalmi szempontból eddig leginkább a hagyaték, az anyagi kultúra, az ingatlanok, és egyes társadalmi csoportok (elsősorban a városi nemesség) jellemzőinek bemutatása kapcsán kutatták őket.³

A Tengermelléktől eltérően Szlavónia területén a testamentumok eddig elkerültek a kutatók figyelmét.⁴ Ezt Eszék esetében az is bizonyítja, hogy a helyi levéltárban őrzött iratanyag alapján eddig csak egyetlen tanulmány született.⁵ A forrásanyag, amely e tanulmány alapját is képezi, az Eszék szabad királyi város magisztrátusa 1809–1850 [Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. – 1850.] című gyűjteményben található. Keletkezési idejét tekintve egybeesik Eszék szabad királyi városi rangjának fennállásával (1809–1850), és a tartalmi szempontokat is figyelembe véve több kutatási kérdés megválaszolására is alkal-

¹ Többek között: Čoralić, Lovorka; Ravančić, Gordan; Ladić, Zoran; Sivrić; Lazarević, Ivana; Stojan, Slavica; Karbić, Marija.

² Eterović-Eterović 2013, 64.

³ Lásd például: Ladić 1999; Čoralić 1999; Ladić 2003; Stojan 2007; Čoralić 2011; Ravančić 2011; Lazarević 2016.

⁴ Ez egyrészt az efféle forráscsoport hiányával, másrészt pedig a kutatók affinitásával magyarázható. Az eddigi kutatások zöme a korszak politikai, közigazgatási és gazdasági viszonyainak bemutatására összpontosult, így a lokális társadalmak kutatása még várat magára.

⁵ Lovaš 2020.

mas.⁶ A pontokban összegyűjtött végakarattal együtt – amely az anyagi kultúra és az örökgyógyók vizsgálatát teszi lehetővé – tartalmaz olyan adatokat is, amelyek lehetővé teszik egyes társadalmi csoportok bemutatását is. Ide sorolható például a végrendeletekben megjelenő női szerepek tanulmányozása. E téren kétfajta jogállás körvonalazódik – egyrészt a nők mint örökgyógyók (általános jellemzőik, örökösök és az általuk birtokolt vagyon kérdésköre), másrészt pedig a nők mint örökösök a férfiak végrendeleteiben (a családban betöltött szerepük és az örökölt vagyon kérdésköre).

Az említett szempontok vizsgálatára összesen 86 horvát nyelven íródott testamentum állt rendelkezésre, melyek között vannak eredeti példányok és másolatok is.⁷ A kutatás azt a célt szolgálta, hogy egyrészt hozzájáruljon a szlavóniai végrendeletek jobb megismeréséhez, másrészt pedig megvilágítsa a 19. század első felének eszéki női végrendeleteit, illetve az akkori női örökösök általános jellemzőit.

Az eszéki testamentumok jellemzői

Az eszéki forráscsoport elemzése előtt fontos tisztázni a terminológiát is: mit nevezünk végrendeletnek, illetve milyen kritériumokat kell szem előtt tartani, hogy a dokumentumok teljes mértékben megfeleljenek az előírt jogi követelményeknek, és tartalmuk megkérdőjelezhetetlen legyen. A testamentumot a jogi lexikon a következő módon definiálja: „az örökgyógyónak alakszerű végső intézkedése a vagyonában való öröklési rendről”.⁸ Az említett intézkedés az esetek többségében az örökgyógyók vagyonának sorsára, az örökösök és a végrendelet végrehajtására

⁶ A végrendeletek kutatására – mint szekunder forrás – alkalmasak a városi magisztrátus jegyzőkönyvei is, melyekből többek között választ kaphatunk a testamentumok megőrzési módjáról, azok végrehajtásáról, de egyes esetekben beszámolnak az örökösök elégedetlenségéről is, akik megkivánták akadályozni a végrendelező akaratának érvényesítését. Például lásd Sršan 2009. 273.

⁷ Az eredeti végrendeleteket két dobozban őrzik, míg a másolatok két könyvben vannak. HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606; HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038. Az említett gyűjteményben német, magyar és latin nyelvű végrendeletek is vannak, amelyek egy másik, kiterjesztett kutatás alapját képezik majd.

⁸ Márkus 1907, 591.

kijelölt személy megnevezésére vonatkozik.⁹ Létrejöttének oka az eszéki végrendeletek esetében a protocollum része. Benne főként az öregség, a betegség, a halál bekövetkezésének előreláthatatlan ideje, de a családon belüli viszályok és összetűzések megfékezése is szerepel.¹⁰

Hogy a végrendelet jogi szempontból érvényes legyen, és a végrendelkező utolsó akaratát ne lehessen megkérdőjelezni vagy jogi úton a városi magisztrátus hivatala előtt megtámadni, összeállítása során szem előtt kellett tartani néhány formai követelményt. Ezek a végrendelkező személyére, illetve a testamentum létrejöttének körülményeire vonatkoznak. Előbbinél két fontos szempont érvényesült: a végrendelkező szabad akarata (döntését nem befolyásolhatták külső tényezők, végakarata nem lehetett rábeszélés vagy fenyegetés eredménye); és mentális egészségének megkérdőjelezhetlensége. A józan észre való hivatkozás minden testamentum szerves része, és az eszékiek esetében az eschatocollumban található.¹¹ A következő formákban jelenik meg: „Ahogy elkezdtem, úgy tiszta elmém-mel fejezem is...”,¹² vagy „Ahogy elkezdtem, úgy ép és egészséges elmém-mel zárom is...”.¹³ A végrendelet létrejöttének körülményei (hely és idő) is fontosak voltak, illetve a tanúk jelenléte, akik mindvégig jelen voltak a dokumentum összeállításánál, hogy az örökagyó mellett, sajátkezű aláírásukkal szavatolják a dokumentum tartalmi hitelességét.¹⁴ Az egyszer már megírt végrendeletet vissza lehetett vonni, de ez az eljárás is szigorú szabályok mellett zajlott.¹⁵ Ennek a folyamatnak szintén a végrendelkező szabad akaratát kellett tükröznie, és tanúk előtt kellett lebonyolódnia. Erre jó példa Manda Josipovich esete, aki testamentumának negyedik pontjában arról ír, hogy visszavonja öt évvel ezelőtti végakarátát. Akkor örököséként testvérét, Jozo Uxarevichet nevezte meg, aki szavát adta,

⁹ Lovaš 2020, 95.

¹⁰ Lovaš 2020, 105.

¹¹ A horvátországi és a magyarországi végrendeletek struktúrája a középkori oklevelek szerkezetét követi. Három részből állnak: protocollum, contextus és eschatocollum. Erről lásd: Karbić–Ladić 2001, vagy Hatos 2009.

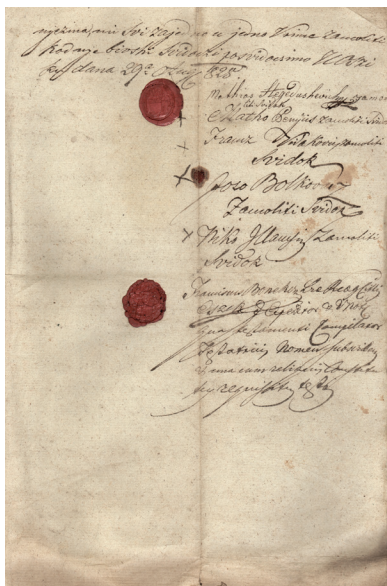
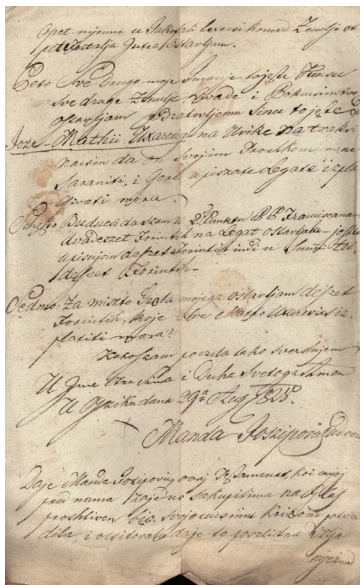
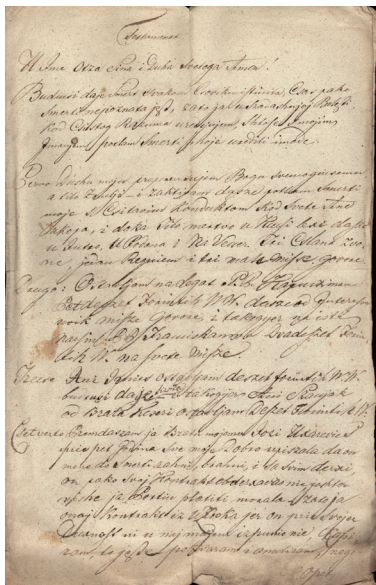
¹² HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 309. Milicza, Pavle Kilingich özvegyének, a végrendelete, 1810. február 13.

¹³ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 129. Eva Hagyits végrendelete, 1814. december 15.

¹⁴ Kemény 2005, 6–7.; Lovaš 2020, 95.; Eterović–Eterović 2013, 64.

¹⁵ Eterović–Eterović 2013, 64.

hogy „haláláig eteti, óvja és mindenben jól tartja”, de ígérétét nem tartotta meg, így új örökösének unokaöccsét, Matho Uxarevichet nevezte meg.¹⁶

Manda Josipovich végrendelete

¹⁶ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038. Manda Josipovich végrendelete, 1828. augusztus 29.

A városi magisztrátus fontos szerepet játszott a végrendeletek létrejötténél, felbontásánál és kihirdetésénél is. A magisztrátúra jelenléte megalkotásuk szempontjából – a feljegyzésük mellett – a tanúskodás miatt volt kulcsfontosságú, hiszen az eszéki testamentumokban szereplő tanúnévsor – amely az eschatocollum kihagyhatatlan része volt – a városi hivatalnokok neveit is tartalmazta. Az eszéki végrendeletek esetében számuk változó volt – öt és nyolc fő között mozgott. A végakarat kihirdetése szintén a városi magisztrátus előtt történt, természetesen minden esetben a végrendelkező halála után. A magisztrátus jogkörébe tartozott a testamentumok miatt felmerülő esetleges viták és jogi kérdések rendezése is, azokban az esetekben, ha az örökösök protestáltak a tárgyalásban összefoglalt rendelkezések ellen, és meg szeretnék volna hiúsítani a végrendelkező akaratát. A magisztrátust meg lehetett nevezni örökösnek is, ha az egyének nem voltak törvényes leszármazottjai.¹⁷ Az erre vonatkozó rendelet a város 1809-es felszabadító oklevelében is megtalálható.¹⁸

A nők mint végrendelkezők az eszéki végrendeletekben

Az említett eszéki levéltár gyűjteményében – a horvát nyelven keletkezett végrendeletek közül – 33 (38,38%) rögzítette a nők végakaratát,¹⁹ ami arról tanúskodik, hogy az eszéki nők egy része a 19. század első felében – a férfiakhoz hasonló módon – gondot viselt vagyona sorsáról, és maga kívánta eldönteni, hogy a tulajdonában lévő ingóságokat és ingatlanokat halála után ki örökölje meg, vagy ki ne szerepeljen az örökösök sorában. A testamentumok nem sok adattal szolgálnak magukról az örökösökről. Így például nem ismertetik az egyének társadalmi státuszát, viszont tartalmazzák a keresztnévüket, vezetéknevüket, családi és egészségügyi állapotukat, míg a temetésre és a miseszándékra vonatkozó adatokból valamilyen nyíltáknél meghatározható felekezeti hovatartozásuk is.²⁰

¹⁷ Erre több példa is található Eszék város magisztrátusának iratanyagában, elsősorban a városi jegyzőkönyvekben.

¹⁸ Sršan 2009, 60.

¹⁹ A két nem arányát lásd: Lovaš 2020, 103.

²⁰ A végrendeletekből meg lehet tudni azt is, hogy a végrendelkezők közül ki volt írástudó és ki nem. Ezt az adatot a végrendelet hitelesítésénél jelölték meg. Az írni nem tudók közé sorolható pl. Mag-

A női végrendeletek – a férfiakétól eltérően – gyakrabban tesznek említést a családi állapotukról. A vizsgált testamentumok 39,39%-a feltünteti, hogy az örök-hagyó özvegyasszony, és rendszeresen szerepel az az adat is, hogy kinek volt a felesége. Ezt a következő módon jegyezték fel: először az asszony nevét, majd családi állapotát, legutoljára pedig elhunyt férjének a nevét tüntették fel (például Vasilija özvegy Arsits, elhunyt Gavril Arsits felesége).²¹ Egyes nők fontosnak tartották megemlíteni lánykori nevüket is, ami vélhetőleg arra utal, hogy végakaratukban a származásukra kívántak reflektálni. Így például Sophia Konstantino testamentuma nemcsak elhunyt férjének, Nikola Konstantinonak a nevét őrzi, hanem az asszony születési vezetéknevét is, amely a „született Sari” formában jelenik meg közvetlenül az asszony keresztnéve után.²² Hasonló bejegyzést találunk például Catharina Maynál is, akinek lánykori vezetékneve Agjić volt.²³ Egyes nők végrendeleteiben választ kaphatunk arra is, hogy életük során hányszor mentek férjhez. Ez az adat olyan személyeknél szerepel, akiknek második férje még élt, amikor egészségügyi állapotuk romlása miatt végrendelkezni kívántak. Így például Maria Vlaskovacz 1821-ben kelt végrendeletében vagyonának örökösei kapcsán megemlíti első férjétől származó gyermekeit, majd közli, hogy második házasságából – melyet Mathe Vlaskovaczal kötött – szintén van egy gyermeke, aki majd apja halála után öröklí meg vagyonának őt illető részét, mert az asszony a végrendelet megírása során minden vagyonát az első házasságából származó két fia és akkori férje között osztotta el egyenlő arányban.²⁴

A nők családi állapota mellett végrendeletük szerves része volt egészségügyi állapotuk leírása is. Ez az adat – a családi állapot bejegyzésétől eltérően – nem számított egyedi gyakorlatnak a nőknél, mert rendszeresen szerepelt a férfi végrendeletekben is, mivel az egészségügyi állapot gyakran eleve a végrendelkezés okaként szerepel a forrásban. Az eszéki nők esetében gyakran olvashatunk

dalena Ketskemethy, akinek 1813. július 13-án kelt végrendeletének a végén a következő megjegyzés szerepel: „Önszántamból rendelkezem [...], és ezt saját kezemmel rajzolt kereszttel igazolom”. HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1633. Magdalena Ketskemethy végrendelete, 1813. július 28.

²¹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1833. Vasilija Arsits végrendelete, 1847. május 26.

²² HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 288. Sophia Konstantino végrendelete, 1846. június 13.

²³ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1479. Catharina Agjić végrendelete, 1847. február 4.

²⁴ HR-DAOS-6.2.3.2., kut. 1038. Maria Vlaskovacz végrendelete, 1821. május 8.

a „betegségben fekvésről”,²⁵ „gyengélkedésről”,²⁶ „öregségről és betegségről”,²⁷ „jelenlegi betegségről”²⁸ és „betegségről”.²⁹ Természetesen ezekben az esetekben a betegség csak a testet gyötörte, az elmére nem gyakorolt hatást.

A testamentumokban a harmadik leggyakrabban előforduló adat a nők felekezeti hovatartozására vonatkozik, amely a temetésre és a miseszándéka vonatkozó részben található. Ez az adat nemcsak a nők esetében jelenik meg, hanem a férfiakéban is, ami azt igazolja, hogy a holttest keresztény szokások szerinti eltemetése, illetve az elhunyt lelki üdvéért tett miseszándék fontos aspektusa volt a korszaknak. Ez a jelenség még a középkorból érezte hatását, amit az akkori időkből származó testamentumok is igazolnak. Bennük az örökhagyók részletesen kitértek a temetés módjára, a temetésen részt vevő személyek felsorolására és feladataiknak leírására is.³⁰ Ez érzékelhető az eszéki forrásokban is, amelyekben a temetésre és a miseszándéka vonatkozó végakarát már a testamentum első pontjaiban megfogalmazódik. Mivel Eszéken a helyiek körében a katolikusok és az ortodoxok is képviseltették magukat, ezért az örökhagyók között mind a két felekezet tagjai megtalálhatók. Így például özvegy Catharina Shiposh testamentumából megtudhatjuk, hogy katolikus, mert úgy rendelkezik, hogy testét a Szent Anna temetőben helyezték örök nyugalomra, katolikus szertartás szerint, és lelki üdvéért mutassanak be szentmisét.³¹ Catharinától eltérően, az alsóvárosi Vasilija Arsits ortodox vallású volt. Végrendeletének második és harmadik pontjában arról rendelkezik, hogy keleti rítus szerint temessék el, temetésén két pópa és egy diakónus legyen jelen, továbbá arról rendelkezik, hogy 75 forintot hagy a helyi ortodox templomra és parókiára.³²

Az eszéki női örökhagyók általános jellemzői mellett a végrendeleteik választ adnak arra is, hogy az említett nők kit/kiket jelöltek meg örökösöknek. A férfiakhoz hasonlóan testamentumaikban több örököst is megjelöltek egyszerre. Többek

²⁵ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1633. Maria Verbovsky végrendelete, 1814. június 25.

²⁶ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 129. Eva Hagvits végrendelete, 1814. december 15.

²⁷ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 71. Anna Gyanits végrendelete, 1813. január 25.

²⁸ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038. Manda Josipovics végrendelete, 1828. augusztus 29.

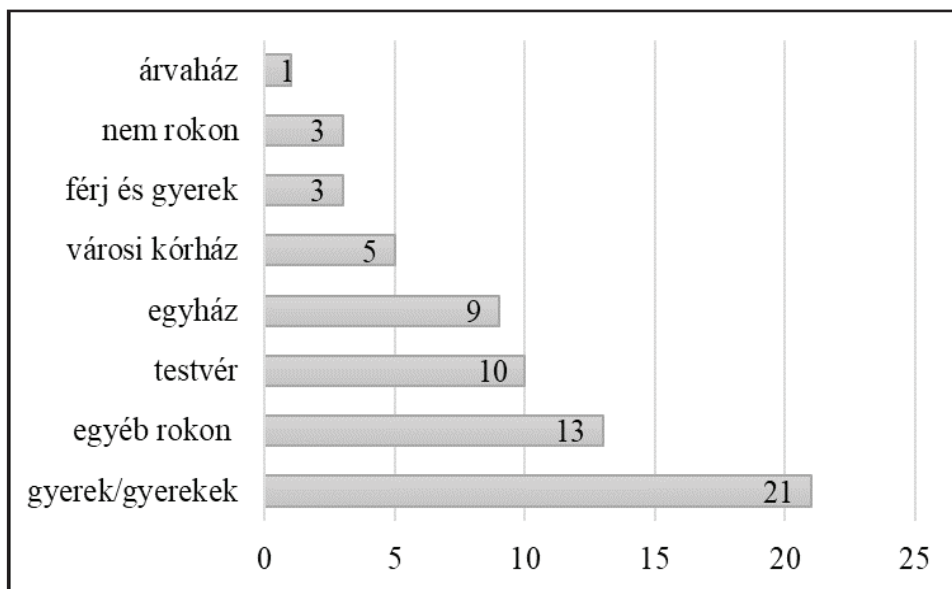
²⁹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1031. Sophia Radishich végrendelete, 1847. május 5.

³⁰ Ladić 1999, 25.

³¹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 2097. Catharina Shiposh végrendelete, 1810. szeptember 17.

³² HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1833. Vasilija Arsits végrendelete, 1847. május 26.

között férjüket, gyermekeiket, testvéreiket, egyéb rokonaikat, nem rokon ismerőseiket, akik valamilyen szívességet tettek nekik életük során – betegségükben áptolták őket vagy szolgálatot teljesítettek náluk. Erről tanúskodik végrendeletében Anna Gjanić is, aki Kuzmac Katira hagyta az ágyát, mert betegségében gondozta őt.³³ Az említett végrendeletekben az örökösök sorában megjelennek városi (árvaház, kórház) és egyházi intézmények (plébániák, parókiák, kolostorok) egyaránt. A végrendeletekben való előfordulásukat az 1. számú ábra mutatja be.

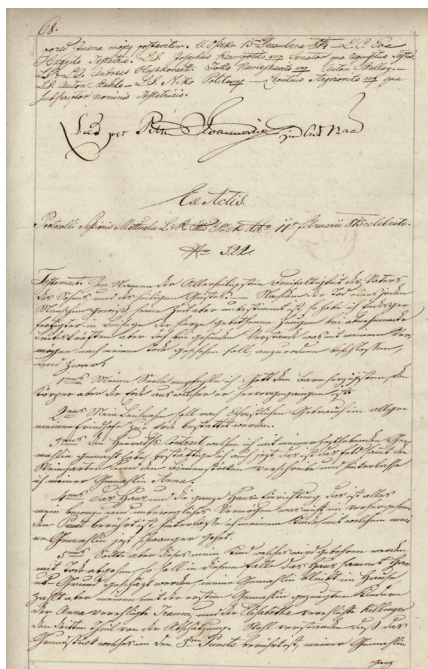
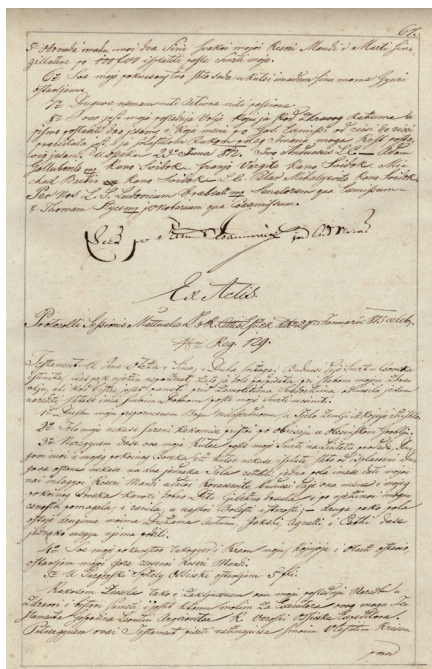
1. ábra: A megjelölt örökösök előfordulása a női végrendeletekben, Eszék, 19. század első fele³⁴

Az ábra jól illusztrálja, hogy az eszéki nők végrendeleteikben az esetek többségében örököseiként lemenőiket – gyermeküket/gyermekeiket jelölték meg (34,42%).

Ez a gyakorlat leginkább az özvegyasszonyokat jellemezte. Azok a nők, akik házasságban éltek, vagyonukat hitvestársuk és gyermekeik között osztották meg. A testamentumokban az örökösök között gyakran szerepelnek egyéb roko-

³³ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1111. Anna Gjanić végrendelete, 1850. február 23.

³⁴ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606; HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607; HR-DAOS-6.2.3, kut.2. 1037; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038.

Eva Hagyits végrendelete

A végrendelező vagyonának nagyobb részét hálájának kifejezése jeléül fiatalabb lányára, Mandára hagyta, aki gondot viselt szüleiére. Eva Hagyits úgy rendelkezett, hogy halála után örökösei adják el a házat, majd a kapott összegből fizessék ki tartozásait, a maradék pénzt pedig, amelyet két részre osztanak majd, gyermekei örököljék meg. Az összeg egyik felét, illetve a ház bútorszatát is Manda örökölte, míg a fennmaradó összegben Éva többi négy gyermeke osztozott egyenlő arányban

nok (unokák, sógorok, sógorasszonyok), ami a családon belüli jó kapcsolatokra utalhat. Az ő arányuk a női végrendeletekben 21,31%. Az örökösök megjelölésében előfordulásuk gyakorisága szerint a harmadik helyre a testvérek kerültek (16,39%).³⁵ Erre leginkább akkor került sor, ha az örökhagyó hitvese már nem élt és/vagy nem volt gyermeke. Az örökösök jegyzékében az intézmények között az egyháziak dominálnak. Erről a végrendeletben megjelölt pénzádomány összege

³⁵ A végrendeletekben találunk olyan példákat is, amikor a férj becsapta a végrendelezőt, aki emiatt kihagyta őt az örökösök sorából. Ide sorolható Sophia Radishich esete is, aki végrendelete második pontjában arról tanúskodik, hogy férje beköltözött a házába és semmivel sem járult hozzá a vagyonuk gyarapításához, sőt, a saját javait eladta, a pénzt pedig megtartotta, így ő ez okból vagyonát lánytestvérére hagyja. (HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1031. Sophia Radishich végrendelete, 1847. május 5.)

tanúskodik, amelynek az örökhagyó lelki üdvéért mondott miseszándékot kellett fedeznie. A világi papok mellett, a nők gyakran hagytak pénzadományokat a kolostorokra is. Eszéken a ferencesekre és a kapucinusokra, akiknek szintén a *pro anima* miseszándék bemutatása volt a feladatuk. Az egyházi intézményeket a városiak követték. Eszék esetében ez a városi kórház és az árvaház volt. Ezek már megjelennek a középkori végrendeletekben is, és funkciójuk tekintetében nem mutatnak változást a 19. század első felében sem. Az egyházi intézményekre hagyott javak a lélek üdvét szolgálták, míg a városi intézmények említése az egyének irgalmasságáról tanúskodott.³⁶

Ha a testamentumokban szereplő vagyontárgyakat vesszük górcső alá, akkor szembetűnő, hogy az eszéki nők a 19. század első felében több ingó vagyonnal rendelkeztek, mint ingatlanal, amiben nagyban eltérnek a férfi örökhagyóktól. Ez nem egyedi jelenség, hiszen az eddigi horvátországi kutatások hasonló eredményeket mutatnak a korábbi korszakokból is.³⁷ A kvantitatív módszer alkalmazásával kimutatható a nők által birtokolt vagyon aránya kategóriánként, amit a 2. számú ábra foglal össze. Örökségük nagy részét mindennapi használati tárgyak képezték, melyeket gyakran szám szerint fel is soroltak végrendeleteikben.³⁸ Ezeket a következő kategóriákra bonthatjuk:

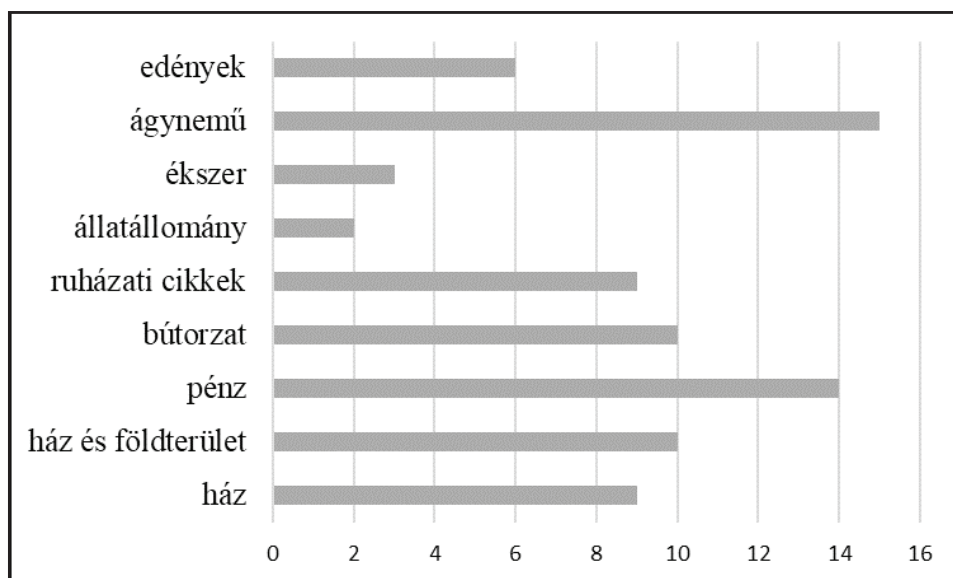
1. ágynemű (dunna, párna, paplan, lepedő, huzat);
2. bútorzat (ágy, szekrény, kissekény, bútor, konyhaszekrény, nagyszekrény, tükör, láda, szék);
3. edények (üst, nagy- és kisedény, tepsi, fatányér, sütőedény);
4. ruházati cikkek és ruhaanyag (ruha, ing, nagykendő, szoknya, hálóing);
5. luxuscikkek (ékszerek: ezüstgyűrű, ezüstkapsok és gombok, arany- és gyöngyfülbevaló);
6. szakrális tárgyak, az esetek többségében kellékek (füstölő, szentek szobrai, kereszt).

³⁶ Ladić 1999, 27–28.

³⁷ Lásd például Budeč 2009, 348.

³⁸ A női végrendeletekhez külön inventáriumok nem készültek, viszont néhány esetben részletesen bemutatják, hogy az egyes kategóriák milyen típusú anyagi tárgyakat tartalmaznak.

A végrendeletekben ritkán jelennek meg ékszerek vagy más értékes vagyontárgyak. Az eszéki örökhagyó nők közül Miliczka Kilingich testamentumában szerepel a legtöbb ékszer, ami az özvegyasszony magasabb társadalmi státuszáról tanúskodik.³⁹ A felsoroltak mellett találkozunk még a munkavégzéshez szükséges eszközökkel is, de ezek az eszéki női végrendeletekben kuriózumnak számítanak. Budeč az általa kutatott testamentumok vagyontárgyairól, amelyek a 16. századból származnak, azt a következtetést vonta le, hogy „az említett anyagi tárgyak sokáig kitartottak, generációról generációra örökölték őket, és fontos szerepük volt az akkori emberek hétköznapjaiban”.⁴⁰ Ez az állítás igaz az eszéki testamentumokban szereplő vagyontárgyakra is, hiszen a bennük felsorolt tárgyak majdnem 80%-a a korszak mindennapi szükségleteit elégítette ki: az öltözködést, a lakhatást és az étkezést.

2. ábra: A nők vagyona az eszéki végrendeletekben,
19. század első fele⁴¹

³⁹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 309. Miliczka, Pavle Kilingich özvegyének végrendelete, 1810. február 13.

⁴⁰ Budeč 2009, 346.

⁴¹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606; HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038.

A nők birtokában lévő ingatlanok közül a ház és valamilyen megművelésre alkalmas földterület – szőlőskert, szántóföld vagy mező – szerepelt a legtöbbször (10 alkalommal). Míg a megművelésre alkalmas földterület gyakrabban szerepel a végrendeletekben, az állatállományt kifejezetten ritkán említik (mindössze két helyen említik például az üszőt). Előfordulása szempontjából a második helyen a ház szerepel (9 alkalommal), amit az örökhagyók gyakran a benne lévő bútorzattal együtt hagytak örökül. A női végrendeletekben gyakran találkozunk pénzzel is mint örökséggel. Több esetben fordul elő, hogy a végrendelkezők úgy határoztak, hogy örökösök az összes ingóságukat és/vagy ingatlanjaikat adják el, majd az eladott vagyon után kapott összeget egyenlő arányban osszák szét egymás között.

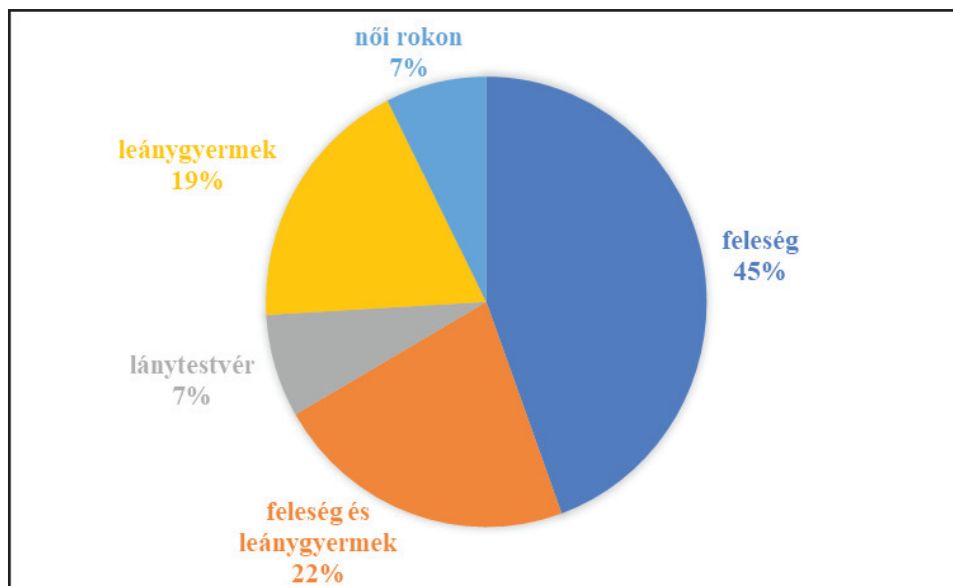
Ha az örökösök és az örökbe hagyott vagyon viszonyát vizsgáljuk, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy az ingóságokat az esetek többségében a leánygyermek és a női rokonok örökölték, míg az ingatlanok a fiúgyermek örökségét alkották. A nők a pénzadományokat többnyire az egyházi és a városi intézményekre hagyták, de találunk példát olyan esetekre is, amikor az örökhagyó hálából pénzadományt hagyott szolgálóleányára. Ezen okból kapott egy Reza nevezetű leány 20 forintot Anna Markovichtól.⁴²

A nők mint örökösök az eszéki végrendeletekben

Az eszéki végrendeletek vizsgálatának másik aspektusa a nőkre mint örökösökre összpontosul, azokra, akik az eszéki férfiak végakarataiban jelennek meg. Ők feleségként, leánygyermekként, női rokonként (legtöbbször lánytestvérként) szerepelnek, de találkozunk olyan esetekkel is, amelyekben az örökhagyó együttesen említi a feleségét és a leánygyermekét/leánygyermekait mint vagyonának közös örökösait. A férfi testamentumokban való megjelenésüket a 3. számú ábra mutatja be. A férfi végrendeletben a nők mint örökösök legtöbbször feleségként jelennek meg (45%), majd közös örökösként leánygyermekükkel együtt (22%). Őket követik a leánygyermek és a női rokonok mint egyedüli örökösök. Az utóbbinál

⁴² HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1588. Anna Markovich végrendelete, 1816. december 24.

az esetek többségében a férfi örökhagyó lánytestvérét nevezi meg vagyonának egyedüli vagy egyik örökösének, és ez a gyakorlat a megözvegyült, gyermekek nélkül maradt örökhagyókat jellemzi.

3. ábra: A férfi végrendeletekben szereplő női örökösök aránya, Eszék, 19. század első fele⁴³

Az említett női örökösök közül a legérdekesebb a feleségek státuszának vizsgálata az említett végrendeletben, ugyanis a bennük szereplő határozatok nemcsak a megörökölt vagyona, hanem a háztartáson belül betöltendő státuszukra is utalnak, amelyekre majd akkor kerül sor, ha megözvegyülnek. Erre több példát is lehet találni az eszéki testamentumokban. Joso Pavissics eszéki lakos úgy rendelkezett, hogy halála után felesége, Anna legyen a ház úrnője, és haláláig a házban maradjon, továbbá elrendeli, hogy fiai „fogadjanak szót neki, tiszteljék és anyjuk személyében ismerjék fel a ház úrnőjét”.⁴⁴ Hasonló hangvételű Gavril Simeonovits végrendelete is, aki feleségére, Marára hagyta minden ingó és

⁴³ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606; HR-DAOS-6.2.3, HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037; HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038.

⁴⁴ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 349. Joso Pavissics végrendelete, 1810. március 28.

ingatlan vagyonát,⁴⁵ és Pavo Loncsareviché is, aki vagyona feleségére hagyását a nő felé és közös gyermekeik felé tanúsított többéves szeretetével és szolgálattal magyarázta.⁴⁶

A férfi végrendeelkezők gyakran viseltek gondot feleségük nyugalmára. Ezt Antun Kupcsinovacz testamentuma is igazolja, aki elrendelte, hogy felesége, Stana „élete végéig a házában maradjon és senki sem zaklathatja őt”.⁴⁷ A példák-ból jól érzékelhető az özvegyek jogának érvényesülése férjük halála után.⁴⁸ Ez a házban való maradást és az őket megillető, az öröklés által rájuk ruházott jogok birtoklását jelentette. Ugyanakkor egy másik fontos kérdést is felvet, mégpedig a háztartásvezetés átadását. Az eszéki férfiak úgy rendelkeztek, hogy haláluk után a háztartásaik élére – gyermekeik helyett – megözvegyült feleségeik kerüljenek, akiknek utódaikat is alárendelték. Utóbbi a testamentumokban megjelenő, a gyermekek felé irányuló utasításokból olvasható ki. Ilyen a szófogadás, a tiszteletadás és az anya mint *mater familias* szerepének az elismerése. Ennek következménye, hogy a gyermekek csak anyjuk halála után örökölhették meg apjuk vagyonát, illetve a háztartás irányítását, amit Gyuro Strixanovits testamentuma is igazol, aki úgy rendelkezett, hogy felesége, Catha halála után házáat és a benne levő bútortatot fia, Raczi örökölje.⁴⁹

A fent említett példaktól eltérően az eszéki végrendeletek között megjelennek olyanok is, amelyekben az özvegyek joga csak egy bizonyos ideig érvényesült, mégpedig addig, amíg férjük halála után nem házasodtak meg újból.⁵⁰ A második házasság megkötése az esetek többségében az özvegyasszonyok férjük után megörökölt vagyonának elvesztésével járt együtt. Ilyen esetekben a férjek testamentumában a következő kikötések jelennek meg: „ha feleségem ismét férjhez menne [...] hagyja el a házat”,⁵¹ „ha feleségem férjhez menne, őt többet nem illeti meg az örökség”⁵², vagy „ha feleségem második házasságot szeretne

⁴⁵ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1824. Gavril Simeonovits végrendelete, 1810. április 16.

⁴⁶ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037. Pavo Loncsarevich végrendelete, 1818. július 12.

⁴⁷ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607, N. 1808. Antun Kupcsinovacz végrendelete, 1845. április 22.

⁴⁸ Hatos 2009.

⁴⁹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1513. Gyuro Strixanovits végrendelete, 1811. május 2.

⁵⁰ Hatos 2009.

⁵¹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1824. Gavril Simeonovits végrendelete, 1810. április 16.

⁵² HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 2046. Antun Millics végrendelete, 1813. december 5.

kötni, csak a hozományának összegét fizessék ki neki”.⁵³ A nők kimaradtak a végrendeletet élvezők közül azokban az esetekben is, ha elhagyták férjüket. Ezt igazolja Ivo Babich esete, aki testamentumának kilencedik pontjában elrendeli, hogy „Mara feleségemre, aki engem elhagyott, nem hagyok semmit”.⁵⁴ A felsoroltaktól eltérően találunk néhány kivételt is. Ive Gollubovics úgy döntött, hogy a feleségére hagyott vagyont nem vonja vissza tőle második házassága után sem, mert ő élete során mindig vele dolgozott, és nehéz munkát végeztek közösen.⁵⁵ A férfi végrendelkezők sorában hasonlóan gondolkozott Antun Horvatic is, aki úgy határozott, hogy ha gyermekeik felnőnek, a felesége pedig férjhez megy, akkor adják el az összes vagyont, és egyenlő részben osszák szét özvegye és gyermekei között.⁵⁶

A nők szempontjából az utolsó aspektus a férfi végrendeletekben megjelenő, a nőkre bízott feladatokra vonatkozik, akik az esetek többségében a vagyon mellett két feladatot kaptak örökségül: férjük temetésének a lebonyolítását és a közös gyermekekről való gondoskodást. Martin Berdar például úgy rendelkezett, hogy Theresia nevű felesége „szeretetére és kedvére” bízta temetésének lebonyolítását,⁵⁷ míg Ive Gollubovics a miseszándékról való gondoskodást is feleségére bízta, és úgy rendelkezett, hogy feleségének, illetve többi örökösének tíz éven keresztül heti két alkalommal biztosítania kell a Szent Rókus kápolnában a saját és szülei lelki üdvéért elmondott miseszándékokat.⁵⁸ A gyermekekről való gondoskodást legjobban Gavril Simeonovits végakarata tükrözi, aki úgy rendelkezett, hogy feleségére bízta a gyermekek nevelését, gondozását, öltöztetését és étkeztetését.⁵⁹

⁵³ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 18. Pavel Nešković végrendelete, 1816. október 26.

⁵⁴ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037. Ivo Babich végrendelete, 1819. november 26.

⁵⁵ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037. Ive Gollubovics végrendelete, 1819. július 12.

⁵⁶ HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037. Antun Horvatic végrendelete, 1813. április 27.

⁵⁷ HR-DAOS-6.2.3.1.2, knj. 606, N. 1902. Martin Berdar végrendelete, 1811. november 12.

⁵⁸ IHR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037. Ive Gollubovics végrendelete, 1819. július 12.

⁵⁹ HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606, N. 1824. Gavril Simeonovits végrendelete, 1810. április 16.

Összegzés

A 19. század első felében keletkezett eszéki végrendeletek a nőket illető két kutatási kérdés megválaszolására alkalmasak különösen: az első az öröklést és a nők által birtokolt vagyont érinti, a második pedig a férfi végrendeletekben megjelenő női örökösök szerepére és lehetőségeire terjed ki. A női végrendeletek rámutattak a női örökhagyók általános jellemzőire, az általuk birtokolt vagyona és megjelölt örököseikre. Az utóbbi egyik következménye volt a törvényes öröklési rendtől való eltérés is, azaz egyes családtagok kihagyása az örökösök sorából. Az esetek többségében az özvegyasszonyok vagyona gyermekeikre szállt, míg a házasságban élő nők örökösei férjük és gyermekeik voltak. Ami a hagyaték típusát illeti, az eszéki nők több ingó vagyonnal rendelkeztek, mint ingatlannal. Ez okból testamentumaikban nagy hangsúly helyeződött az anyagi javak megnevezésére, illetve azok további sorsára, örököseik pontos megnevezésével.

A férfi végrendeletekben, a nők szerepét illetően a társadalmon és a családon belüli kontroll aspektusai láthatóak, amelyek a háztartásfői szerepek átadásában, illetve az özvegyasszonyok esetleges újraraházasodásakor a férjük után örökölt vagyontól való megfosztásban mutatkozott meg. Az első a nők örökösödési jogán keresztül érvényesült, amely a férjük vagyona fölötti rendelkezés lehetőségében, illetve a háztartásban élő személyek, elsősorban a gyerekek alárendeltségében nyilvánult meg. A második az özvegyasszonyok férjük halála utáni „lojalitására” vonatkozik, ugyanis a második házasságkötés az esetek többségében az örökség teljes elvesztésével járt együtt. Így nem zárható ki, hogy ez szerepet játszott a nők későbbi párválasztást illető döntéshozatalában is.

Az eszéki végrendeletekben szereplő nők kutatását nem tartom lezártnak, a mostani vizsgálat csak egy lokális közösségre korlátozódott. A testamentumokban szereplő nők szerepének teljes megvilágítása azonban csak akkor lesz lehetséges, ha a mostani kutatás eredményei összehasonlíthatóak lesznek hasonló vizsgálatok eredményeivel nemcsak Szlavónia, hanem a mai Horvátország egész területét illetően. Ezek a kutatások azonban egyelőre még váratnak magukra.

Források

Levéltári források

HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 606 = Državni arhiv u Osijeku [Eszéki Állami Levéltár], Arhivski fond: HR-DAOS-6, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka; Serija 2. Sudbeni poslovi, Podserija 2.3 Ostavine, 2.3.1 Prijepisi oporuka, knjiga 606

HR-DAOS-6.2.3.1, knj. 607 = Državni arhiv u Osijeku [Eszéki Állami Levéltár], Arhivski fond: HR-DAOS-6, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka; Serija 2. Sudbeni poslovi, Podserija 2.3 Ostavine, 2.3.1 Prijepisi oporuka, knjiga 607

HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1037 = Državni arhiv u Osijeku [Eszéki Állami Levéltár], Arhivski fond: HR-DAOS-6, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka; Serija 2. Sudbeni poslovi, Podserija 2.3 Ostavine, 2.3.2 Oporuke, kutija 1037

HR-DAOS-6.2.3.2, kut. 1038 = Državni arhiv u Osijeku [Eszéki Állami Levéltár], Arhivski fond: HR-DAOS-6, Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osijeka; Serija 2. Sudbeni poslovi, Podserija 2.3 Ostavine, 2.3.2 Oporuke, kutija 1038

Nyomtatott források

Sršan 2009 = Prvi zapisnik slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809. Szerk. Sršan, Stjepan. Državni arhiv u Osijeku. Osijek, 2009.

Irodalom

Budeč 2009 = Budeč, Goran: Materijalni predmeti labinskog stanovništva u razdoblju od 1526. do 1550. godine. Historijski zbornik. Vol 62. No. 2, 2009. 345–369.

Čoralić 1999 = Čoralić, Lovorka: Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV–XVIII. st.). Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 17, 1999. 85–109.

- Čoralić 2011 = Čoralić, Lovorka: Iseljenici iz Herceg-Novoga u Zadar – tragom oporučnih spisa iz 16. i 17. stoljeća. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Vol. 49. 2011. 77–90.
- Eterović–Eterović 2012 = Eterović, Igor; Eterović, Ivana: Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza. *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva = rivista della Societa Storica Istriana = časopis Istrskega zgodovinskega društva = the Istrian Historical Society review*, No. 3, 2013. 61–98.
- Hatos = Hatos, Hajnalka: A végrendeletek története a XVII–XIX. században. In: *Optimi nostri. Díjnyertes tudományos diákköri dolgozatok*, 2009. Szerk. Sulyok Gábor. Győr, 2009. 143–181.
- Karbić–Ladić 2001 = Karbić, Marija; Ladić, Zoran: Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 23, 2001. 161–254.
- Kemény 2005 = Kemény János: Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. *Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét*, 2005.
- Ladić 1999 = Ladić, Zoran: Oporučni legati pro anima i ad pias causas u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 17. 1999. 17–29.
- Ladić 2003 = Ladić, Zoran: Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 21, 2003. 1–28.
- Lazarević 2016 = Lazarević, Ivana: Nekretnine dubrovačke vlastele u oporukama od 1750. do 1815. godine u Dubrovniku. *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 35, No. 51, 2016. 197–221.
- Lovaš 2020 = Lovaš, Eldina: „Budući da je smrt coveka istinita, čas pak smrti nepoznat...” – oporučna ostavština u oporukama osječkog stanovništva (1809. – 1850.). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, Vol. 20, No. 1, 2020. 93–113.

Márkus 1907 = Magyar Jogi Lexikon hat kötetben. Szerk. Márkus Dezső. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1907.

Ravančić 2011 = Ravančić, Gordan: Oporuke, oporučitelji i primatelji oporučnih legata u Dubrovniku s kraja trinaestoga i u prvoj polovici četrnaestoga stoljeća. Historical contributions = Historische Beiträge, Vol. 30. No. 30. 2011. 97–120.

Stojan 2007 = Stojan, Slavica: Oporuke „Trista Vica udovica“: iz lopudske svakodnevice u drugoj polovici 16. stoljeća. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku. Vol. 45. 2007. 191–218.

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Bevezetés

A Notre-Dame női szerzetesrendet Saint Pierre Fourier (1565–1640), Mattaincourt püspöke alapította Franciaországban.¹ A szigorú rendi szabályokat, melyek alapját Szent Ágoston és az Orsolya nővérek szabályzata adta, V. Pál pápa 1617-ben fogadta el. A szerzetesrendet 1628-ban VIII. Orbán pápa „A Miasszonyunkról Nevezett kanonokrendi szerzetesnők kongregációja, Szent Ágoston szabályai szerint” néven hagyta jóvá.² A rend fő célja leánygyermekoktatása volt, és az alapító haláláig 50 rendház létesült.³ A Notre-Dame rend igen gyorsan elterjedt, Franciaországban előbb Lotaringia, Champagne vidékén, Párizsban, majd Brüsszelben, Németországban is.⁴ Magyarországon az első rendház Pozsonyban alakult 1747-ben. Az 1732-ben létesült regensburgi rendházból érkezett szerzetesnőket Mária Terézia személyesen vezette be a pozsonyi rendházba. Innen jöttek Pécsre a Miasszonyunk Női Kanonokrend tagjai 1851-ben, Scitovszky János pécsi püspök hívására. A pécsi rendházat, melynek építését a püspök 1847. május 11-én indította el, végül 1851. július 6-án szentelte fel. A szerzetesnővérek fogadtatására, a rendházukba kísérésére a papok, kanonokok, szerzetesek mellett Pécs város lakossága is kivonult. A város előkelő

¹ Pierre Fourier („Bon Père de Mattaincourt”) életéről, tevékenységéről rendkívül sok irodalmi és képzőművészeti alkotás született. Első életrajzát Jean Bédel kanonok adta ki 1645-ben, aki személyesen ismerte Pierre Fourier-t, műve 1869-ig hét kiadást ért meg. Charles Chapelier (1843–1924) összegyűjtötte Pierre Fourier-ról a 17–19. században készült írásokat, megemlékezéseket. A Séminaire de Saint-Dié-ben őrzött fond 253 nyomtatott művet, 38 kéziratot és 232 Pierre Fourier-t és Alex Leclerc-t ábrázoló metszetet tartalmaz. Henryot 2009, 171–172, 176, 177.

² Beke 2008, 73–74.

³ Bonnard 1910, 63.

⁴ Henryot 2009, 177.

asszonyai karonfogva kísérték a Pécsre érkezett 12 szerzetesnőt a rendházba.⁵ Pécs város életében a Miasszonyunk rend jelentőségét jelzi, hogy Haas Mihály emlékkönyvet írt a rend pécsi megtelepedéséről.⁶ A szerzetesnők száma 12 főről közel kilencven főre nőtt 1851 és 1950 között. Ez a száz év négy korszakra különíthető el, ezalatt összesen 283 leány lépett be a pécsi rendbe.

Rendház, templom és iskola. A Miasszonyunk rend épületei.
(Forrás: MNL BaVL XV.42.b-465.)

A megtelepedés időszaka (1851–1875)

A pécsi rendházba a felszentelés napján, 1851. július 6-án költöztek be a Pozsonyból Pécsre érkező szerzetesnők, augusztus 3-án pedig már ünnepélyesen megnyitották az első tanévet,⁷ és megkezdtek az oktatást a külső elemi iskolában a bejáró, valamint a belső elemi iskolában a bentlakó leányoknak. A felsőbb leányiskolában

⁵ Szentkirályi 1908, 34–37.

⁶ Haas, Michael: Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen. Zur Erinnerung an die feierliche Einführung der Kanonissinen von U.L. Frau in das zu Fünfkirchen errichtete Kloster. Fünfkirchen, Lyceums-Buchdruck, 1852. Idézi: Hábel 2005, 176.

⁷ Szentkirályi 1908, 50.

a bentlakó leányok francia és német társalgást, festést, zenét és kézimunkát tanul-
tak. A baranyai birtokos családok (Jeszenszky, Somssich, Daróczy) és a neves pé-
csi családok (Hölbling, Visy, Eisenhut) a kezdetektől szívesen járatták leányaikat
a szerzetesnővérekhez.

Hajkó Katalin Alojziát,⁸ az 52 éves főnöknőt kivéve a szerzetesnővérek kora
21 és 44 év között volt, koruk átlaga 32 év, tehát viszonylag fiatalon érkeztek az
újonnan alakult rendházba. A két laika, azaz segítőnővér⁹ a ház körüli munkákat
végezte, az öt karnővér, két újoncnő és három jelölt a tanítással foglalkozott. (1.
számú táblázat)¹⁰

Név	Születés helye	Születés, halál ideje	Örök- fogadalom	1851-ben	1851 után
Hajkó Katalin Alojzia	Komárom	1799–1865	1823	főnöknő	főnöknő (1851–1864)
Aleithner Mária Izabella	Pozsony	1807 k.–?	1830	helyettes főnöknő	Pozsonyba visszatért
Lamprecht Jozefa Leopoldina	Bécs	1807–1880	1831	újonc mesternő	főnöknő (1869–1880)
Schwayer Magdolna Katalin	Bécs	1808–1891	1832	tanítónő	főnöknő (1880–1883)
Szép Mária Angelika	?	1814 k.–?	1839	tanítónő	Pozsonyba visszatért
Zohmann Barbara Petra	Bécs	1822–1901	1851	újoncnő	tanítónő
Novák Anna Augusztá	Magyaróvár	1824–1891	1851	újoncnő	tanítónő
Fels Teréz Stanislase	Bécs	1825–1885	1853	jelölt	tanítónő 1858-tól
Gross Mária Krescentia	Budapest	1830–?	–	jelölt	1852-től újoncnő
nagykéri Nagy Janka Maura	Martonfalva	1825–?	–	jelölt	1851-től újoncnő
Reichardt Teréz Barbara	Bécs	1815–1888	1839	segítőnővér	segítőnővér
Reitl Teréz Nepomuk	Győr	1828–1913	1853	segítőnővér	segítőnővér

1. számú táblázat. A rendház Pozsonyból érkezett első szerzetesnői

⁸ A szerzetesnővérek családneve után elsőként a keresztségben kapott keresztnév, másodikként a szerzetesi név szerepel a mindenki által felvett Mária (M.) név nélkül.

⁹ A laikák, vagy laikus nővérek, házi nővérek, a mosást, főzést, takarítást, kerti munkákat végezték. A továbbiakban a kifejezőbb segítőnővér elnevezést használjuk.

¹⁰ Az itt és a későbbiekben előforduló szerzetesnők adatait a HU-MNL-BaML-XII.8.3. Rendi felvételek könyve, 4. Fogadalmi vizsgák könyve, 5. Fogadalom tételek könyve, valamint a 7. Szerzetesnők fogadalom tételének iratai tartalmazzák.

A pozsonyi szerzetesnővérek közül ketten nem tudták a pécsi életet megszokni, és visszatértek Pozsonyba. Az alapító szabályzat szerint az első három évben erre még volt lehetőségük.¹¹ Aleithner Mária Izabella 1854. május 8-án kapott engedélyt a távozásra, és visszatért a pozsonyi rendházba. Örökfogadalmának 50. évfordulóját is itt ünnepelte 1880 januárjában. Szép Mária Angelikát 1855-ben engedte el Pécsről Girk György pécsi püspök, amint a főnöknőnek írta: „Miatán a vezetése alá bízott női zárdához tartozó azon apácák, kik Pozsonybul ide jöttek, fentartották maguknak 3 év múltával visszamehetni, ezek közé pedig Szép Angelika is tartoznék, ki visszameneteli szándékát már többször kinyilatkoztatá; [...] Szép Angelikának visszabocsájtatásában – ha eme szándokában továbbra is megmaradand – egyezésemet adom.”¹²

Gross Mária Crescentia jelöltként érkezett Pécsre, 1852. februárban belépett a rendbe, de az ünnepélyes beöltözése előtt eltávozott. Nagy Janka Maura már az első fogadalma után érkezett a pécsi rendházba, majd egy hónap múlva beöltözött, az örökfogadalmat azonban nem tette le Pécsen. További sorsukat sajnos nem ismerjük, lehet, hogy visszatértek Pozsonyba, vagy más rendházba, de az is lehet, hogy végleg elhagyták a szerzetesi életet.

A rend templomának, a Zárdatemplomnak az alapkövetétele a szerzetesnők Pécsre érkezésének napján történt, majd 1853. november 1-jén tették fel ünnepélyesen a templomtoronyra a keresztet. A templom megáldását Girk György pécsi megyéspüspök végezte 1854. december 8-án, de azt csak 1855. május 13-án szentelte fel Scitovszky János hercegprímás.¹³

¹¹ A későbbi szabályzatok minden szerzetesnő számára lehetővé tették, hogy bármikor visszatérjenek abba a kolostorba, ahol a fogadalmukat letették.

¹² HU-MNL-BaML-XII.8. 3–11,12/1855. Girk György pécsi püspök levele, Pécs, 1855. augusztus 30. és szeptember 1. Szép Angelika már 1854-ben szeretett volna visszatérni Pozsonyba, ahol 17 évet élt. A püspök azonban remélve, hogy mégis megszokja a pécsi kolostort, ekkor elutasította kérését: „Reményem, miszerint gyengéd megelőző bánásmód által – melynek azonban soha sem szabad a sz.[ent] szabályokba s a házi fegyelembé ütközni – sorsával kibékülend, s lelki nyugalmát meg fogja találni ott, hol azt egyedül keresni kell, t. i. az Isten akaratába való elszánásban.” HU-MNL-BaML-XII.8. 3–4/1854.

¹³ Szentkirályi 1908, 62–69.

Magasabb szintű iskolák megalapítása (1876–1900)

Az iskolás gyermekek száma hamarosan annyira megnőtt, hogy az épületben már nem fértek el. Schwyer Magdolna Katalin, a rendház főnöknője 1881-ben az uralkodóhoz fordult segítségért, hogy az iskolaépületet bővíthessék. Francia nyelvű levelében arra hivatkozott, hogy nem utasíthatják vissza azokat a katolikus szülőket, akik gyermeküket a rend iskolájában szeretnék neveltetni.¹⁴

A Miasszonyunk rend követve az igényeket, fokozatosan építette ki a leányok magasabb szintű oktatását. A két évfolyamos felső leányiskola helyett 1890-ben polgári leányiskolát indítottak. A szükséges épület két év múlva készült el, a tanítók polgári iskolai tanárnőkké való átképzése folyamatosan zajlott:

„Iskoláink hatalmasan benépesedtek, minden évben nagyobb tér- és termekre volt szükség. A lakósok kívánalmainak engedve az 1890. évben a polgári iskola hatalmas épülete készült el, melynek II. emeletében tágas 4 terem és tanári szoba volt rendelkezésre. Az I. emelet és földszinti hely 6 szoba szolgált az elemi iskola számára. Az 1895. évben megnyílt a tanképző intézet.”¹⁵

A szerzetesnővérek áldozatos munkájának, kitartásának köszönhetően az 1895-ben létesült tanítónőképzőben az 1898/99-es tanévben már mind a négy évfolyamon folyt az oktatás.¹⁶ 1935-ben a tanítónőképző öt évfolyamossá bővült. A tanítónőképzővel párhuzamosan gyakorló iskola is alakult.

A rendtagok képzése, leánygimnázium alapítása (1901–1925)

A tanítónőképző megalakulását gyorsan követte a felső leányiskola elindítása, amelyet a felmerült igényeket követve, szinte létesülésekor gimnáziummá alakítottak:

„[...] az 1908/9-dik évben a felső leányiskola volt tervbe véve, és meg is valósult úgy, hogy 6 osztályú iskola építetett; végre hat osztály helyett 1916-ban 8 osztályú leánygimnázium kapott lábra. Az ötödik osztály már leánygimnázium

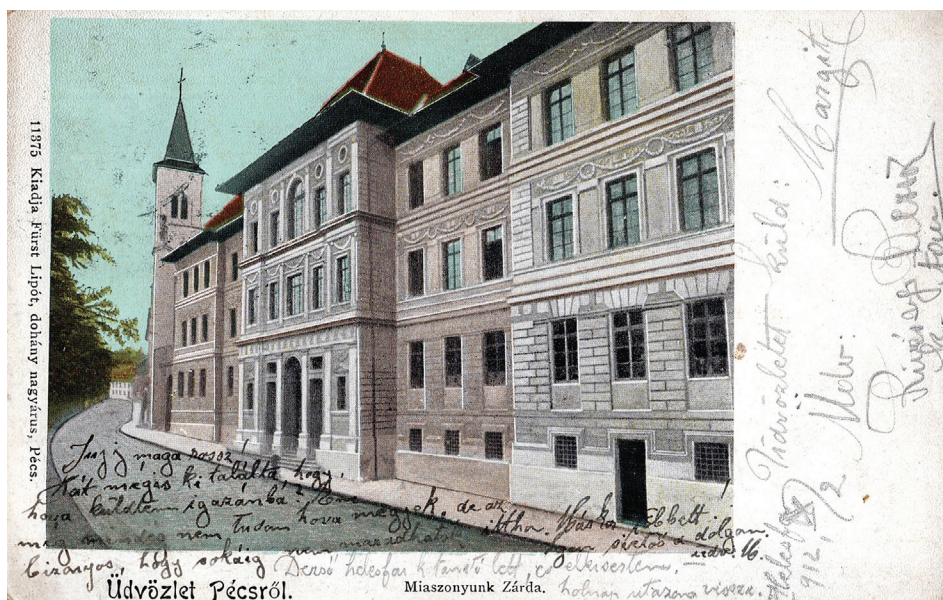
¹⁴ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–1/1881.

¹⁵ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 275–276. 1918. július 1.

¹⁶ Rajczy 1989, 441.

név alatt szerepelt, mely nyolc osztályú leánygimnáziumnak nem volt elegendő helyisége, tehát ez okból szükségessé vált, hogy a f[első] l[eány] isk[ola] épület bővítették, mely a mostani háborús időben roppant költségekkel járt.”¹⁷

A leánygimnázium létrejötte jelentős esemény volt Pécs város életében. A leányok gimnáziumban való tanulása, az érettségizés, ami ezelőtt csak magántanulóként volt lehetséges, utat nyitott az egyetemi képzés előtt is.¹⁸ Ugyanakkor a tanító szerzetesnővérek közül is többen megkezdték az egyetemet, hogy a gimnáziumi oktatást minél több szerzetesannel tudják biztosítani, aminek részben anyagi, részben elvi jelentősége volt. Az első érettségit 1920-ban tartották. 1921-ben az intézmény a Szent Erzsébet nevet vette fel, és a Pécsre került tudományegyetem gyakorló gimnáziuma lett.

A Felső leányiskola épülete (Forrás: MNL BaVL XV.42.b-484)

¹⁷ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 275–276. 1918. július 1.

¹⁸ Rajczi 1989, 448.

A gyarapodás időszaka (1926–1950)

A rend iskolái népszerűek voltak, az 1930-as évekre a tanulók száma már közel 1000 főt tett ki. A rendtagok száma is növekedett, az iskolákban 39 karnővér működött.¹⁹

1926-ban bálicsi szőlőt vásároltak. A pécsi rendházból tartották fenn a magán-alapítványból 1922-ben alakult Tolna megyei bölcskei rendházat.²⁰ Bölcskén a tanítás már 1925-ben megkezdődött a Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend Bölcskei Szent József polgári leányiskolájában, az intézményt a tanárokkal, tanítókkal, vezetővel együtt a pécsi rendház látta el.²¹ A bölcskei rendház első főnöknője 1922-től Raab Mária Szalézia volt, őt követte 1934-től Major Ilona Stefánia, 1937-től Frank Karolina Paula, 1943-tól Németh Klára Filoména, majd 1946-tól Nagy Vilma Lucia.

A francia alapítású törökbálinti rendházba a Franciaországból kiűzött francia rendtagok telepedtek le,²² és mivel egyáltalán nem beszéltek magyarul, a pécsi rendház segítségére szorultak.²³ 1920. augusztus 23-án Mahl Mária Augustza lett a Törökbálintra kinevezett főnöknő. Rajta kívül 32 szerzetesnővér tevékenykedett az itt működő polgári és továbbképző iskolában, internátusban. A törökbálinti rendház eladása után Zalaegerszegen épült fel a rend új zárdája.²⁴ Ezt Serédi Jusztinián esztergomi hercegprímás 1929. október 6-án szentelte fel, az eseményen közel tízezer ember vett részt.²⁵ A zalaegerszegi rendház főnöknője Mahl Mária Augustza lett 1933-ig,²⁶ ekkor a nagykanizsai rendházba került át főnöknőnek.

¹⁹ HU-MNL-BaML-XII.8. 9. Rendünk és pécsi házunk ismertetője, 1930 k.

²⁰ A bölcskei rendház Nagy István és anyja, Wieser Konstancia alapításával jött létre, akik az ősi kúriát és hozzá a szükséges tőkét a katolikus leányiskolának hagyományozták. A szervezést 1922-ben kezdték el, majd Szakách Ernő földbirtokos és neje, Rassovszky Stefánia építették fel az iskolát.

²¹ Jubileumi évkönyv 1940, 12–13.

²² A Franciaországból elűzött mintegy 20–30 000 tanító szerzetes hű maradt hivatásához, és a száműzetésben is folytatták a tanítást. Canabel 1995, 208.

²³ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 41.

²⁴ Mészáros 1997, 57–60.; Megyeri 2013, 84.

²⁵ Néptanítók lapja 62. évf. 39–40. 1929. okt. 17. 987.

²⁶ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 343–344.

A szerzetesi élet

A Miasszonyunk rend Saint Pierre Fourier alapító püspök szabályzatát követte. A szabályzat szerint a rendházak az illetékes megyéspüspök joghatósága alá tartoztak. A rendházat irányító főnöknőt²⁷ a rendtagok háromévenként választották. A főnöknő tanácsa négy örökfogadalmas szerzetesnőből állt.²⁸ A szabályzat szerint a főnöknőnek legalább 40 évesnek kellett lennie és nyolc éve rendtagnak. Szükség esetén megengedhető volt, ha csak öt éve tette le az örökfogadalmát és 30 éves volt. A főnöknő jogköre korlátozott volt, minden nagyobb döntéshez püspöki jóváhagyás kellett.

A rend két főnöknőjét, Hajkó Katalin Alojziát 1864-ben, Lamprecht Jozefa Leopoldinát pedig 1868-ban koronás arany érdemkereszttel tüntette ki az uralkodó.²⁹ Maróti Jolán Assumpta 1989-ben Semmelweis-díjat kapott, 1996-ban Pécs város millecentenáriumi díjával tüntették ki. (2. számú táblázat)³⁰

Név	Apa foglalkozása	Születés, halál ideje	Fogadalom	Főnöknőség ideje	Főnöknőség időtartama	Főnöknő kora
Hajkó Katalin Alojzia	szabó	1799–1865	1823	1851–1864	13	52
Stefkó Teréz Alfonzina	kereskedő	1828–1900	1854	1864–1869	5	36
Lamprecht Jozefa Leopoldina	magánzó	1807–1880	1831	1869–1880	11	62
Schwayer Magdolna Katalin	n. a.	1808–1891	1832	1880–1883	3	72
Brunner Jozefa Gabriella	lakatos	1831–1910	1855	1883–1910	27	52
Raab Mária Szalézia	magánzó	1866–1937	1890	1910–1922	12	44
Vörös Margit Emerika	bognár	1881–1960	1906	1922–1928	6	41
				1931–1943	12	50

²⁷ Megszólítása: Révérende Mère, Ehrwürdige Mutter.

²⁸ Szentkirályi 1908, 9.

²⁹ Szentkirályi 1908, 198.

³⁰ Minden esetben az adott korban használt családnév szerepel, például Krautzsak Mária Margit 1940 után a Kolos, Barthos Szidónia Bernarda 1940 előtt a Weber családnévet viselte. Lásd 11. számú táblázatot, valamint a névtárat.

Krautsak Mária Margit	kovács	1885–1958	1912	1928–1931	3	43
Barthos Szidónia Bernarda	postatiszt	1887–1949	1914	1943–1948	6	56
Hajós Mária Alfonza	tisztviselő	1900–1984	1923	1948–1980	30	50
Maróti Jolán Assumpta	pályamester	1913–2006	1940	1980–2006	26	71

2. számú táblázat. A zárda főnöknői

Az 1950 utáni éveket, a szétszórátás idejét nem tekintve a leghosszabb ideig Brunner Jozefa Gabriella vezette a rendházat, 27 évig. Vörös Margit Emerikát három év kihagyással újra megválasztották, így ő összesen 18 évig volt főnöknő.

A negyvenéves korhatárnak csak a 36 évesen megválasztott Stefkó Teréz Alfonzina nem felelt meg, ám ő a kikötött 8 év helyett 10 éve volt már a rend tagja. A legidősebb rendfőnöknő, Schwayer Magdolna Katalin 72 évesen lett megválasztva és 3 évig töltötte be ezt a posztot. A Pozsonyból érkezett Lamprecht Jozefa Leopoldina megválasztásakor 62 éves volt, és 11 éves főnöknősége végére 73 éves lett. A 71 éves Maróti Jolán Assumpta megválasztása a kor sajátosságaival magyarázható, amint az is, hogy 93 éves koráig vezette a rendet. A többi hét rendfőnöknő 41 és 56 év közötti volt, életük teljében lettek tehát a rendház vezetői. A főnöknők többnyire az iparos, kistisztviselői rétegből származtak.

A rendbe belépő leányok jelöltek (postulans) lettek, a beöltözéssel kezdődött az újoncidió (novíciátus) és az örökfogadalom letételével váltak szerzetesnővérekké, mindez szigorú szabályok szerint zajlott le. A belépés fontos feltétele volt az egészség, a megfelelő kor és képesség. Tanítónővérnek, karnővérnek legalább négy polgári elvégzése után, segítőnővérnek házimunkára alkalmas leányok jelentkezhetnek. A rendbe való belépés és az ünnepélyes beöltözés között legalább egy évnek kellett eltelnie.

Az ünnepélyes beöltözés előtt a főnöknő és az összes káptalani tag előtt megvizsgálták a jelöltet:

- „1. Szilárd elhatározása-e, hogy a világot elhagyja?
2. Kész-e minden nehézségnek türelmes elviselésére?
3. El tudja-e örökre hagyni atyját, anyját, rokonait és ismerőseit?

4. Tud-e minden főnöknőnek engedelmeskedni akkor is, ha szigorú, türelmetlen, vagy tökéletlen?
 5. Szigorúan és lelkiismeretesen fogja-e szent szabályainkat megtartani?
 6. Érez-e elég erőt, és van-e tökéletes akarata, hogy mindent megtartsion, és hűen gyakoroljon, ami ebben az examenben³¹ és szent szabályainkban foglaltatik? Bízik-e az Úr Jézus kegyelmében és Szűz Anyánk pártfogásában?”
- A válasz mindenre: „Igen, Isten kegyelmével!” volt.³²

Ugyanezen a napon a püspök vagy a megbízottja is kikérdezte a jelöltet a noviciátusba lépés, az ünnepélyes beöltözés előtt. A személyi adatokon túl megkérdezték, hogy egészséges-e, nem titkol-e el valamilyen betegséget,³³ nem tett-e házassági ígéretet, mikor lépett be a szerzetbe, nem bánta-e meg a belépését. Arra a kérdésre, hogy miért lépett ebbe a szerzetbe, a jelöltek eltérő választ adtak, például: „Klauzurás apáca akartam lenni.”³⁴ „Karima³⁵ és tanítás iránti kedvből.”³⁶

A beöltözéskor a rendtagok új nevet kaptak, annak jeléül, hogy szakítottak a világgal. A szoros napirend monotonitása, a szerzetesi ruha egyhangúsága mellett a szerzetesi nevek választása volt szinte az egyetlen „fényűzése” a szerzetesnővéreknek. Általában ritka, különleges nevet választottak, és igen gyakran a francia változatát használták. A pécsi Miasszonyunk rend névválasztásánál nincs arra utalás, hogy a jelölt által választott nevet a főnöknő nem engedte volna, vagy más nevet adott volna a beöltöző újoncnőnek, ami más női szerzetesrendeknél szokás volt.³⁷ Ahogy a legtöbb magyarországi női szerzetesrendben, úgy a pécsi Miasszonyunk rendben is minden tag viselte a Mária nevet.³⁸ A száz év alatt 205 szerzetesnővér vett fel a beöltözésekor szerzetesi nevet, összesen 130 név fordult elő. Ebből 78 olyan név volt, amit csak egy szerzetesnővér viselt, 35, amit ketten, 11,

³¹ Examen: vizsgálat.

³² HU-MNL-BaML-XII.8. 7. Szerzetesnők fogalomtételének iratai.

³³ 1833-ban Garai Júlia esetében megjegyezték, hogy édesanyját idegklinikán ápolják, de a betegsége nem örökletes. HU-MNL-BaML-XII.8. 7–148. Garai.

³⁴ HU-MNL-BaML-XII.8. 7–151. Finyács.

³⁵ Karima: naponta kötelezően közösen végzett ima, mely alól nyomós indokkal (betegség miatt, vagy vizsgára készülés idején) kaphattak csak felmentést a szerzetesnővérek.

³⁶ HU-MNL-BaML-XII.8. 7–160. Szücs.

³⁷ Nővérek vallomásai a szerzetesi nevekről. Bangó 1997, 50–63.

³⁸ „15 szerzetben viseli minden tag Mária nevét”. Bangó 1997, 39.

amit hárman,³⁹ és 6 olyan, amit négyen⁴⁰ is választottak. A szabály szerint egyszerre csak egy rendtag viselhette a rendházban ugyanazt a nevet, a pécsi rendházban ezt a szabályt annyiban tartották be, hogy két segítőnővérnek, illetve két karnővérnek nem volt ugyanaz a neve ugyanabban az időszakban. Kivételes esetnek számított, amikor a rendbe később érkezett a franciaországi Peytrignet Eugénie Gabriella, és a főnöknőnek, Brunner Jozefának szintén Gabriella volt a szerzetesi neve.

Összesen 52 nevet választottak tehát többen. Ezek közül 23 nevet csak karnővérek,⁴¹ 13 nevet pedig csak segítőnővérek viseltek.⁴²

Az ünnepélyes fogadalom előtt a tanácsban lévő szerzetesnők titkosan, fekete és fehér babszemekkel szavaztak a novíciára (újoncra). Ha a többség a fogadalomtétel ellen szavazott, azt el kellett halasztani, vagy el kellett bocsátani a novíciát, a döntést a püspök útján Rómából kellett kérni a pápától.⁴³ Általában több héttel a szerzetesi örökfogadalom letétele előtt a püspöki megbízott újra kikérdezte az újoncot. Miért lett szerzetes, nem kényszerből lépett-e be a szerzetbe, kész-e engedelmességni a megyéspüspöknek, helyettesének és a zárda főnöknőjének. A kikérdezés után az újonc a fogadalom szövegét leírta és aláírta.

1902. május 3-án XIII. Leó pápa jóváhagyta az új szabályzat szerinti egyszerű fogadalmat, melynek a szövege:

„Az Úr Jézus Krisztus szent nevében Amen! Én ... ma, az 19.. év ... napján a szentséges római pápa XIII. Leónak 1902. május 3-án kelt 'Perpensis temporum adjunctis'⁴⁴ kezdetű rendelete értelmében egyszerű fogadalmat teszek, ígérve a mindenható Istennek, a boldogságos Szűz Máriának, szent Ágoston s Isten minden szentjeinek jelenlétében, hogy a pécsi zárda jelen Főnöknőjének s minden törvényes utódjának kormányzása alatt, a szerzetesi szegénységet, tisztaságot és

³⁹ Ágnes, Alfonza, Bernarda, Bonaventura, Erzsébet, Gabriella, Johanna, Margaréta, Maura, Stefánia, Teréz.

⁴⁰ Antónia, Augusztá, Jozefa, Klára, Márta, Monika.

⁴¹ Csak karnővérek választották: Alexia, Alojzia, Ambrózia, Andrea, Angéla, Annunciata, Augusztá, Bernarda, Erzsébet, Filoména, Gabriella, Katalin, Lucia, Marianna, Maura, Paula, Petra, Stefánia, Szalézia, Szerafine, Teréz, Xavéria.

⁴² Csak segítőnővérek választották: Anna, Benedikta, Bonaventura, Dominika, Florina, Johanna, Krescencia, Márta, Nepomuk, Ottilia, Peregrina, Petronella, Veronika.

⁴³ 1916-ben Aloff Ágnes Borbálát felmentették az egyszerű fogadalmától, mivel már három év eltelt és nem felelt meg. HU-MNL-BaML-XII.8. 3-9/1916.

⁴⁴ A Szentszék „Perpensis temporum adjunctis” (megfontolván az idők viszonyait) határozata.

engedelmességet gyakorolni és szentül megtartani fogom, a Szent Ágoston szabályai szerint életem fogytáig.”⁴⁵

Az egyszerű fogadalmat ünnepélyesen tették le a beöltözés után általában egy évvel, de előfordult, hogy csak 4–5 év múlva. Az egyszerű fogadalom három évre szólt, ezután a szerzetesnő távozhatott a rendből, ha nem felelt meg, vagy meg gondolta magát. 1903 és 1944 között a 89 egyszerű fogadalmas szerzetesnő közül ez csak négy esetben fordult elő.⁴⁶

A három év elteltével az örökfogadalom letétele előtt néhány héttel megvizsgálta a püspök, illetve megbízottja az ideiglenes fogadalmas nővért. Ismét megkérdezték, nem titkol-e betegséget, nem bánta-e meg a szerzetbe való belépését, tudja-e mire tesz fogadalmat, kész-e engedelmeskedni, önként akarja-e letenni a fogadalmat. Az örökfogadalom szövegét szintén leírta és aláírta a szerzetesnő: „hogy az örökös szegénységet, tisztaságot és engedelmességet meg fogom tartani szent Ágoston szabályzata alatt a dicsőséges Szűz Mária Rendjében ennek szabályai szerint és ígérem, hogy a Szentszéktől jóváhagyott és Szabályaink által parancsolt leányoktatás megszüntetéséhez hozzájárulni sohasem fogok.”⁴⁷

A rend szigorú szabályzata szerint az örökfogadalmat letett szerzetesnővéreknek a rendházból tilos volt kijönni, és a rendházba tilos volt idegeneknek bemenni püspöki engedély nélkül. A klauzura elhagyására egészségügyi okon kívül igen ritkán kaptak a karnővérek engedélyt. A rendházba pedig a gyóntató atyán kívül korlátozottan léphettek be látogatók. 1851-ben a rendtagok ünnepélyes bevonulásakor a püspök felolvasta a rend klauzurára vonatkozó rendeletét:

„Hirdetmény

A Tridenti sz. zsinatnak 25. ülése 1. és 5. fejezetében hozott határozata szerint az egyház kebeléből nyombani kizárás (excommunicatio) büntetése alatt tilos nem

⁴⁵ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 25. 9–3.

⁴⁶ A szerzetesnővérek a fogadalom letételének éveit gyakran az egyszerű fogadalom évétől számították.

⁴⁷ A franciaországi d'Étampes Notre-Dame szerzetesnői fogadalmának szövege szerint a rend a leányok ingyenes oktatására lett létrehozva, ezért a fogadalmuknak része, hogy a leányokat a vallásra, az írásra és minden fajta munkára megtanítják, a gyermekeket ötéves koruktól addig nevelik, amíg a szülők óhajtják. Guibourgé 1957, 178.

csak az apácáknak a zárlatból (clausura) valaha kijönni, hanem bárkinek is abba a püspök, vagy annak helyettesétől nyomós okoknál fogva nyerendő írásbeli engedelem nélkül bemenni.

E szentül megtartandó határozatra ügyelvén, minthogy úgysis az itteni apácák napi terhes foglalkozásaikhoz mérve olly csekély számmal vannak, hogy bárkivel érintkezésök mindég szent kötelességeiknek némi mulasztásával történik meg.

Ugyanazért rendeljük, miszerint írásbeli nyert engedelem mellett is csak csütörtökön délelőtt 10 órától 11-ig, vasárnapon délelőtt ½ 11 órától ½ 12-ig úgy szabad a bemenetel, hogy az apácákkal való érintkezés ezek kívánsága szerint minél rövidebb időre szoríttassék.”⁴⁸

1922-ben Zichy Gyula a rendházban tett látogatása utáni észrevételeiben nyomatékosan kiemelte:

„A zárda tagjai a fölösleges vendégfogadástól és a világiakkal való szertelen érintkezéstől lelkiismeretesen tartózkodjanak. A tanító rendtagok legközelebbi rokonaikon kívül volt tanítványaikat és ezek szüleit akár a zárda rácsnál, akár az iskolai beszédszobákban fogadhatják, de ez sohase történjék olyan időben, amikor más kötelezettségeik vannak, sem este hét (téli hat) órán túl, sem gyakran és huzamosan. Ha pedig férfival kell beszélniök, mindig két nővér legyen együtt jelen.”⁴⁹

1924. január 5-én a pécsi rendház főnöknője a püspökhöz fordult, hogy terjessze a Szentszék elé a pápai klauzura enyhítésére vonatkozó kérvényüket, mellyel a német zárdák kérelméhez csatlakoztak. Az ünnepélyes fogadalomtételhez ragaszkodnának, „a pápai klauzurát azonban sajnos – az idők változása, a leányifjúság tanítására, nevelésére vonatkozólag megnövekedett követelmények, az állami hatóságok beavatkozása az iskolai életbe, ennek folytán a rendre háramló súlyosabb kötelezettségek miatt – teljes szigorában nem tarthatják meg.”⁵⁰

A javaslatban kisebb változtatások szerepeltek, például a templomban és beszélő szobában lévő rácsozat esetleges megszüntetése; kijelölt apácák a külső templomba is mehessenek, hogy a leányokra felügyeljenek; a társalgóba a fő-

⁴⁸ HU-MNL-BaML-XII.8. 1. Leveleskönyv 10.

⁴⁹ HU-MNL-BaML-XII.8. 9–9. Zichy Gyula pécsi püspök levele, Pécs, 1922. szeptember 28.

⁵⁰ HU-MNL-BaML-XII.8. 9–12. Kérvény fogalmazványa, 1924. január 5.

nőknő mindig, a rendtagok indokolt esetben mehessenek egyedül, kíséret nélkül. A kérvényben szerepelt még, hogy a rendtagok és főnöknő a rend érdekében járjasson, utazhasson, „amennyiben ez kolostoraik javára és fejlődésére szükséges vagy kívánatos.” Például „új házak alapítása, tanulmányok, rendi, vagy iskolai tanácskormányok, vizsgálatok céljából, vagy a tanuló leányok felügyelete végett, vagy egészségi okokból, vidéki házaikban (majorságaikban) való üdülés és levegőváltás céljából, súlyosan beteg apácának a kórházban való meglátogatására, és amennyiben az államkormányzat ezt kívánja, a nyilvános választásokban való részvétel céljából.” A pécsi rendház további kérése volt, hogy iskolai ünnepeken, mozielőadásokon a diákok szülei és 12 év alatti fiútestvérei is részt vehessenek.⁵¹

A pápai válasz 1924. május 6-án kelt, mely szerint a pápa nem teljesítheti a kívánásukat, hogy az ünnepélyes fogadalom megtartása mellett enyhítsen a pápai klauzurán. Helyette ajánlotta, hogy egyszerű fogadalomtétel és püspöki klauzura mellett megterathatják minden addigi kiváltságukat.⁵²

A rendbe belépő leányoknak a többéves várakozás alatt volt idejük megtapasztalni a szerzetesi élet nehézségeit, és az örökfogadalom letétele előtt elhagyhatták a szerzetesrendet. 1851 és 1950 között a pécsi rendházban a 283 jelölt 72,1%-a lett novícia, akiknek a 77,9%-a lett szerzetesnővér. Tehát a 283 jelölt közül 159-en tettek le az örökfogadalmat, ez az összes jelölt alig több mint a fele, 56,2%-a volt. (3. számú táblázat)

Jelöltek, szerzetesnők	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összesen
Rendbe belépett jelölt	58,0	72,0	79,0	74,0	283,0
Beöltözött novícia	45,0	43,0	60,0	56,0	204,0
Jelöltek %-a	77,6	59,7	75,9	75,7	72,1
Örökfogadalmas szerzetesnővér	39,0	36,0	45,0	39,0	159,0
Jelöltek %-a	67,2	50,0	57,0	52,7	56,2
Ebből örökfogadalmas karnővér	24,0	25,0	30,0	23,0	102,0
Ebből örökfogadalmas segítőnővér	15,0	11,0	15,0	16,0	57,0

3. számú táblázat. A 283 jelölt közül beöltözött és örökfogadalmat tettek aránya

⁵¹ HU-MNL-BaML-XII.8. 9–12. Kérvény fogalmazványa, 1924. január 5.

⁵² HU-MNL-BaML-XII.8. 9–12. Zichy Gyula pécsi püspök levele, Pécs, 1924. december 26.

A négy időszakban az örökfogadalmat tett szerzetesnők száma 36 és 45 között volt. A legkevesebben 1876 és 1900 között, a legtöbbben 1900 és 1925 között lettek szerzetesek. A rendbe belépők és örökfogadalmat tett szerzetesnők arányát vizsgálva azt látjuk, hogy a kezdeti korszakban a jelöltek 67,2%-a megmaradt a szerzetesi hivatásban, szemben a későbbi 50,0–57,0%-kal. A belépők száma 25–36%-kal megnőtt, ám a beöltözöttek és különösen az örökfogadalmat letettek aránya csökkent.

Az örökfogadalom letétele után azonban már csak néhányan hagyták el a rendet, többnyire betegség miatt. Amint Weisz Katalin Antoinette írta a rend évkönyvében: „Szép és boldogító a szerzetesi élet, aki arra hivatva van, az soha az életben nem, csak a jövő életben fogja tisztán fölfogni, mily nagy kegyelemben részesíté akkor a jó Isten, midőn őt, e világban élő ezer és ezer közül kiválasztotta és kedvet keltett szívében a szerzetesi életre.”⁵³

A szerzetesrendbe belépők között 20 testvérpárt is találunk. A testvérek általában 2–3 év különbséggel jelentkeztek a rendbe, négy esetben egyszerre döntöttek a szerzetesi élet mellett, de a nagy korkülönbség miatt előfordult, hogy a két nővér belépése között 15–17 év is eltelt. A 40 belépő jelölt közül 33-an lettek szerzetesek, tehát a testvérek 82,5%-a letette a fogadalmat.

A rend 283 jelöltjének 34,3%-a elvesztette egyik vagy mindkét szülőjét. A 97 árva közül 93-an tették le az örökfogadalmat, vagyis az árvák 95,9%-a nem hagyta el a rendet, szemben a családdal rendelkezőkkel, akiknek csak a 35,5% maradt a rend tagja. Másfelől az összes, 159 örökfogadalmat letett szerzetesnő több mint a fele, 58,5%-a árva vagy félárva volt. A szülők elvesztése nemcsak érzelmi, de anyagi veszteséggel is járt, ráadásul a többgyermekes családok esetében az árvák többnyire a testvéreiktől is elszakadtak, ez is magyarázza a szerzetesi hivatás mellett kitartók között az árvák nagyobb arányát.⁵⁴ (4. számú táblázat)

⁵³ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 70.

⁵⁴ Borsy 2022, 60.

Jelöltek, szerzetesnők	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes	%
Árva jelölt	10	7	11	5	33	34,0
Anya nem él	5	3	11	2	21	21,6
Apa nem él	14	9	11	9	43	44,3
Összes árva jelölt	29	19	33	16	97	100,0
Ebből örökfogadalmat tett árva	29	18	31	15	93	95,9

4. számú táblázat. Szerzetesrendbe belépő és örökfogadalmat tett árva leányok aránya

Ahogy a rend jó híre terjedt, egyre többen kaptak kedvet a szerzetesi életre, azonban a rend szigorú szabályzata, napirendje a jelölteket, újoncokat sok esetben visszariasztotta. 1851-ben a pécsi rendházban a napirendet is szigorúan rögzítették. Hajnali 5 órakor végezték a reggeli imát, ½ 7-kor tartották a misét a szerzetesnőknek, ½ 8-kor a diákoknak. 8–11-ig és délután 2–4-ig tanítás folyt, ½ 12-kor a diákok ebédeltek, 12-kor a szerzetesnők. Este 6-kor közös ima, majd vacsora a diákoknak és a szerzetesnőknek, 8-kor újból közös ima, majd 9-kor lefekvés következett.⁵⁵

Zichy Gyula 1916. augusztus 10-i látogatása után írt levelében óva intette a szerzetesnőket a túlterheléstől: „Ebéd és vacsora után a szabály által a felüdülésre kijelölt időt nem szabad megrövidíteni. Erre a felüdülésre a világi nővéreknek (a munkára felvett szerzetesnővéreknek) is szükségük van, részint azért, hogy egészségüknek gondját viseljék, részint azért, hogy a kölcsönös érintkezés által a testvéri szeretetet ápolják. [...] Időt kell adni délután is arra, hogy a világi nővérek a szabály értelmében kiszabott félórát az imádságnak szentelhessék: Hogy a szentolvasót elmondhassák, s hogy a zsoltosma helyett számukra kijelölt Miatyánkokat s Üdvözlégyeket elvégezhessek. Ezen imádságokat nem dolog közben kell végezni.”⁵⁶

A szerzetesnők temetkezési helyeül a Zárdatemplom altemploma szolgált.⁵⁷ 1865 és 2013 között összesen 135 szerzetesnőt temettek ide. A rend első halottja az 1865. április 6-án elhunyt Hajkó Mária Alojzia, a rend első főnöknője volt.

⁵⁵ Szentkirályi 1908, 40.

⁵⁶ HU-MNL-BaML-XII.8. 9. Szabályzatok. 4.

⁵⁷ Pécs város szabályrendelete szerint a temetőn kívüli temetések után fizetni kellett a városnak, de ezt az összeget több ízben méltányosságból elengedték.

A pécsi Miasszonyunk rend kriptájába utolsóként a 2013. december 23-án, a 94 éves korában meghalt Krémer Katalin Gizella segítőnővér, a rend utolsó tagja került. A nagyon távol, főként Jászberényben, Nagykanizsán elhunyt szerzetesnők kivételével szinte mindenki a pécsi Miasszonyunk templom kriptájában nyugszik. A szerzetesnővéreket 1950 után, a szétszórátás idejében is itt temették el, ami ebben a korban az egyetlen lehetősége volt az összetartozásuk kifejezésének.⁵⁸

2023. május 2-án készült felvétel az altemplomról (fotó: Schmelcz-Pohánka Éva)

A szerzetesnők életkora

Mária Terézia 1770-ben kelt rendelete szerint a szerzetesrendbe 15 éves leány már beléphetett, de az örökfogadalmat 24 éves kora előtt nem tehetette le. I. Ferenc császár 1802-ben a 24 évet 21 évre csökkentette, amennyiben a jelölt már 3 évet eltöltött a rendben. XIII. Leó pápa 1902. május 3-án jóváhagyott rendelete szerint az egyszerű fogadalom letételekor legalább 16 évesnek kellett lenni, és az örökfo-

⁵⁸ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–44/1949. A kriptában nyugvó szerzetesnővérek sírjának pontos feltérképezését 1973-ban Borsy Károly végezte el. 2023-ban Schmelcz-Pohánka Éva a sírlemlékekről készített fényképekkel nyújtott segítséget, amit ezúton is köszönök. A kripták leírását a 2. és 3. melléklet tartalmazza.

gadalomig legalább 3 évnek kellett eltelni. Segítónővérnek a 18 és 26 év közöttiek jelentkezhettek. (5/1–2. számú táblázat)

Jelöltek kora belépéskor	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes
15–20 év között	11	35	33	41	120
21–25 év között	29	22	31	23	105
26–30 év között	10	8	6	4	28
31–35 év között	2	4	3	4	13
36 év felett	1	3	1	2	7
Nincs adat	5	–	5	–	10
Összesen	58	72	79	74	283

5/1. számú táblázat. A rendbe belépő jelöltek életkora

Jelöltek kora belépéskor %	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes %
15–20 év között	19,0	48,6	41,8	55,4	42,4
21–25 év között	50,0	30,6	39,2	31,0	37,1
26–30 év között	17,3	11,1	7,6	5,4	9,9
31–35 év között	3,4	5,5	3,8	5,4	4,6
36 év felett	1,7	4,2	1,3	2,8	2,5
Nincs adat	8,6	–	6,3	–	3,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

5/2. számú táblázat. A rendbe belépő jelöltek életkora százalékban

A belépéskor a leányok 70–80%-a még nem érte el a 25 évet, és igen kevesen múltak el 30 évesek. A száz év alatt csupán egy 15 éves leány jelentkezett a rendbe és hét 16 éves, a nyolc fiatal fele, négy leány lett szerzetes. A legidősebbek, 35 és 44 év közöttiek heten voltak, de csak egyikük maradt meg a rendben. Lehetséges, hogy a fiatalabbak könnyebben alkalmazkodtak a rend szigorú szabályaihoz. Ezt látszik igazolni, hogy a rendben megmaradók átlagosan ½-1 évvel fiatalabban léptek be, mint akik az örökfogadalom előtt eltávoztak. (6. számú táblázat)

Jelöltek	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes
Belépéskor	22,9	22,1	21,6	22,0	22,2
Fogadalomtételkor	25,6	25,6	28,2	26,6	26,5
Átlagosan hány év telt el	2,7	3,5	6,6	4,7	4,4
Fogadalmat tettek kora belépéskor	22,5	21,6	21,4	20,9	21,6
Karnővérek kora belépéskor	21,5	20,6	20,7	20,0	20,7
Segítőnővérek kora belépéskor	23,8	23,7	22,9	21,8	23,1

6. számú táblázat. A rendbe belépő jelöltek átlagéletkora

A szerzetesnők származási helye

A pécsi Miasszonyunk rendbe belépő szerzetesnők nagy többsége messziről érkezett. A rend száz éve alatt a 283 szerzetesnőnek csak 10,6%-a született Pécsen. Az első pécsi születésű leány, Horváth Anna 16 évesen 1863-ban lépett be a rendbe, az örökfogadalmat 1868. május 9-én a halálos ágyán, halála előtt három nappal tette le. A 283 jelölt 20,1%-a jött külföldről, ezen belül 12%-a Ausztriából, sőt az első időszakban az Ausztriából származó szerzetesnővérek több mint 60%-ot tettek ki. Scitovszky érsek 1852-ben írt levelében a főnöknőt arra buzdította, hogy iparkodjon minél több magyar rendtagot felvenni. (7. számú táblázat)

Származási hely	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes	%
Pécs	2	7	12	9	30	10,6
Baranya vármegye	–	8	11	20	39	13,8
Somogy vármegye	1	4	10	6	21	7,4
Tolna vármegye	1	2	10	7	20	7,1
Pest, Budapest	2	1	9	9	21	7,4
Távolabbi vármegyék	11	22	6	14	53	18,7
Erdély, Felvidék, Délvidék	5	9	16	5	35	12,4
Ausztria	30	3	–	1	34	12,0
Németország, Poroszország	2	11	–	–	13	4,6
Franciaország	–	1	–	–	1	0,35
Cseh-Morva	3	1	–	–	4	1,4

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Horvátország	–	–	–	2	2	0,7
Lengyelország	–	1	–	–	1	0,35
Szlovénia	–	1	–	–	1	0,35
Svájc	–	1	–	–	1	0,35
Nincs adat	1	–	5	1	7	2,5
Összesen	58	72	79	74	283	100,0

7. számú táblázat. A szerzetesrendbe belépő 283 nővér származási helye

A szerzetesnők társadalmi és anyagi helyzete hasonlóképp sokszínű volt. Az apák között a napszámos, fűtő, bányász éppúgy megtalálható, mint a tanár, törvényszéki bíró, mérnök, földbirtokos. (8. számú táblázat)

Apa foglalkozása	1851–1875	1876–1900	1901–1925	1926–1950	Összes	%
Jogász, bíró	–	1	1	–	2	0,7
Tanító, tanár, könyvtáros	5	3	–	2	10	3,5
Mérnök, építész, gyógyszerész	1	2	2	–	5	1,7
Háztulajdonos, magánzó	12	1	1	–	14	4,9
Földbirtokos, bérlő	9	6	–	–	15	5,3
Uradalmi tiszt	3	2	3	1	9	3,2
Tisztviselő (MÁV hivatalnok, postatiszt)	1	7	13	7	28	9,9
Posta, vasúti alkalmazott	–	–	5	2	7	2,5
Szolgaszemélyzet	2	2	–	3	7	2,5
Bányász, munkás	–	2	1	–	3	1,1
Iparos, molnár	17	27	29	11	84	29,7
Kereskedő, vendéglős	5	3	4	2	14	4,9
Földművelő	–	9	11	6	26	9,2
Katona	–	2	1	4	7	2,5
Nincs adat	3	5	8	36	52	18,4
Összesen	58	72	79	74	283	100,0

8. számú táblázat. A szerzetesnők apjának foglalkozása

Segítőnővérek

A 159 örökfogadalmat letett szerzetesnővér közül 57 segítőnővér és 102 karnővér volt, tehát a segítőnővérek 35,8%-ot, a karnővérek 64,2%-ot tettek ki. Ez nagyjából

megfelel Scitovszky érsek 1852-ben adott utasításának, melyben a segítőnővérek számát úgy határozta meg, hogy annyian legyenek, amennyi a házimunkákhoz szükséges, de az összes szerzetesnővérnek egyharmadánál ne legyenek többen.⁵⁹ A segítőnővérek szoros munkabeosztás szerint dolgoztak. 1910-ben 22-en látták el az összes háztartási munkát a rendházban és az iskolákban. A 82 éves Reitl Teréz Nepomuk „az összetartás eszközlője”, a 76 éves Eckl Bibiana Jozefa a „mosás és vasalás fő öre” volt. Ammer Szerafin Krisztina főszakácsként irányította a konyhára beosztott négy nővért. A betegápoló nővérnek a fürdőt is tisztán kellett tartania, a felszolgáló nővér a hálóruhákat is gondozta. A rendház és az iskola takarítását 19 részre osztották fel, amelyeket összesen tizenhatan takarítottak. Voltak, akik ketten együtt egy részt tartottak tisztán, de volt olyan is, akinek két rész jutott. A segítőnővérek a takarítás mellett a ruhák javításában is részt vettek, ami mindig tetemes feladatot jelentett.⁶⁰

Tanítónők, tanárnők képzése, továbbképzése

A karnővérek mindannyian tanítónők, illetve tanárnők voltak. A Pozsonyból érkező tanító szerzetesnővérek 1852. december 11-én tették le a tanítónő képesítő vizsgát Pécsen. Az egyre növekvő igények kielégítésére folyamatosan képezte a rend a tanítónőket. Többnyire Bécsben, az Orsolya nővéreknél tanultak.⁶¹ A magasabb iskolák létesítésével párhuzamosan a szerzetesnőket is tovább képezték. Szabó Emma Xavéria árvaleány 1890-ben lépett be a rendbe, 1891. február 19-én a pécsi r.k. tanítóképző intézetben szerzett népiskolai tanítónői oklevelet, majd a Baranya megyei királyi Tanfelügyelőségénél 1891. szeptember 14-én felső nép- és polgári iskolai oklevelet kapott mennyiség- és természettudományi szakcsoportban. Christen Mária Bernarda 1881-ben lépett be a rendbe, 1890-ben szerezte meg a tanítónői képesítést, és 1891. szeptember 14-én a nyelvtudományi szakcsoportban szerzett felső nép- és polgári iskolai oklevelet. 1891-ben a polgári iskola

⁵⁹ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–16/1852. Scitovszky János esztergomi érsek levele. Esztergom, 1852. december 1.

⁶⁰ HU-MNL-BaML-XII.8. 20–3. Kiadások könyve. A kötet első oldala tartalmazza az 1910. évi munkamegosztást.

⁶¹ Szentkirályi 1908, 53.

Riesz Matild Bernarda postamester volt 1891 és 1894. október 2. között, 1894. november 1-jén lépett a rendbe, az örökfogadalmat 1897-ben tette le. 1905-ben már polgári tanítónőként működött.⁶² Valde Mária Chantal varrónő volt 1913-ban, majd a tanítónői oklevele megszerzése után, 1918-ban lépett be a rendbe, az örökfogadalmat 1923-ban tette le.

Néhány esetben előfordult, hogy a tanítónői oklevél megszerzése után elhagyták a rendet. Czapáry Anna 1906-ban 18 évesen lépett a rendbe, 1909-ben beöltözött, rendi neve Serafine lett. A tanítóképzőt 1911-ben végezte el, a végzéskor az oklevelét Anna névre kérte, mivel a zárdából eltávozott. Az okát nem tudjuk, de még 15 év múlva, 39 évesen is egyedülálló volt.⁶³

Márkus Margit Ildefonza 1920. június 2-án kapott tanítónői oklevelet, a rendbe 1920 szeptemberében lépett be. 1922. július 7-én beöltözött, azonban ezután eltávozott. Egy év múlva 1923. július 9-én kérelmezte a főnöknőnél, hogy „a rendbe való újabb belépésemet” megengedje. Az egyszerű fogadalmat 1923. október 6-án, az örökfogadalmat pedig 1927-ben tette le, a rendben haláláig, 1945-ig megmaradt.⁶⁴

A szerzetesnők idős korukig tanítottak, 1940-ben Szabó Emma Xavéria 67 évesen, Német Klára Filoména 66 évesen, Vörös Antónia Valéria 64 évesen és Tabella Teréz Skolasztika 80 évesen vált meg az iskolától.

A leánygimnázium megnyitásával párhuzamosan a tanítónőket egyetemre küldték, előtte az érettségit általában a pécsi ciszterci főgimnáziumban magántanulónőként tudták letenni. Hering Rozália Ágnes és Kosztko Erzsébet Anselma 1917 augusztusában érettségiztek, és a Budapesti Tudományegyetemen középiskolai tanári képzésre mentek. 1918 júliusában három tanítónő, Fejes Katalin Imelda, Kabos Erzsébet Petra, Oderszky Margit Adalberta tette le a ciszterci főgimnáziumban a különbözeti vizsgát, és 1919 májusában az érettségit.⁶⁵ Ők is a budapesti egyetemen folytatták tanulmányaikat, az iskolaév alatt a törökbálinti rendházban laktak.⁶⁶ Mivel fáradtságos volt Törökbálintról Budapestre bejárni, ezért 1921

⁶² HU-MNL-BaML-XII.8. 7–70. Riesz.

⁶³ 1926-ban gelsei lakosként fivére holtá nyilváníttását kérte.

⁶⁴ HU-MNL-BaML-XII.8. 7–119. Márkus.

⁶⁵ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–10/1918., 4/1919.

⁶⁶ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–11/1920.

Hering Rozália Ágnes korai halála miatt nem fejezhette be az egyetemi tanulmányait, sajnálatosan fiatalon, 1918. augusztus 17-én elhunyt. Nendtvich Andor polgármester megfogalmazásában a fiatal tanítónő halálával „városunk tanügyét is érzékeny veszteség” érte.⁷⁰ Ballagi Aladár, a Budapesti Tudományegyetem nyilvános rendes tanára kedves tanítványaként említette, aki „fényes bizonyosságát adta előttem szakmájában való alapos képzettségének, melyet nagyban emelt minden tiszteletre és szeretetre méltó szerény magatartása. [...] A hazai nőnevelés, azt hiszem igazán kitűnő képviselőjét sirathatja benne.”⁷¹ (10. számú táblázat)

Név	Apa foglalkozása	Belépés éve	Fogadalomtétel	Képzés kezdete
Hering Rozália Ágnes	esztergályos	1906	1914	1917
Kosztka Erzsébet Anselma	női szabó	1906	1914	1917
Fejes Katalin Imelda	cipész	1918	1923	1918
Kabos Erzsébet Petra	tanító	1917	1923	1918
Oderszky Margit Adalberta	ny. gazdatiszt	1918	1923	1918
Kary Rozália Ágnes	posta altiszt	1917	1925	1924
Hajós Mária Alfonza	penzügyőr tiszt	1916	1923	1924
Papp Margit Teréz	nincs adat	1925	–	1927
Pompár Margit Magdolna	tűzér alhadnagy	1927	1932	1929
Dely Margit Júlia	penzügyőr tiszt	1926	1931	1932
Major Emma Alexia	kereskedő	1918	1923	1932
Rónaky Mária Jolánta	posta altiszt	1930	1937	1932
Garai Julianna Gonzaga	MÁV tisztviselő	1932	1939	1934
Magyarka Borbála Kinga	uszálykormányos	1931	1939	1934
Nagy Vilma Lucia	sütőmester	1931	1939	1934

10. számú táblázat. Egyetemen tanuló szerzetesnővérek (1917–1934)

A testnevelés, ének tanítására a tanítónők továbbképzéseken vettek részt. Szabó Emma Xavéria 1913-ban kétéves svédgyakorlási tanfolyamon szerzett bizonyítványt, az aláírók között Schick Jácint az Irgalmasrend főorvosa, Magvassy Pál ny. tornatanár, svédgymnastikus is szerepelt. 1915-ben az Énektanításra Képesítő Országos Magyar Királyi Vizsgáló Bizottság előtt Budapesten okleveles énektanító képesítést is nyert.

⁷⁰ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 281.

⁷¹ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 280.

Gelencsér Gizella Gabriella 1923-ban testnevelés továbbképzésen vett részt Budapesten. 1925-ben pedig Német Klára Filoména, Gyenis Ilona Ambrózia, Gelencsér Gizella Gabriella és Major Anna Franciska háromhetes továbbképzésre utazott az Angolkisasszonyok rendházába.⁷²

A nyelvtanulásra különös hangsúlyt fektettek, és a külföldi rendházakkal való kapcsolat kedvező lehetőséget nyújtott az idegen nyelvek anyanyelvi szintű elsajátításához. Bár a rendházat csak püspöki engedéllyel lehetett indokolt esetben elhagyni, a nyári külföldi utazások szinte rendszeressé váltak. 1918. június 10-én Gritzmann Matild Foréria és Lippay Júlia Lucia Salzburg tartomány Goldenstein helységébe utazott két hónapra, hogy a zárdában a német nyelvet gyakorolják. Ivankievitz Lenke Karola a nyarat Törökbálinton töltötte, hogy az ottani francia nővéreknél francia nyelvet tanuljon.⁷³

Kabos Erzsébet Petra és Oderszky Margit Adalberta francia és német nyelvet tanultak Hollandiában közel négy hónapig (1924. május 26-tól szeptember 11-ig). Fejes Katalin Imelda is velük volt, és ő csak egy év múlva, 1925. szeptember 18-án tért vissza, ugyanis „az übergeni tiszt[elendő] főnöknő Anya ajánlatára, mivel legnagyobb készsége és képessége van a francia és német nyelv megtanulására, a rendi előjáróság még egy évre, vagy hosszabb időre kint hagyta.”⁷⁴ 1926 nyarán Fejes Katalin Imelda és Oderszky Margit Adalberta újra útnak indultak, a rend Mattaincourt-i házába utaztak ismét francia nyelvtanulásra.⁷⁵

Kapcsolat más rendházakkal

A pécsi szerzetesnők igyekeztek támogatni a más városban lévő rendtársaikat. A pozsonyi rendházzal különösen szoros kapcsolatban álltak, 1909. szeptember 10-én Mahl Jozefa Hildegard a rendház iskolájába ment egy évre tanítani. Lamprecht Jozefa Leopoldina és Éber Franciska Filoména levegőváltás miatt mentek Pozsonyba, ahol három évet töltöttek.⁷⁶ 1919-ben a törökbálinti zárda francia szer-

⁷² HU-MNL-BaML-XII.8. 3–23/1925.

⁷³ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 275.

⁷⁴ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 333–334.

⁷⁵ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–20/1927.

⁷⁶ Szentkirályi 1908, 92.

zetesnővéreinek megsegítésére két tanítónő, Lippay Mária Teréz és Hajós Mária Alfonza ment egy tanévre, majd őket követte Mahl Jozefa Hildegard és Mahl Mária Augusztá, akit itt főnöknőnek választottak.⁷⁷

A bölcskei rendházban Major Ilona Stefánia, Halmai Irma Cecília, Gyarmati Paula Konzolata, Aul Mária Paula, Fábián Mária Martina, Somos Mária Felicitász, valamint Jantner Rozália Nepomuk segítőnővér töltöttek hosszabb időt.⁷⁸

A szerzetesnővérek kikapcsolódását a bálicsi szőlő biztosította. Az 1926. július 1-jén megvásárolt Bálics út 17. szám alatti villát Boldog-Asszony villának nevezték el, 1926. július 10-én szentelte fel Romeisz Ferenc praelatus kanonok. A rendház évkönyvében örömmel számolt be erről az eseményről a krónikaíró: „Így teljesült a ház régi vágya, hogy az évi tanításban kimerült és elfáradt rendtagok levegő-változásra mehetnek a szabadba. Rév[érende] Mère⁷⁹ mérhetetlen sok gondossága, utánjárása után a mai napra annyira elkészült, hogy a zárdanők 16-an kimehettek, s megkezdheték csoportokban a nyaralást.”⁸⁰

Amint a pécsi szerzetesek gyakran látogatták a külföldi rendházakat, úgy külföldről is sűrűn érkeztek rendtársak látogatóba, képzésre vagy hosszabb tartózkodásra. A reims-i születésű Eugénie Gabrielle Peytrignet francia szerzetesnő 1895-ben jött Pécsre, megtanult magyarul, és sikeresen tanított a rend iskoláiban. Itt is halt meg 23 év múlva 1918. szeptember 4-én 56 évesen, fogadalma 32. évében.

1904-ben a franciaországi Étampes-ból⁸¹ három rendtag, Marie Madelaine, Marie Berchmans és Marie Joséphine érkezett az üldöztetésük miatt. Az 1904. júliusi, úgynevezett Combes törvény ugyanis megtiltotta minden egyházi iskola működtetését, melynek következményeként mintegy 30 000 tanító szerzetes hagyta el Franciaországot.⁸² Egy év múlva, 1905. július 8-án távoztak el a pécsi zárdából:

„A mai napon a sors visszahívta őket, ugyan nem Franciaországba, hanem Belgiumban Humberk városában bérelt házban gyűltek össze, a 33 tagból álló

⁷⁷ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–7, 9/1919.

⁷⁸ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–13/1943.

⁷⁹ Révérende Mère, nagytiszteletű főnöknő, a rendház főnöknője.

⁸⁰ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 338.

⁸¹ Étampes-ban már 1629-től működött a Notre-Dame szerzetesrend, a francia forradalom idején a vagyonukat elkobozták, eladták. 1808-ban vásárolták vissza az ingatlanukat, és folytatták leánynevelő tevékenységüket a 20. század elejéig. Guibourgé 1957, 178–179.

⁸² Ostolaza 2002, 197.

zárdanók, tanító és dolgozó testvérek. Pécsről 3 és Pozsonyból két zárdanó t. i. ahány jött, annyi vissza is ment, Pécsről július 8-án Pozsonyba utaztak és onnan öten, 12-én gyorsvonaton egyenesen rendházukba siettek, hol visszavonultan élnek addig, míg a jó Isten a megpróbáltatás idejének véget vet.”⁸³

1906. augusztus 16-án Zsámbékról jöttek látogatóba Révérende Mère Marie Marguerite és az angol születésű Marie Berchmannes. 1906-ban szintén Franciaországból, Reimsből érkezett Bárdy Szidonia Pécsre, a rend tagjaként maradt itt 1922. június 30-án bekövetkezett haláláig.⁸⁴ A vele együtt érkezett Rozália viszszaért Franciaországba.⁸⁵ 1907. augusztus 19-én Pozsonyból két újonc nő, Frank Gizella és Has Anna érkezett, „hogy itt nálunk a képezdei tanfolyamot végezzék, melynek sikeres befejezése után, ismét visszatérnek anyaházukba Isten segítségével.”⁸⁶ 1911-ben Mohlsheimből érkezett az ottani zárdából Hoffmann Mária Leo, aki német, francia és angol nyelvet tanított. 1914-ben két görögkatolikus nővér Tymiak Pachomia Anasztázia és Romács Szofrónia Julia a kőrösi görögkatolikus egyházmegyéből jöttek egy évre Pécsre, céljuk a magyar nyelv elsajátítása volt.⁸⁷ 1916-ban pedig a Graz melletti Gleisdorfból két domonkos rendi szerzetesnővér költözött be a rendház egyik szobájába, ők az iskolában segítettek.⁸⁸

Kapcsolat világiakkal

A más városból, más országból érkező rendtársakon kívül a pécsi rendházban több magasrangú egyházi és világi méltóság is megfordult, ami a Miasszonyunk rend tevékenységének jelentőségét jelzi.

Ferenc József látogatásainak igen szoros időbeosztását ismerve kiemelkedő eseménynek számított, hogy kétszer is megtisztelte látogatásával a pécsi rendház iskoláit.⁸⁹ Ferenc József első pécsi látogatásakor, 1852. június 28-án „[a] püspöki

⁸³ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 23.

⁸⁴ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 329.

⁸⁵ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–13/1943.

⁸⁶ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 55.

⁸⁷ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–9/1914.

⁸⁸ HU-MNL-BaML-XII.8. 3–2/1916.

⁸⁹ Szentkirályi István három látogatást említ, ám 1852-ben Ferenc József csupán pár órát töltött Pécsen, és a Miasszonyunk rend meglátogatása egyáltalán nem szerepelt a programban. 1888-ban

palota lépcsőin a fehér ruhába öltözött leánykák és apácák álltak díszben.⁹⁰ 1891. június 21-én hasonlóképp a püspöki palota előtt várták az iskolák tanulói Ferenc Józsefet.⁹¹ 1880. szeptember 24-én azonban 15 percet időzött a leányiskolában.⁹² 1892. szeptember 13-án délután pedig a csapatkórház és a Frigyes laktanya látogatása között a Miaszszonyunk rend polgári leányiskolájában fél órát töltött el.⁹³ A rend vendégekönyvének első oldalán szerepel Ferenc József aláírása, melyről Dulánszky Nándor pécsi püspök a következő bejegyzést tette:

„Az első lapon olvasható legkegyelmesebb névaláírást Ő Felsege I. Ferencz József császár és Apostoli magyar király akkor tette, midőn 1892-ik év September hó 13ik napján a csak imént, september 4én általam felavatott és megnyitott uj iskolaépületet legmagasb királyi látogatásával megtisztelvén, azt minden részeiben megszemlélni és afelett legkegyesebb Királyi meglegedését és tetszését nyilvánítani méltóztatott.”⁹⁴

József főherceg 1893-ban Dulánszky Nándor püspökkel tekintette meg a Miaszszonyunk rend iskoláit, Eötvös József 1870-ben, Trefort Ágoston 1875-ben, Csáky Albin gróf 1891-ben látogatta meg a rend intézményeit,⁹⁵ majd Klebelsberg Kuno, Hóman Bálint és Imrédy Béla jártak itt. A rend vendégekönyvében gróf Szapáry Gyula miniszterelnök, Mécs László és Kocsis László aláírása is szerepel.⁹⁶

Az egyházi méltóságok közül a pécsi megyéspüspökökön és kanonokokon kívül, Hadol Adolf Mattaincourt plébánosa 1854-ben, Prohászka Ottokár és Meszlényi Gyula szatmári püspök 1891-ben tettek látogatást.⁹⁷ Majláth Gusztáv gróf, erdélyi segédpüspök 1897-ben járt itt,⁹⁸ 1921-ben Rott Nándor veszprémi püspök, 1922. május 1-jén Schioppa Lőrinc pápai nuncius, 1931. március 27-én Zadavec

Ferenc József nem járt Pécsen. A polgári leányiskolát pedig nem 1891-ben, hanem 1892-ben tekintette meg. Szentkirályi 1908, 197.

⁹⁰ Nagy 2012, 18.

⁹¹ Nagy 2012, 28.

⁹² Nagy 2012, 27.

⁹³ Nagy 2012, 32.

⁹⁴ A Miaszszonyunk pécsi rendházának vendégekönyve.

⁹⁵ Szentkirályi 1908, 198.

⁹⁶ A Miaszszonyunk pécsi rendházának vendégekönyve.

⁹⁷ Szentkirályi 1908, 198.

⁹⁸ Szentkirályi összefoglalójában 1892 és 1900 szerepel, a vendégekönyv tanúsága szerint 1897. május 8-án járt itt Majláth Gusztáv. Szentkirályi 1908, 198.

István tábori püspök, 1931. augusztus 18-án Serédi Jusztinián hercegprímás, 1946. október 20-án Mindszenty József hercegprímás, 1947. március 16-án pedig Shvoy Lajos székesfehérvári püspök tekintette meg a rendházat és iskoláit.⁹⁹

A kolostor zárt falai között élő szerzetesnővérek nem zárkóztak el a világ eseményeitől. Tably Teréz Skolasztika 1920. november 15-én elküldte versét Nendtvich Andor polgármesternek, melyben dicsóítja a polgármestert, hogy mindvégig hűen kitartott elvei mellett:

„Itt, a zárda csendes béke magányán,
Kiöntöm bánatos üdvölő dalom,
Hogy tudjam én zengni példás erényét?
Annak a szilárd jellemű Magyarnek.”

Nendtvich Andor 1920. december 2-án válaszolt az általa ismeretlen szerzetesnőnek:

„Mélyen tisztelt M. Praefecta!

Mélyen meghatott az a kedves figyelem, mellyel megküldötte a nekem dedikált szép költeményt egy másik, nem kevésbé szép hazafias költeményével. [...] Valóban nem sejtettem, hogy a zárda csendes magányában ily költői lélek rejtőzik, aki a külső eseményeket oly élénk figyelemmel kísérve, hazafias bánatát ily hivatott költői vonással képes kifejezésre juttatni. A megküldött mindkét költemény egyúttal arról is tesz újabb bizonyosságot, hogy a pécsi Notre Dame intézeteiben mily hazafias szellem uralkodik. Az az intézet, mely ily hazafias szellemtől van áthatva, valóban híven teljesíti kötelességét a haza irányában a reá bízott ifjú nemzedék nevelése körül.”¹⁰⁰

Vörös Antónia Valériát 1913-ban az 1911-ben alakult Magyar Irodalomtörténeti Társaság rendes tagjává választották.¹⁰¹ Megszokott volt, hogy az iskolai ünnepegekre a szerzetesnővérek színdarabokat írtak, az előadásról a helyi újságok

⁹⁹ A Miasszonyunk pécsi rendházának vendégkönyve.

¹⁰⁰ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 352–354.

¹⁰¹ Pintér 1913, 548.

részletesen beszámoltak. Így például Vörös Antónia Valériának a Tanítóképző névadójáról, Árpádházi Boldog Margitról írt színdarabjáról 1933-ban. A színdarabírásban leginkább Major Ilona Stefánia tűnt ki, akinek 1906 és 1937 között több mint 30 művét mutatták be a különféle iskolai ünnepeken. A „Sólymos vára” című darabját nagy sikere miatt 1922. február 18-án a Pécsi Nemzeti Színházban is előadhatták, 1933-ban a Kalocsai szegény iskolanővérek ceglédi iskolai ünnepségén is műsorra tűzték.¹⁰² Amint a Dunántúl írta a pécsi Szent Erzsébet leánygimnáziummal kapcsolatban: „A tanári testület tagjai az iskolán kívül is igen jelentős társadalmi és irodalmi munkásságot fejtenek ki, különösen Major M. Stefánia, aki évről-évre valóságos ontja a szebbnél-szebb ifjúsági darabokat.”¹⁰³

Gyenis Ilona Ambrózia személyes hangú, a zárdai nevelés, oktatás eredményeit bemutató *Gyakorlati nevelés a zárdai polgári iskolában* című cikke az Országos Polgári Iskolai Tanáregyleti Közlönyben jelent meg 1924-ben.¹⁰⁴ A szerzetesnők közül ő volt az egyetlen, aki cikket írt a Közlöny részére.¹⁰⁵

1926. december 14-én a krónikaíró Weisz Katalin Antoinette lelkesen számolt be az országgyűlési választásról:

„Különös, a ház életében egészen új esemény történt. A tanító apácák egy nagyobb részének szavazniok kellett az államtörvény értelmében. Nem kellett a klauzurát megszegnünk, mert az egyik kerület szavazó helyiségének az Erreth-féle ház egyik kis szobáját foglalta le a városi hatóság, s így a házban szavaztunk. Sokan azonban kimaradtak a szavazó-névsor rendetlen és hanyag összeállítása miatt, noha nekik is éppen úgy lett volna joguk már ez alkalommal is képviselőt választani. A kimaradtak egyike: Dolovcsák M.[ária] Annuntiata¹⁰⁶ sértett hazafissággal elmésen meg is jegyezte: „Szégyelje magát a város, amelynek 12 év óta tanítja és neveli a gyermekeit, s még arra sem méltatja őt, hogy szavazhasson” Okos mondás volt.”¹⁰⁷

¹⁰² A színdarab megjelent: Major Mária Stefánia: *Sólymos vára. Ifjúsági színjáték leányok számára.* (Magyar Jövő könyvtára 12.) Budapest, 1923.

¹⁰³ Dunántúl, 1927. júl. 9. 2. A pécsi iskolák értesítői a magyar kulturális fejlődésről adnak beszámolót.

¹⁰⁴ OPITK 1924. 2. 89–91.

¹⁰⁵ Diós–Viczián 2014, 186.

¹⁰⁶ Dolovcsák Erzsébet Annunciata tanítónő.

¹⁰⁷ HU-MNL-BaML-XII.8. 2. Évkönyv 1926. december 14.

A névmagyarosítási mozgalom sem került el a rendtagokat. Chalopszky Erzsébet édesapja MÁV tisztviselőként 1893-ban változtatta meg a nevét Halmaira, így leánya 1901-ben már magyar névvel lépett be a rendbe.¹⁰⁸ Mittermayer Emma és húga, Anna szintén a rendbe való belépésük előtt Antal testvérükkel együtt magyarosítottak Majorra. Herbeck Mária a rendbe belépése előtt egy évvel magyarosította meg nevét Hajósra, Matánovics Jolán már egy éve a rend tagja volt, mikor a Maróti nevet felvette.

Többen vannak azonban azok, akik már több évi szerzetesség után, esetenként idős korban változtatták meg családnevüket. Ismerve a szerzetesnővérek életmódját, miszerint a szerzetesi nevüket használták, a névmagyarosításoknak eszmei jelentősége volt. 1939 és 1944 között a tanítók, tanárok, egyházi személyek és más közalkalmazotti helyzetű értelmiségiek névmagyarosítása a korábbiakhoz képest arányában megduplázódott.¹⁰⁹ A Miasszonyunk rend szerzetesnővérei közül 1940 és 1944 között összesen 19-en magyarosították a családnevüket. A tömeges magyarosítási hullám 1940 júliusában kezdődött, amikor a rend főnöknője több szerzetesnővér kérvényét együtt terjesztette fel.¹¹⁰ (11. számú táblázat)

Név	Felvett családnev	Belépés a rendbe	Magyarosítás éve	Szerzetesnő kora
Chalopszky Margit Erzsébet	Halmai	1901	1893	12
Bauer Olga Margit	Biztos	1901	1895	14 k.
Herbeck Mária Alfonza	Hajós	1916	1915	15
Mittermayer Emma Alexia	Major	1918	1918	24
Mittermayer Anna Franciska	Major	1921	1918	18
Matánovics Jolán Assumpta	Maróti	1933	1934	21
Bredschneider Etelka Ilona	Bátai	1924	1940	55
Dolovcsak Erzsébet Annunciata	Dolovai	1914	1940	47
Ivankievitz Lenke Karola	Iványi	1915	1940	44
Jakobovics Rozália Mónika	Jutasi	1930	1940	32
Krautzak Mária Margit	Kolos	1904	1940	55

¹⁰⁸ HU-MNL-BaML-XII.8. 7–81. Halmai.

¹⁰⁹ Karády–Kozma 2002, 171.

¹¹⁰ A kérvények között volt Krautzak Mária Margit húgának, Krautzak Helén Gizella nyugdíjas tanítónőnek a kérvénye is, hogy a két testvér névváltoztatása együtt történjen. HU-MNL-BaML-IV.1407.c. A–14–20402/1940.

Lipokatics Anna Ágota	Lippói	1923	1940	39
Müller Magdolna Lidvina	Mester	1912	1940	51
Müller Mária Tekla	Mester	1918	1940	55
Oderszky Margit Adalberta	Óvári	1918	1940	44
Róka Júlia Szalézia	Regenyei	1932	1940	36
Sziringer Anna Mechtild	Szemerédi	1918	1940	39
Vargovits Teréz Róza	Vargai	1912	1940	47
Weber Szidónia Bernarda	Barthos	1906	1940	53
Schlachter Ilona Klára	Sarlós	1926	1941	34
Stubna Mária Felicitász	Somos	1935	1941	25
Baumann Mária Klementina	Berki	1925	1942	41
Gritzmann Matild Foréria	Zányi	1900	1942	61
Weber Júlia Bernadette	Víg	1925	1942	48
Vikar Gizella Anna	Magosi	1938	1944	23

11. számú táblázat. Névmagyarosítások a pécsi rendházban

Összegzés

A Miasszonyunk Női Kanonokrend Pécs város és Baranya vármegye leánynevelésében, oktatásában meghatározó szerepet töltött be. 1851-ben kezdték meg az oktatást az elemi iskolában, majd a kor igényeihez alkalmazkodva fokozatosan alapították meg a leánynevelés magasabb iskoláit, és ezzel párhuzamosan új épületeket is emeltek. A szerzetesnővérek áldozatos munkájának köszönhetően 1890-ben polgári leányiskola, 1895-ben tanítónőképző, 1916-ban leánygimnázium létesült. Működésük száz éve alatt életük, kitartásuk, szorgalmuk több tízezernyi pécsi és környékbeli leány számára jelentett példát.

A pécsi Miasszonyunk rendbe belépő leányok származási helye, társadalmi és anyagi helyzete igen sokszínű volt. Az apák között a napszámos, fűtő, bányász éppúgy megtalálható, mint a tanár, törvényszéki bíró, mérnök, földbirtokos. A leányoknak, akik ennek a rendnek a szabályzatát elfogadták és letették az örökfogadalmat, szakítaniuk kellett addigi életükkel, a külvilággal. Ugyanakkor a zárda zárt közösségében egy új világ nyílt meg számukra, ami esetenként több lehetőséget rejtett magában, mintha a világi életet választották volna.

A továbbtanuló tanító szerzetesnővérek többsége szegényebb családból származott, az apák között sok volt az iparos, földműves, altiszt. A szerény anyagi viszonyok között élő szülők nem rendelkeztek a leányaik taníttatásához szükséges anyagi háttérrel, így feltehetően nem is ösztönözték volna leányaikat a továbbtanulásra. Könnyen belátható, hogy ezeknek a sok esetben árván maradt leányoknak, bármily tehetségesek is voltak, a szerzetesrend nélkül lényegesen kevesebb lehetőségük nyílt volna a tanulásra, külföldi nyelvy gyakorlásra, továbbképzésre. A rend szabályainak elfogadása és követése számukra lehetőséget, szabadságot és örömet is jelentett. Amint Bangó Beáta írta róluk írt tanulmányában: „Talán a részletes elemzés meggyőzte a kétkedőket arról, hogy ezek között a szigorú szabályok között is lehet örömmel és szabadon élni.”¹¹¹

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaML)

HU-MNL-BaML-IV.1407.c. Pécs város polgármesterének iratai. „A” Jogügyi ügyosztály iratai (1930–1950)

HU-MNL-BaML-XII.8. Miasszonyunk rend pécsi rendháza iratai (1847–1950)

Irodalom

Bangó 1997 = Bangó Beáta: Névadási szokások vizsgálata a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának Kongregációjában (1860–1996). (Magyar Névtani Dolgozatok 152.) Budapest, 1997.

Beke 2008 = Beke Tamás: Iskolanővérek Kalocsán. Neveléstörténet 5. (2008): 1–2. 72–102.

Bonnard 1910 = Bonnard, Fourier: Histoire du village de Mattaincourt en Lorraine. Paris, 1910.

Borsy 2022 = Borsy, Judit: Situation économique des orphelins du domaine du fonds public de Versend dans la première partie du 19ème siècle. In: Different

¹¹¹ Bangó 1997, 40.

- Approaches to Economic and Social Changes: New Research Issues, Sources and Results. Eds. Kaposi, Zoltán – Rab, Virág. Pécs, 2022. 56–66.
- Canabel 1995 = Canabel, Patrick: Le grand exil des congrégations enseignantes au début du XXe siècle. *Revue d'histoire de l'église de France* (1995): 206. 207–217.
- Diós–Viczián 2014 = Diós István – Viczián János: Előttünk jártak a hitben. 1945–2010 között elhunyt kedvesnővéreink mintegy 4100 életrajza. Budapest, 2014.
- Értesítő 1905 = Brunner M. Gabriella 50 éves jubileumára. A Miasszonyunk-ról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1904–1905. iskolai évről. Pécs, 1905.
- Guibourgé 1957 = Guibourgé, Léon: Étampes, ville royale. Étampes, 1957.
- Hábel 2005 = Hábel János: Szemelvények Michael Haas Gedenkbuch-jából. Pécsi Szemle 2. (2005): nyár 18–25.
- Henryot 2009 = Henryot, Fabienne: Décrire et représenter Pierre Fourier (XVIIe–XIXe siècles). *Annales de l'Est* 59. (2009): 2. 171–209.
- Jubileumi évkönyv 1940 = A „Mi-asszonyunk-ról” nevezett Női Kanonok Szerzetesrend Róm. Kat. Polgári Leányiskola 50. éves jubileumi fennállásának évkönyve az 1939–1940. iskolai évről. Pécs, 1940.
- Karády – Kozma 2002 = Karády Viktor – Kozma István: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Budapest, 2002.
- Megyeri 2013 = Megyeri Anna: „...maradandó örök emlék...” Mindszenty (Pehm) József építkezései Zalaegerszegen. (Zalai Múzeum 21.) Zalaegerszeg, 2013.
- Mészáros 1997 = Mészáros István: Mindszenty és a zalaegerszegi Notre-Dame iskolák. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 9. (1997): 3–4. 57–70.
- Nagy 2012 = Nagy Imre Gábor: Ferenc József látogatásai Pécsen. Pécsi Szemle 15. (2012): ősz 16–35.
- Ostolaza 2002 = Ostolaza, Maitane: Un exil doré. Les congrégations religieuses françaises et l'essor de l'enseignement catholique en Guipúzcoa, 1900–1931. *Revue d'histoire de l'église de France* 88. (2002): 220. 197–220.
- Pintér 1913 = Irodalomtörténet. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóirata. 2. évf. Szerk. Pintér Jenő. Budapest, 1913.

Rajczi 1989 = Rajczi Péter: A Miasszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi róm. kat. tanítóképző intézetének története 1895–1948. Baranyai Helytörténetírás 18. (1989): 1. 439–473.

Szentkirályi 1908 = Szentkirályi István: A pécsi Notre-Dame nőzárda és iskolái. Pécs, 1908.

Mellékletek

1. számú melléklet

A pécsi Miasszonyunk rendház szerzetesnőinek névtára

A névtár azoknak a szerzetesnőknek az adatait tartalmazza, akik az örökfogadalmat a pécsi rendházban tették le, vagy esetleg máshol (Franciaországban, Bölcskén), de a pécsi rendházban éltek, dolgoztak több éven át. A névtár adatainak többsége a Miasszonyunk rend pécsi rendháza irataiból (MNL BaVL XII.8.), a szerzetesnők személyi anyagából származik. A helynevek a korban használt formában szerepelnek. Az 1950-ben a pécsi rendházban élő szerzetesnővérek adatainak felkutatása különösen a szétszórás időszakában okozott nehézséget. A Katolikus lexikon, az Új ember, valamint a Pécsi Miasszonyunk Zárdatemplom kriptájában lévő sírfeliratok segítségével több halálozási adatot sikerült megtalálni, de az eltérő névhasználat miatt sajnos a névtár így sem teljes. A polgári tanárnők, tanítónőképzői, gimnáziumi tanárnők közül sokan tanítónőként működtek kezdetben, de a névtárba a szerzetesnők utolsó ismert beosztását tüntettük fel. A laikanővér elnevezés helyett a „segítőnővér”, a karnővér helyett „tanító szerzetesnővér” szerepel.

A táblázatban használt rövidítések:

ált. isk. = általános iskolai

Bölcске = A Miasszonyunkról nevezett női kanonokrend bölcскеi Szent József polgári leányiskolája

ex. = exhumálva

fil. = filozófia

földr. = földrajz

fr. = francia

gimn. = Szent Erzsébet leánygimnázium

gyak. = a tanítónőképző gyakorló iskolája

h. = helyettes

ig. = igazgató

képző = A Miasszonyunkról nevezett női kanonok rend pécsi r. k. Tanítónőképző

Intézete

magy. = magyar

mb. = megbízott

menny. = mennyiségtan

Nagykanizsa = Nagykanizsai Notre Dame Leánygimnázium

ném. = német nyelv

ped. = pedagógia

polg. = polgári iskolai

T. = temetés

term. = természetrajz

testn. = testnevelés

tört. = történelem

Zalaegerszeg = Notre Dame r. k. Polgári Leányiskola, Zalaegerszeg

Zárda = Pécsi Miasszonyunk Zárdatemplom kriptája

Név	Szerzetesi név	Születés, halál	Örök-fogadalom éve	Beosztás
Albrecht Adél	Jusztina	Kispest, 1914.05.13. – Pécs, 2013.05.20.	1947	tanítónő (ének)
Ammer Szeráfin	Krisztina	Pettenbach, 1851.12.23. – Pécs, 1938.04.04. T. Zárda	1876	segítónővér, főszakács
Amri Leopoldina	Xavéria	Kis-Hidasd, 1848.12.24. – Pécs, 1883.08.01. T. Zárda, ex. 1949	1873	tanítónő
Andorfen Teréz	Floriána	Oberkappel, 1935.03.19. – Pécs, 1871.01.04. T. Zárda, ex. 1949	1859	segítónővér

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Árvai Mária	Szabina	Dombóvár, 1916.08.12. – Pécs, 2001.08.10. T. Zárda	1941	tanítónő
Aschenbrenner Katalin	Dominika	Linz, 1846.10.20. – Pécs, 1883.03.16. T. Zárda, ex. 1949	1871	segítőnővér
Asenbauer Johanna	Franciska	Bécs, 1829.12.02. – Pécs, 1877.05.19. T. Zárda, ex. 1949	1854	tanítónő, a női kézimunka mesternője
Asenbauer Zsófia	Lujza	Bécs, 1848.01.20. – Pécs, 1878.12.09. T. Zárda, ex. 1949	1872	tanítónő
Bárdy Mária	Szidónia	Franciaország, 1860.04.02. – Pécs, 1922.06.30. T. Zárda, ex. 1973 után	1884	1907.03.02-től Péccsett segítőnővér
Barthos, 1940-ig Weber Szidónia	Bernarda	Budapest, 1887.12.03. – Pécs, 1949.01.10. T. Zárda	1914	gimn. tanárnő (menny., term., fizika, ének), rendfőnöknő (1943–1948)
Bátai, 1940-ig Bredschneider Etelka	Ilona	Csepel, 1885.07.28. – Püspökszentlászló, 1970.11.23. T. Zárda	1929	gimn. tanárnő (magy., ném.), gimn. ig. (1936–1948)
Bauer Anna	Gertrud	Naarn, 1849.06.11. – Pécs, 1918.05.20. T. Zárda, ex. 1973 után	1873	segítőnővér
Berki, 1942-ig Baumann Mária	Klementin	Budapest, 1901.12.19. – Pécs, 1983.12.27. T. Zárda	1930	segítőnővér
Biztos, 1895-ig Bauer Olga	Margit	Nagykikinda, 1883.02.06. – Nagykanizsa, 1954.12.07.	Pozsony 1910	polg. tanárnő (menny.); Bölcske, Nagykanizsa főnöknő (1946); ált. isk. ig.
Blaschguda Anna	Klára	Karbischau, 1857.10.19. – Pécs, 1907.03.19. T. Zárda, ex. 1973 után	1886	segítőnővér
Bokányi Rozália	Marcella	Baja, 1907.06.16. – Bába, 1970.04.11. T. Bába	1936	segítőnővér
Brunner Jozefa	Gabriella	Bécs, 1831.02.06. – Pécs, 1910.03.21. T. Zárda	1855	tanítónő, rendfőnöknő (1883–1910)
Christen Mária	Bernarda	Stans, Svájc, 1862.06.23. – Pécs, 1892.05.31. T. Zárda, ex. 1949	1886	polg. tanárnő (magy., ném.)
Cziráky Júlia	Zita	Szekszárd, 1889.02.08. – Pécs, 1962.07.08. T. Zárda	1921	segítőnővér
Cserba Katalin	Teréz	Baja, 1850.01.02. – Pécs, 1876.12.10. T. Zárda, ex. 1949	1874	tanítónő
Csiba Erzsébet	Alfonza	Csallóközcsütörtök, 1898.09.12. – Vác, 1983.03.28. T. Vác	1927	segítőnővér

Csizmadia Jozefa	Erzsébet	Polány, 1851.01.04. – Pécs, 1891.02.22. T. Zárda, ex. 1949	1879	tanítónő
Dávid Mária	Margit			segítőnővér
Dely Margit	Júlia	Szentlőrinc, 1902.01.11. – Jászberény, 1981.09.16. T. Jászberény	1931	képző tanárnő (magy., tört.), képző ig. (1940–1942), ált. isk. ig. (1947)
Dolleschal Teréz	Jozefa	Bécs, 1831.02.03. – Pécs, 1912.01.26. T. Zárda, ex. 1973 után	1855	tanítónő (kézimunka)
Dolovai, 1940-ig Dolovcsak Erzsébet	Annunciata	Marcali, 1893.11.18. – Jászberény, 1967.01.09. T. Jászberény	1922	tanítónő, gyak. isk.
Éber Franciska	Filoména	Wolschau, 1834.10.04. – Rimaszombat 1891.08.02. T. Rimaszombat 1891.08.26.	1858	tanítónő; 1888-ban betegsége miatt engedélyt kapott, hogy családjához visszatérjen
Eckl Bibiana	Jozefa	Buchkirchen, 1834.03.24. – Pécs, 1915.11.13. T. Zárda, ex. 1973 után	1858	segítőnővér
Fábián Erzsébet	Tarzicia	Baranyavár, 1916.09.25. – Verőcemasar, 1988.06.17. T. Zárda	1940	polg. tanárnő (term., földr., vegytan)
Fábián Mária	Martina	Siklós, 1914.11.11. – Pécs, 2000. T. Zárda	Bölcske	tanítónő, Bölske (1942–1943)
Fejes Katalin	Imelda	Újverbác, 1898.01.09. – Veszprém, 1968.05.22. T. Zárda	1923	gimn. tanárnő (magy., tört., fr.), gimn. ig. (1947)
Fekete Márta	Benigna	Magyarkeszi, 1900.09.19. – Püspökszentlászló, 1981.08.05. T. Zárda	1930	tanítónő, gyak. isk.
Fekete Teréz	Krescencia	Tótfalu, 1876.06.17. – Pécs, 1935.04.16. T. Zárda	1901	segítőnővér
Fels Teréz	Stanislase	Bécs, 1925 – Bécs, 1885.01.05. T. Bécs	1853	tanítónő, a női kézimunka mesternője, Pozsony (1876-tól); betegsége miatt engedélyt kapott, hogy fivéréhez Bécsbe menjen (1878.07.31.)

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Fenyvesi Mária	Hilária	Kassa, 1916.01.24. – Püspökszentlászló, 1989.10.04. T. Zárda	1940	gimn. tanárnő (tört., földr.)
Finyács Margit	Benedikta	Somogytarnóc, 1914.12.09. – ?	1940	segítőnővér
Fonai Edit	Krisztofóra	Pécs, 1924.08.08. – ?	1945	tanítónő
Frank Karolina	Paula	Hajós, 1868.02.28. – Pécs, 1957.04.27. T. Zárda	1892	gimn. tanárnő (magy., tört., földr.); Bölcske főnöknő (1937–1943)
Garai Julianna	Gonzaga	Eszék, 1910.03.21. – Pécs, 1947.11.02. T. Zárda	1939	képző tanárnő (rajz, kézimunka)
Gelencsér Gizella	Gabriella	Pécs, 1895.11.10. – Pécs, 1936.09.25. T. Zárda	1927	gyak. isk. vezetője, tanítónő
Gerard Mária	Jozefa	Chatenois, Franciaország, 1839.03.19.–Pécs, 1887.12.09. T. Zárda, ex. 1949	belépés 1882	fogadalom előtt elhunyt
Graf Walburga	Alexia	Kleinschwanden, 1864.02.26. – Pécs, 1916.02.03. T. Zárda, ex. 1973 után	1888	polg. képző tanárnő (ném., fr.)
Gungl Anna	Veronika	Püspöklak, 1909.08.19. – Püspökszentlászló, 1980.02.28. T. Zárda	1933	segítőnővér
Gyarmati Paula	Konszolata	Alsódombori, 1915.01.14. – Pécs, 1998.07.25. T. Zárda	1940	tanítónő
Gyenis Ilona	Ambrózia	Tab, 1887.02.14. – Pécs, 1952.04.22. T. Zárda	1914	polg. tanárnő (magy., tört., földr., kézimunka)
Hajkó Katalin	Alojzia	Komárom, 1799.07.03. – Pécs, 1865.04.06. T. Zárda	1823	a pécsi rendház első főnöknője (1851–1864)
Hajós, 1915-ig Herbeck Mária	Alfonza	Bonyhád, 1900.09.14. – Pécs, 1984.02.20. T. Zárda	1923	gimn. tanárnő (menny., fizika), rendfőnöknő (1948–1980)
Halbknap Barbara	Marianne	Bécs, 1832.10.17. – Pécs, 1910.08.05. T. Zárda, ex. 1973 után	1857	tanítónő (kézimunka, német)
Halmi, 1893-ig Chalopszky Margit	Erzsébet	Budapest, 1881.05.06. – Pécs, 1943.11.16. T. Zárda	1907	tanítónő

Halmi, 1893-ig Chalopszky Irma	Cecília	Rákospalota, 1883.12.16. – Jászberény, 1954.02.17. T. Jászberény	1913	tanítónő (testn.)
Herbszt Katalin	Ancilla	Ladomány, 1913.12.18. – 2000.11.16. T. Zárda	1939	segítónővér
Hering Rozália	Ágnes	Pécsvárad, 1888.10.08. – Pécs, 1918.08.17. T. Zárda, ex. 1973 után	1914	tanítónő, gyak.
Horváth Anna	Rafaela	Pécs, 1847.06.26. – Pécs, 1868.05.12. T. Zárda, ex. 1949	1868	a fogadalmat a halálos ágyán tette le
Horváth Erzsébet	Katalin	Nagykanizsa, 1887.07.15. – Püspökszentlászló, 1982.07.11. T. Zárda	1914	gimn. tanárnő (magy., tört., földr., ném.); ált. isk. ig. (1946)
Horváth Ilona	Perpétua	Budapest, 1917.05.06. – Pécs, 2001.06.18. T. Zárda	1940	tanítónő
Horváth Irén	Augusztá	Kátoly, 1907.07.15. – Pécs, 2000.02.22. T. Zárda	1931	tanítónő (kézimunka)
Horváth Rozália	Maura	Jákobpuszta, 1905.06.09. – Pécs, 1998.03.14. T. Zárda	1928	tanítónő, gyak. isk.
Hörl Johanna	Franciska	Salzburg, 1830.03.27. – Pécs, 1866.08.21. T. Zárda, ex. 1949	1858	segítónővér
Hujbert Vilma	Walburga	Cece, 1873.08.13. – Pécs, 1951.03.08. T. Zárda	1900	segítónővér
Illés Gizella	Romana	Tuskós, 1875.08.09. – Pécs, 1918.09.05. T. Zárda, ex. 1973 után	1900	tanítónő
Ipler Erzsébet	Brigitta	Főherceglak, 1910.10.27. – Pécs, 1996.01.18. T. Zárda	1934	segítónővér, főszakács
Ipler Teréz	Georgina	Bezedek, 1902.08.14. – Pécs, 1990.11.27. T. Zárda	1928	segítónővér
Iványi, 1940-ig Ivankievitz Lenke	Karola	Budapest, 1896.11.21. – Jászberény, 1955.08.19. T. Jászberény	1923	gimn. tanárnő (ének, kézimunka)
Jantner Erzsébet	Jozefa	Paks, 1905.12.17. – Paks, 1985.09.01.	1937	segítónővér
Jantner Rozália	Nepomucena	Paks, 1896.03.20. – Paks, 1982.03.21.	1923	segítónővér
Jehse Erzsébet	Antónia	Braunsberg, 1858.01.06. – Pécs, 1918.12.27. T. Zárda, ex. 1973 után	1882	segítónővér
Jergel Mária	Jozefa	Somodor, 1894.08.11. – Pécs, 1931.05.09. T. Zárda	1921	segítónővér

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Jutasi, 1940-ig Jakobovics Rozália	Mónika	Tolna, 1908.10.18. – Pécs, 1984.12.19. T. Zárda	1936	segítőnővér
Kabos Erzsébet	Petra	Bükösd, 1898.05.09. – Jászberény, 1969.10.24. T. Jászberény	1923	gimn. tanárnő (magy., tört.); Nagykanizsa (1934) mb. gimn. ig. (1936–1942); Pécs
Kary Rozália	Ágnes	Pécs, 1901.10.17. – Pécs, 1982.03.25. T. Zárda	1925	polg. tanárnő (magy., tört., latin)
Kelecsényi Erzsébet	Marianna	Újpest, 1889.09.05. – Érsekújvár, 1956.10.29. T. Érsekújvár	1917	tanítónő
Kern Erzsébet	Klára	Paks, 1897.03.07. – Paks, 1977.02.11.	Bölcske 1925	segítőnővér
Kiss Erzsébet	Andrea	Babócsa, 1896.12.17. – Vác, 1983.11.10. T. Vác	Bölcske 1923	tanítónő, Bölcske
Kiss Katalin	Genovéva	Izidor p. Zágráb m. 1906.06.29. – ?	1936	segítőnővér
Kladek Katalin	Alojzia	Pécs, 1866.10.15. – 1935.06.07. T. Zárda	1891	tanítónő
Klasz Teréz	Laurencia	Szúr, 1913.10.21. – Pécs, 1984.07.03. T. Zárda	1937	segítőnővér
Klawky Rózsa	Charlotte	Plauten, 1850.03.09. – Pécs, 1888.08.29. T. Zárda, ex. 1949	1877	tanítónő
Kolos, 1940-ig Krautzsak Mária	Margit	Pécs, 1885.02.02. – Pécs, 1958.12.26. T. Zárda	1912	gimn. tanárnő (menny., term., fizika), rendfőnöknő (1928–1931)
Korbuly Gabriella	Viktória	Szamosújvár, 1862.01.20. – Pécs, 1948.06.20. T. Zárda	1891	tanítónő
Kosztka Erzsébet	Anselma	Pécs, 1887.11.08. – Gyón, 1952.10.16. T. Gyón	1914	polg. tanárnő (menny., term.), Bölske ig. (1945–1948)
Kovrig Anna	Gizella	Pécs, 1901.08.18. – Pécs, 1962.01.10. T. Zárda	Bölcske 1933	polg. tanárnő (magy., tört., ném.), Bölske (1930–1945), Zalaegerszeg
Kozma Katalin	Gertrud	Liget, 1910.08.28. – Pécs, 1994.06.23. T. Zárda	1940	képző tanárnő (magy., tört., ped.), Bölske ig. (1949)

Krajcsovics Katalin	Bonaventura	Majtény, nagyszombati járás 1875.11.15 – Pécs, 1922.01.17. T. Zárda, ex. 1973 után	1899	segítőnővér
Krémer Katalin	Gizella	Püspöklak, 1919.11.27. – Pécs, 2013.12.23. T. Zárda	1944	segítőnővér
Kretschmann Cecília	Annunciata	Mehlsack, 1859.05.21. – Pécs, 1905.02.04. T. Zárda, ex. 1973 után	1886	tanítónő (kézimunka), hímző- és varróiskola
Kugyela (Gutjela) Veronika	Mónika	Pozsony, 1826.09.22. – Pécs, 1890.05.30. T. Zárda, ex. 1949	1856	segítőnővér
Lamprecht Jozefa	Leopoldina	Bécs, 1807.02.11. – Pécs, 1880.08.01. T. Zárda, ex. 1949	1831	tanítónő, rendfőnöknő (1869–1880)
Lippay Erzsébet	Margaréta	Pécs, 1869.04.12. – Pécs, 1897.08.05. T. Zárda, ex. 1949	1896	tanítónő, hímző- és varróiskola
Lippay Júlia	Lucia	Pécs, 1896.03.29. – ?	1923	polg. tanárnő (éneke-zene), Bölcske (1930– 1944), 1945- ben Rómába ment
Lippay Mária	Terézia	Pécs, 1862.03.03. – Pécs, 1934.02.20. T. Zárda	1886	polg. tanárnő (magy., ném., éneke, rajz)
Lippói, 1940-ig Lipokatics Anna	Ágota	Pécs, 1901.02.24. – Pécs, 1980.10.31. T. Zárda	1929	segítőnővér
Lohmann Katalin	Otilia	Braunbusch (Csehország) 1831.11.20. – Pécs, 1872.03.03. T. Zárda, ex. 1949	1858	segítőnővér
Lutz Mária	Anselma	Pécs, 1877.08.04. – Pécs, 1898.08.24.	beöltözés 1897	tanítónő, fogadalom előtt elhunyt
Magosi, 1944-ig Vikor Gizella	Anna	Molgunaros, 1921.11.02. – Pécs, 1949.05.09. T. Zárda	1944	segítőnővér
Magyarka Borbála	Kinga	Mohács, 1915.04.15. – Pécs, 1996.06.02. T. Zárda	1939	képző tanárnő (földr., term., kémia)
Mahl Jozefa	Hildegard	Balatonfüred, 1875.11.01. – Hejce, 1966.09.30.	1899	polg. tanárnő (magy., tört., földr.), Törökbálint (1919), Zalaegerszeg (1929–1948)

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Mahl Mária	Augusztá	Balatonfüred, 1874.08.14. – Zalaegerszeg, 1950.10.20.	1898	képző tanárnő (menny., term.), Törökbalint főnöknő (1918), Zalaegerszeg főnöknő (1929), Nagykanizsa főnöknő (1934)
Major Ilona	Stefánia	Tolna, 1880.04.14. – Pécs, 1950.07.01. T. Zárda	1907	gimn. tanárnő (magy., tört., földr., gyorsírás), Bölcske főnöknő (1934–1937); több színdarab szerzője
Major, 1918-ig Mittermayer Anna	Franciska	Tevel, 1900.09.20. – Piliscsaba, 1975.08.30. T. Piliscsaba	1926	polg., képző tanárnő, a kézimunka mesternője
Major, 1918-ig Mittermayer Emma	Alexia	Tevel, 1894.10.05. – Pécs, 1988.02.18. T. Zárda	1923	képző tanárnő (magy., tört., ped., fil., ném.)
Manseer Jozefa	Ágnes	Steiersdorf, 1844.01.13. – Pécs, 1910.03.10. T. Zárda, ex. 1973 után	1873	segítőnővér
Márk Ilona	Ágota	Pécs, 1875.08.06. – Pécs, 1922. 10.20. T. Zárda, ex. 1973 után	1913	tanítónő (kézimunka)
Márkus Margit	Ildefonza	Pécs, 1900.09.26. – Pécs, 1945.05.08. T. Zárda	1927	tanítónő
Maróti, 1934-ig Matánovics Jolán	Assumptá	Palotabozsok, 1913.10.31. – Pécs, 2006.12.25. T. Zárda	1940	képző, gimn. tanárnő (menny., term., kémia), rendfőnöknő (1980–2006)
Matosics Márta	Petronella	Szemely, 1897.08.24. – Pécs, 1925.01.	beöltözés 1922	segítőnővér, 1924.06.17-én engedély eltávozásra betegsége miatt, fogadalom előtt elhunyt
Mayer Katalin	Ignácia	Szentiván-Lukafa, 1864.06.17. – 1938.05.27. T. Zárda	1888	képző, polg. tanárnő (tört., kézimunka)

Mester, 1940-ig Müller Magdolna	Lidvina	Rácmecke, 1889.05.27. – Pécs, 1968.11.18. T. Zárda	1917	segítónővér
Mester, 1940-ig Müller Mária	Tekla	Rácmecke, 1885.09.07. – Püspökszentlászló, 1962.02.21. T. Zárda	1917	segítónővér
Minoritz Júlia	Margaréta	Balatonberény, 1832.01.11. – Pécs, 1883.02.22. T. Zárda, ex. 1949	1856	segítónővér
Miskrits Mária	Stefánia	Pécs, 1855.01.24. – Pécs, 1889.01.06. T. Zárda, ex. 1949	1879	tanítónő
Nagy Vilma	Lucia	Nagykanizsa, 1911.11.22. – Pécs, 1954.02.22. T. Zárda	1939	polg. tanárnő (magy., tört.), Bölcske főnöknő (1946–1949)
Nehr Margit	Mónika	Mocsola, 1872.04.27. – Pécs, 1923.02.15. T. Zárda, ex. 1973 után	1906	segítónővér
Németh Klára	Filoména	Gyulakeszi, 1874.09.27. – Jászberény, 1953.09.19. T. Jászberény	1899	képző tanárnő (magy., tört., földr., rajz), Bölcske főnöknő (1943–1946), Zalaegerszeg
Neudolt Franciska	Antoinette	Bernsdorf, 1831.03.05. – Pécs, 1865.06.18. T. Zárda, ex. 1949	1856	segítónővér
Nick Angéla	Berchmans	Pécs, 1885.01.12. – Pécs, 1957.09.22. T. Pécsi Köztemető	1912	tanítónő (kézimunka), 1922-ben betegség miatt eltávozott
Novák Anna	Augusztá	Magyaróvár, 1824.12.27. – Pécs, 1891.11.17. T. Zárda, ex. 1949	1851	tanítónő
Ochsa Anna	Armella	Nyitraperjés, 1880.08.07. – ?	1908	segítónővér, 1933-ban betegség miatt eltávozott
Ochsa Zsófia	Notburga	Nyitraperjés, 1883.05.15. – Pécs, 1954.01.26. T. Zárda	1911	segítónővér
Óvári, 1940-ig Oderszky Margit	Adalberta	Mozsgó, 1896.06.30. – Pécs, 1972.08.17. T. Zárda	1923	gimn. tanárnő (tört., földr.), elsőként végezte el az egyetemet (1924)

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Paksica Katalin	Márta	Komlósd, 1896.02.26. – Pécs, 1944.02.10. T. Zárda	1923	segítónővér
Palian Katalin	Klementina	Siklós, 1855.10.18. – Pécs, 1896.04.20. T. Zárda, ex. 1949	1891	tanítónő
Pálos Hedvig	Mercedesz	Pécs, 1925.10.07. – Pécs, 1995.12.10. T. Zárda	1950	tanítónő
Papp Margit	Teréz	Szentdienes, 1900.07.20. – Jászberény, 1982.02.27. T. Jászberény	1930	képző tanárnő (menny., fizika, ped., fil.)
Papp Mária	Gregória	Budapest, 1922.10.20. – ?	1945	tanító szerzetesnővér
Pékó Rozália	Rita	Marcali, 1915.11.25. – Pécs, 2004.06.12. T. Zárda	1944	segítónővér
Peytrignet Eugénie	Gabriella	Reims, 1863.01.21. – Pécs, 1918.09.04. T. Zárda, ex. 1973 után	1887	polg. tanárnő (fr., kézimunka, rajz)
Pietruska Franciska	Floriána	Proskau, 1863.01.08. – Pécs, 1935.01.23. T. Zárda	1890	segítónővér
Plank Cecília	Bonaventura	Reichenthal, 1841.10.12. – Pécs, 1878.03.03. T. Zárda, ex. 1949	1874	segítónővér
Pompár Margit	Magdolna	Budapest, 1909.07.23. – Pécs, 1959.05.19. T. Zárda	1932	gimn. tanárnő (tört., latin)
Prothman Mária	Johanna	Braunsberg, 1855.07.20. – Pécs, 1934.03.28. T. Zárda	1886	segítónővér
Raab Mária	Szalézia	Vókány, 1866.08.01. – Bölcske, 1937.02.27.	1890	polg. tanárnő (ném., kézimunka), rendfőnöknő (1910–1922), felsőbb leányisk. ig. (1914–1916), Bölcske főnöknő (1922–1934)
Rath Mária	Peregrina	Linz, 1841.07.27. – Pécs, 1881.03.12. T. Zárda, ex. 1949	1871	segítónővér
Rath Anna	Márta	Linz, 1854.04.25. – Pécs, 1917.05.20. T. Zárda, ex. 1973 után	1881	segítónővér
Regenyei, 1940-ig Róka Júlia	Szalézia	Pécs, 1904.01.02. – Pécs, 1994.03.04. T. Zárda	1937	tanító szerzetesnővér
Rehák Paula	Dominika	Kosolna, 1879.05.31. – Jászberény, 1960.12.11. T. Jászberény	1906	segítónővér

Reichard Teréz	Anna Barbara	Bécs, 1815.10.20. – Pécs, 1888.09.29. T. Zárda, ex. 1949	1839 Pozsony	segítőnővér
Reifenmüller Walburga	Mária	Waldkirchen, 1846.12.16. – Pécs, 1885.06.08. T. Zárda, ex. 1949	1875	segítőnővér
Reitl Teréz	Nepomucena	Győr, 1828.03.05. – Pécs, 1913. 05.17. T. Zárda, ex. 1973 után	1853	segítőnővér
Riesz Matild	Bernarda	Szabolcs, 1871.06.02. – Pécs, 1909.05.28. T. Zárda, ex. 1973 után	1897	postamester (1891–1894), polg. tanárnő (1905, német, kézimunka)
Rónaky Kornélia	Kaliszta	Vasas, 1915.11.17. – Zalaegerszeg, 2008.01.15. T. Zárda	1940	gimn. tanárnő (tört., földr.)
Rónaky Mária	Jolánta	Pécs, 1911.05.22. – Jászberény, 1979.03.17. T. Jászberény	1937	képző tanárnő (mennye., fizika), képző mb. ig. (1942– 1948)
Rosenkrantz Mária	Johanna	Mehlsack, 1853.04.21. – Pécs, 1941.03.14. T. Zárda	1881	segítőnővér
Sárdi Margit	Erzsébet	Pécs, 1926.01.15. – Bicske, 1990.11.05.	1948	tanító szerzetesnővér
Sarlós, 1941-ig Schlachter Ilona	Klára	Martonos, 1907.05.16. – Pécs, 1983.10.09. T. Zárda	1931	gimn. tanárnő (magy., ném.)
Schlesinger Augusztá	Szerafina	Mehlsack, 1855.10.21. – Eger, 1906.01.03.	1879	tanító szerzetes- nővér, 1902-ben betegség miatt távozott
Schwayer Magdolna	Katalin	Nimber-Sultz, 1808.08.07. – Pécs, 1891.01.10. T. Zárda, ex. 1949	1832	tanítónő, rendfőnöknő (1880–1883)
Somos, 1941-ig Stubna Mária	Felicitász	Bécs, 1916.06.15. – Pécs, 1993.01.27. T. Zárda	1940	polg. tanárnő (magy., tört., ném.)
Stefkó Teréz	Alfonzina	Bécs, 1828.08.21. – Pécs, 1900.05.29. T. Zárda, ex. 1973 után	1854	tanítónő, rendfőnöknő (1864–1869)
Szabó Emma	Xavéria	Nagykanizsa, 1873.02.19. – Pécs, 1947.12.06. T. Zárda	1897	képző tanárnő (mennye., term., ének, testn.)
Szabó Mária	Irén	Budapest, 1916.05.29. – ?	1946	tanítónő (ném., fr.)
Szemányi Magdolna	Michela	Kalocsa, 1838.09.27. – Pécs, 1920.10.06.	1862	tanítónő, 1872.12.08-án felmentették

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Szemeréd, 1940-ig Sziringer Anna	Mechtild	Hógyész, 1901.10.04. – Hógyész, 1984.04.30. T. Zárda	1925	tanítónő, gyak. isk.
Szendródi Anna	Klaudia	Kecskemét, 1923.12.13. – Pécs, 2004.08.19. T. Zárda	1947	tanító szerzetesnővér
Szép Mária	Angelika	1814 k. – ?	1839	tanítónő, 1855-ben visszatért Pozsonyba
Szücs Magdolna	Gerarda	Mohács, 1914.08.13. – Székesfehérvár, 1979.05.03. T. Siófok	1941	tanítónő, gyak. isk.
Tabelly Mária	Benedikta	Szentgrót, 1857.11.22. – Pécs, 1925.12.27. T. Zárda	1887	segítónővér
Tabelly Teréz	Skolasztika	Tölcsány, 1860.05.10. – Pécs, 1958.06.10. T. Zárda	1886	polg. tanárnő (magy., tört.), polg. isk. címzetes ig. (1938)
Takács Margit	Emília	Fiume, 1907.12.17. – Pécs, 1990.12.17. T. Zárda	1945	segítónővér
Tausz Antónia	Rafaella	Pest, 1826. 11.24. – ?	1858	tanító szerzetesnővér
Tóth Mária	Ambrózia	Pécs, 1877.08.23. – Pécs, 1901.07.28. T. Zárda, ex. 1973 után	beöltözés 1897	tanító szerzetesnővér
Valde Mária	Chantal	Szentlőrinc, 1898.08.04. – Pécs, 1924.07.31. T. Zárda	1923	varrónő (1913), tanítónő (1918)
Varga Amália	Magdolna	Darány, 1882.12.03. – Pécs, 1973.12.29. T. Zárda	1911	tanítónő, gyak. isk. vezető, Bölcske (1922–1941), Pécs (1942)
Vargai, 1940-ig Wargovits Teréz	Róza	Liszó, 1893.09.29. – Pécs, 1980.02.25. T. Zárda	1923	segítónővér, kijáró
Víg, 1942-ig Weber Julianna	Bernadette	Baranyaszentistván, 1894.09.28. – Pécs, 1979.01.24. T. Zárda	1930	segítónővér
Vörös Antónia	Valéria	Barcs, 1876.12.11. – Pécs, 1947.04.23. T. Zárda	1900	képző tanárnő (magy., tört., földr.), képző ig. (1923–1940)
Vörös Magdolna	Maura	Baja, 1837.06.30. – Pécs, 1869.08.10. T. Zárda, ex. 1949	1861	tanítónő

Vörös Margit	Emerika	Barcs, 1881.05.21. – Pécs, 1960.01.08. T. Zárda	1906	polg. tanárnő (term., kémia, fizika), rendfőnöknő (1922–1928, 1931–1943)
Weber Mária	Aquinata	Kéménd, 1870.11.29. – Pécs, 1937.03.03. T. Zárda	1894	polg., képző tanárnő (testn., ném.), könyvtáros
Weber Teréz	Johanna	Szajk, 1921.04.09. – Pécs, 1949.09.05. T. Zárda	1947	segítőnővér
Weisz Katalin	Antoinette	Baja, 1842.10.22. – Pécs, 1921.07.23. T. Zárda	1866	tanítónő (szépirás), h. főnöknő, a rendi krónika írója
Weisz Paulina	Georgina	Baja, 1834.06.30. – Pécs, 1884.11.19. T. Zárda, ex. 1949	1858	tanítónő, a női kézimunka mesternője
Werling Katalin	Bonaventura	Tolna, 1904.10.19. – Pécs, 1968.12.20. T. Zárda	1933	segítőnővér
Wojnitzky Barbara	Angéla	Packhausen, 1853.07.29. – Pécs, 1945.06.23. T. Zárda	1879	tanítónő (ném., kézimunka)
Zányi 1942-ig Gritzmann Matild	Foréria	Hódság, 1881.10.16. – Pécs, 1959.12.23. T. Zárda	1907	polg. képző tanárnő (ének- zene)
Zohman Barbara	Petra	Bécs, 1822.08.04. – Pécs, 1901.03.11. T. Zárda, ex. 1973 után	1851	tanítónő, gazdasági ügyek intézője

2. számú melléklet

A pécsi Miasszonyunk zárdatemplom kriptája 1973-ban.

A felmérést Borsy Károly végezte.

A kripták a folyosó két oldalán egymással szemben helyezkednek el, négy fülke balról és négy fülke jobbról, melyeket csigavonalban számoztunk le. A bejáratól balra az I. fülkével szemben van tehát a VIII. fülke, ezekben két oszlopban, a többi fülkében három oszlopban vannak elhelyezve a sírok, minden esetben négy sorban.

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

Fülke	sor	1. oszlop	2. oszlop	3. oszlop
I.	1	Mester Magdolna Lidvina	Mester Mária Tekla	
	2	Tabelly Mária Benedikta	Valde Mária Chantal	
	3	Lippay Mária Terézia	Jergel Mária Jozefa	
	4	Pietruska Franciska Floriána	Prothman Mária Johanna	
II.	1	Vörös Margit Emerika	Mayer Katalin Ignácia	Vörös Antónia Valéria
	2	Halbkknapp Barbara Marianna	Brunner Jozefa Gabriella	Riesz Matild Bernarda
	3	Dolleschal Teréz Jozefa	Reitl Teréz Nepomucena	Manseer Jozefa Ágnes
	4	Rath Anna Márta	Graf Walburga Alexia	Eckl Bibiana Jozefa
III.	1	Paksica Katalin Márta	Barthos Szidónia Bernarda	Halmai Margit Erzsébet
	2	Weisz Katalin Antoinette	Zányi Matild Foréria	Pompár Margit Magdolna
	3	Fejes Katalin Imelda	ÜRES	Gyenis Ilona Ambrózia Nagy Vilma Lucia
	4	Blaschguda Anna Klára	Bátai Etelka Ilona	Óvári Margit Adalberta
IV.	1	Rosenkrantz Mária Johanna	Ammer Szeráfin Krisztina	Gelencsér Gizella Gabriella
	2	Hujbert Vilma Walburga	Kolos Mária Margit	Tabelly Teréz Skolasztika
	3	Ochsa Zsófia Notburga	Frank Karolina Paula	Hajkó Katalin Alojzia
	4	ÜRES	Varga Amália Magdolna	ÜRES
V.	1	Márkus Margit Ildefonza	Wojnitzky Barbara Angéla	Szabó Emma Xavéria
	2	ÜRES	ÜRES	ÜRES
	3	ÜRES	ÜRES	ÜRES
	4	ÜRES	ÜRES	ÜRES
VI.	1	SZELLŐZŐ	SZELLŐZŐ	SZELLŐZŐ
	2	Cziráky Júlia Zita	Werling Katalin Bonaventura	Stefkó Teréz Alfonzina
	3	Kovrig Anna Gizella	Üres	Zohman Barbara Petra
	4	ÜRES	Tóth Mária Ambrózia	Kretschmann Cecília Annunciata
VII.	1	ÜRES	„Itt nyugszik 1865–1897- ig elhunyt szeretett jó 29 rendtársnőnk. Exhumálva 1949. szept. 29.”	ÜRES
	2	Illés Gizella Romána	Krajcsovcics Katalin Bonaventura	Nehr Margit Mónika
	3	Hering Rozália Ágnes	Jehse Erzsébet Antónia	Márk Ilona Ágota
	4	Bauer Anna Gertrud	Peytrignet Eugénie Gabriella	Bárdy Mária Szidónia

VIII.	1	Magosi Gizella Anna	Weber Teréz Johanna	
	2	Garai Julianna Gonzaga	Korbuly Gabriella Viktória	
	3	Kladek Katalin Alojzia	Weber Mária Aquinata	
	4	Fekete Teréz Kreszcencia	Major Ilona Stefánia	

3. számú melléklet

A pécsi Miasszonyunk zárdatemplom kriptája 2023-ban.

A felmérést Borsy Judit végezte Schmelczer-Pohánka Éva közreműködésével.

Az 1865 és 1897 között elhunyt 29 szerzetesnő 1949. évi exhumálását (VII. fülke 1.oszlop 1. sor) 1973 után több követte, amit három sírkő tanúsít. 1997-ben öt (VI. fülke 3. oszlop 4. sor), 2005-ben három elhunyt rendtagot exhumáltak (VII. fülke 2. oszlop 4. sor), valamint időpont jelölése nélkül az 1905 és 1917 között elhunyt kilenc szerzetesnőt (II. 3. oszlop 4. sor). Valójában az 1973-as és a 2023-as állapot összevetése alapján az 1900 és 1901 között elhunyt három, az 1905 és 1917 között elhunyt tíz, valamint a 1918 és 1923 között elhunyt kilenc szerzetesnő kriptája már nem látható.

Fülke	sor	1. oszlop	2. oszlop	3. oszlop
I.	1	Mester Magdolna Lidvina	Mester Mária Tekla	
	2	Tabelly Mária Benedikta	Valde Mária Chantal	
	3	Lippay Mária Terézia	Jergel Mária Jozefa	
	4	Pietruska Franciska Floriána	Prothman Mária Johanna	
II.	1	Vörös Margit Emerika	Mayer Katalin Ignácia	Vörös Antónia Valéria
	2	Regenyei Júlia Szalézia	Brunner Jozefa Gabriella	Fenyvesi Mária Hilária
	3	Ipler Teréz Georgina	Takács Margit Emília	Kozma Katalin Gertrud
	4	Fábián Erzsébet Tarszicia Fábián Mária Martina	Pálos Hedvig Mercedesz	„1905–1917 között elhunyt 9 kedves rendtársunk”
III.	1	Paksica Katalin Márta	Barthos Szidónia Bernarda	Halmi Margit Erzsébet
	2	Weisz Katalin Antoinette	Zányi Matild Foréria	Pompár Margit Magdolna
	3	Fejes Katalin Imelda	Somos Mária Felicitász	Gyenis Ilona Ambrózia Nagy Vilma Lucia

SZERZETESNŐK A MIASSZONYUNK REND PÉCSI RENDHÁZÁBAN (1851–1950)

	4	Horváth Erzsébet Horváth Ilona Perpétua	Bátai Etelka Ilona	Óvári Margit Adalberta
IV.	1	Rosenkrantz Mária Johanna	Ammer Szeráfin Krisztina	Gelencsér Gizella Gabriella
	2	Hujbert Vilma Walburga	Kolos Mária Margit	Tabelly Teréz Skolasztika
	3	Ochsa Zsófia Notburga	Frank Karolina Paula	Hajkó Katalin Alojzia
	4	Víg Júlia Bernadette	Varga Amália Magdolna	Hajós Mária Alfonza
V.	1	Márkus Margit Ildefonza	Wojnitzky Barbara Angéla	Szabó Emma Xavéria
	2	Lippói Anna Ágota	Vargai Teréz Róza	Klasz Teréz Laurencia
	3	Fekete Márta Benigna	Gungl Anna Veronika	Herbszt Katalin Ancilla
	4	Kary Rozália Ágnes	Horváth Erzsébet Katalin	ÜRES
VI.	1	Jutasi Rozália Mónika	Szemeréd Anna Mechtild	Ipler Erzsébet Brigitta
	2	Cziráky Júlia Zita	Werling Katalin Bonaventura	Magyarka Borbála Kinga
	3	Kovrig Anna Gizella	Sarlós Ilona Klára	Horváth Irén Auguszta
	4	Dávid Mária Margit	Gyarmati Paula Konzsoláta	1997-ben exhumált 5 kedves rendtársunk
VII.	1	„Itt nyugszik 1865–1897- ig elhunyt szeretett jó 29 rendtársnőnk. Exhumálva 1949. szept. 29.”	Horváth Rozália Maura	Berki Mária Klementin Major Emma Alexia
	2	Szendrődi Anna Klaudia	Rónaky Kornélia Kaliszta	ÜRES
	3	Pékó Rozália Rita	Maróti Jolán Assumpta	Krémer Katalin Gizella
	4	Árvai Mária Szabina	Itt nyugszik 2005-ben exhumált 3 nővér	ÜRES
VIII.	1	Magosi Gizella Anna	Weber Teréz Johanna	
	2	Garai Julianna Gonzaga	Korbuly Gabriella Viktória	
	3	Kladek Katalin Alojzia	Weber Mária Aquinata	
	4	Fekete Teréz Kreszcencia	Major Ilona Stefánia	

PÉCS VÁROS TANÍTÓNŐI A SZÁZADFORDULÓN

Bevezetés

Pécsett a 19–20. század fordulóján az iskolák minden típusa megtalálható volt. A differenciált oktatási rendszerben az alsófokú oktatási intézmények (községi elemi népiskolák és ismétlőiskolák, izraelita elemi népiskola, DGT elemi népiskolák, alsófokú szakiskolák), középfokú iskolák (polgári iskolák, középfokú szakiskolák), középiskolák és felsőfokú intézmények (szeminárium, jogakadémia) egyaránt előfordultak.¹

Az oktatási személyzetből mintegy száz főt tettek ki az elemi iskolai és polgári iskolai tanítók. Amíg a középiskolai és felsőfokú oktatásban kizárólag csak férfi tanárok oktattak, addig az 1880-as évek végétől az elemi iskolákban a tanítónők voltak többségben.² A nemi összetétel változásának az volt az egyik oka, hogy a gazdaságilag lecsúszott úri középosztály kénytelen volt nemcsak a fiait, hanem a leányait is kenyérkereső pályára küldeni.³ (1. számú táblázat)

Év	Képesített tanító	Képesítetlen tanító	Rendes tanító	Segédtanító, helyettesítő, óraadó	Férfi	Nő	Összesen
1888	74	5	62	17	38	41	79
1889	74	11	59	26	36	49	85
1891	79	9	n. a.	n. a.	37	51	88
1892	n. a.	n. a.	76	26	43	59	102
1893	84	–	68	25	42	51	93

1. számú táblázat. Pécsi tanítók kimutatása (1888–1893)⁴

¹ Pásztor 2022, 281–324.

² Árvai 2016, 29.

³ Kéri 2018, 437, 612–613.

⁴ HU-MNL-BaML-IV.1416.d. Pécs Város Közigazgatási Bizottságának jelentései, 1888. II. félév, 1889. II. félév, 1891. II. félév, 1892. II. félév, 1893. II. félév. 1891-ben a kilenc képesítetlen hét nőzárdaí és egy kézimunkát oktató pécsbányatelepi tanítónőt, valamint egy izraelita iskolai tanítót jelentett.

A városi tanítónők Pécs város társadalmában

1908-ban Pécssett 41 iskola működött, amelyet 478 fős tanszemélyzet látott el, ahol a férfiak voltak túlsúlyban, csupán a tanítók 30%-a volt nő. A pedagógusok tették ki a helyi értelmiség mintegy negyedét, alacsony fizetésük ellenére képzettségük miatt sokrétű szerepkört töltöttek be a város társadalmában, éppen ezért nem is alkottak teljesen elkülönülő társadalmi csoportot.⁵

A városi (korabeli kifejezéssel községi) iskolákat 1892-től Schneider István felügyelő igazgató irányította. Igazgatása alá tartoztak a községi óvodák, népiskolák, ismétlő-, polgári és szakiskolák.⁶ A 19–20. század fordulóján a községi tanítótestület – a hitoktatók, zenetanárok, óvónők és segédtanítók nélkül – 52 tanítóból, illetve polgári leányiskolai tanárnőből állt.⁷ (2. számú táblázat)

A tanítóképzés tekintetében a népiskolai oktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk hozott nagy változást, hiszen előírta, hogy a tanítóknak, tanítónőknek egyaránt okleveles képesítést kell szerezniük. Amíg 1868-ban csak 34 tanítóképző és 5 tanítónőképző, 1918-ban már 51 tanítóképző és 40 tanítónőképző intézet működött az országban. A tanítónőképzők kettős funkciót töltöttek be, egyrészt pedagógusokat képeztek, másrészt a társadalom középrétegéhez tartozó családok leányait készítették fel a jövőbeni feleség- és anyaszerepre. Az itt tanult általános műveltségi tárgyak, gyermekekre vonatkozó ismeretek, neveléstan, gazdasági ismeretek, kézimunka, zene stb. rendkívül hasznos ismereteket nyújtottak minden leány számára. A tanítónői pályát „a női lélekhez legközelebb álló szellemi foglalkozás”-nak és a „férfi kollégáival teljesen egyenrangú” szakmának tekintette a korabeli társadalom.⁸ 1892-ben a *Pécsi Figyelő* egyik vezércikkírója például azt fejtegette, hogy biztosan nem káros az, ha az iskolákban tanítónőket is alkalmaznak, és a tanítónői pálya jó lehetőség a nők számára.⁹ A női értelmiségi

⁵ Kaposi 2022, 210–211.

⁶ Pásztor 2022, 289–290.

⁷ Közülük a súlyos beteg Sirisaka Andor tanítót egy tanévre szabadságolták, illetve egy tanévre ideiglenes kiegészítő tanítóként Rihmer Jolánt, Magyar Károlyt és Bubreg Jánost alkalmazták. Iskolai értesítő, községi népiskola 1900. IX, XIV–XV.

⁸ Kiss József: Nők a tanítói pályán. Pécs, 1929. 56–57. Idézi: Takács 2016, 216.

⁹ Kéri 2018, 369.

keresőtevékenység tehát összeegyeztethetővé vált a családon belüli női szereppel, ami elősegítette a nők értelmiségiként való emancipálódását.¹⁰

Pécs a 18. század végétől a tanítóképzés központja volt, intézményéből, a „praeparandia királyi intézet”-ből 1831-ben hozta létre Szepesy Ignác pécsi püspök a Pécsi Püspöki Tanítóképzőt. Az 1860-as évektől a helytartótanács rendelete szerint a tanítóképzőben a tanítónők is tanítóképesítő-magánvizsgát tehettek és oklevelet szerezhettek.¹¹ A középfokú tanítónőképzők közül az első az Angolkisasszonyok zárdájának iskolájaként 1856-ban indult Pesten, majd 1857-ben Szatmárnémetiben, 1858-ban Nagyváradon, 1860-ban Kassán és Sopronban alakult tanítónőképző intézet. 1867-ben Magyarországon alig 600 tanítónő oktatott.¹² A pécsi püspöki tanítóképzőben például 1866/67-ben 74 tanító végzett, valamint 13 tanító és tanítónő tett magánvizsgát.¹³

Az 1868. évi népiskolai törvény hatására 1869-ben nyílt meg az ország első állami tanítónőképzője Budán, amelyet az akkori igazgatónöje után „Zirzen Janka” intézetének is említettek a kortársak.¹⁴ Az 1892/93-as tanévben már 15 elemi iskolai tanítónőképző szolgálta az oktatást.¹⁵ Nemcsak a pécsi tanítóképző állt tehát a leányok rendelkezésére, 1876-ban Bató Anna és Nick Józsa, 1888-ban Koszér Mária Budapesten, Ehn Emília a szabadkai tanítóképzőben, Klimó Emma 1896-ban a pozsonyi állami óvónőképzőben szerzett diplomát.

Pécsett a Miasszonyunk Női Kanonokrend 1895-ben létesített tanítónőképzőt. Tanulóinak több mint háromnegyede 1898 és 1917 között megyén túli területről származott.¹⁶ A Pécsi Püspöki Tanítóképzőben az 1898/99-es tanévben 17 férfi, a tanítónőképzőben 36 nő tett képesítő vizsgát. Laubheimer Róbert segédtanfelügyelő e vizsgák alapján azt emelte ki jelentésében, hogy a tanítónők képzetebbek, mint a férfi tanítók:

¹⁰ Takács 2016, 215–216.

¹¹ Döbrössy 1896, 36–38.

¹² Kéri 2018, 435.

¹³ Bernics 1988, 212.

¹⁴ Zirzen Janka (Jászberény, 1824. május 23. – Budapest, 1904. december 28.) pedagógus, a nőnevelés, a tanítónőképzés elindítója.

¹⁵ Kéri 2018, 435–437.

¹⁶ Takács 2016, 217–220.

„A tanítónőképzésben, mely határozottan alkalmasabb anyag fölött rendelkezik, a vizsgálatok dicséretes eredménnyel nyertek befejezést, a férfi képezde eredménye is, melynek színvonala emelésén az intézet buzgó igazgatója fárad, évről évre kedvezőbb sikereket mutat fel, bár jelöltjei előkészültség dolgában messze mögötte vannak a tanítónő képezdebelieknek. Remélhető, hogy a férfi tanítóképezde a megyés Püspök Ő Méltósága jóindulatú gondoskodása folytán már a jövő tanévre a kívánt reformon keresztül menve a Dunántúlban egyik legjobban berendezett, felszerelt s vezetett tanítóképzője leszen, mely áldásos működésével népiskolai ügyünk előbbre vitelét hatalmasan fogja eszközölni.”¹⁷

A pécsi püspök a tanítóképzőben oktató tanárok fizetését valóban felemelte az állami tanítóképzők szintjére, és folyamatban volt a tanhelyiségek átalakítása is. Az 1899/1900-as tanév második felében a tanítóképzőben 24 rendes tanuló tett képesítővizsgát, 6 kitűnő és 18 elsőrendű osztályzatot kapott, a 4 magántanuló elsőrendű osztályzatot nyert. A tanítónőképző 20 rendes tanulója közül 11 kitűnő, 7 jeles, 2 elsőrendű eredményre vizsgázott, a 6 magántanuló pedig 2 kivételével jó és jeles osztályzattal képesítődött.¹⁸

A szakmai hivatás, érdekérvényesítés és a kollegialitás egyaránt megkövetelte, hogy szerte az országban tanítóegyletek létesüljenek. Az első Baranya megyei egyesület, a Pécsi Tanítóegyesület 1867-ben jött létre, amelyet több általános jellegű tanítóegylet követett. A helyi római katolikus tanítóegyletek tagjai az 1907-ben alapított Pécsegyházmegyei Római Katolikus Tanítóegyesületbe léptek át. A Pécsvidéki Tanítónők Egyesülete 1906-ban alakult át Pécsi Tanítónők Egyesületévé, mert mindössze egy vidéki tagja volt. A szakmai célokon kívül a nőnevelést is feladatuknak tekintették.¹⁹ A Pécsi Tanítónők Egyesületének célja „a közös hivatás ápolása, a tanítónők érdekeinek képviselése” volt.²⁰ 1918-ban 33 rendes és 178 pártoló taggal működött.²¹

Ugyancsak aktívan részt vettek a pécsi tanítónők a helyi nőegyletekben. A 19. század második felében Magyarországon több, főként jótékonyági célú női

¹⁷ HU-MNL-BaML-IV.1416.d. Pécs Város Közigazgatási Bizottságának jelentései, 1899. I. félév.

¹⁸ HU-MNL-BaML-IV.1416.d. Pécs Város Közigazgatási Bizottságának jelentései, 1900. I. félév.

¹⁹ Kéri 2020, 120–123.

²⁰ Tanítóegyesületek. PL II: 289–290; Árvai 2016, 78–80.

²¹ Borsy 2010, 346–347.

egyesület alakult, de megjelentek a politikai nőegyesületek is. Például 1885-ben alakult az országos Mária Dorothea Egyesület – amelynek tagja volt a tanítónők negyede –, 1904-ben a Feministák Egyesülete, 1908-ban a Szociális Misszió Társulat. A Pécsi Jótékony Nőegylet 1871-ben, a Pécsi Izraelita Nőegylet 1869-ben jött létre.²²

A pécsi városi tanítóknak az első, 1873. évi nyugdíj-szabályrendelettel kezdve nyugdíj járt. A többször módosított, 1899. évi nyugdíj-szabályrendelet szerint a városi tisztviselők 40 évi köteles szolgálat után mehettek a mellékjárulékok (lakbér, természetbeni lakás, személyes pótlékok) nélküli, a rendes fizetésüknek megfelelő díjért nyugdíjba. Kivételes esetben, szolgálatképtelenség (öregség, betegség, testi és szellemi fogyatékoság, állás megszűnése) esetén tíz szolgálati év után jogosultak voltak a nyugdíjra, ennek összege a rendes fizetés negyven százalékát tette ki, amely évenként két százalékkal emelkedett. A nyugdíjalapba a tisztviselőknek és tanítóknak egyszeri járulékként 36 havi részletben a fizetésük 20%-át, illetve évenként további két százalékot kellett befizetniük.²³ A nyugdíj-szabályrendelet nagy biztosságot jelentett ebben a korban, és ebből következően ritka kivételtől eltekintve a tanítók is negyvenévi oktatás után, teljes fizetésüknek megfelelő nyugdíjjal vonulhattak vissza. A pécsi községi elemi népiskolákat 1912-ben államosították, ezután a tanítókat és a nyugdíjukat is az állam fizette,²⁴ a tanítók köteles szolgálati ideje változatlanul 40 év maradt.

A századforduló 26 tanítónője, illetve polgári leányiskolai tanárnője a 20. század első két évtizedében még nem minden esetben tanította végig a teljes nyugdíjhoz szükséges köteles szolgálati időt, a negyven évet. Borsy Györgyné Bató Annát, Thaly Lujzát és Hillebrand Ferencné Aidinger Vilmát egészségügyi okokból nyugdíjazták. Bartosságh Józsa (? – 1906. január 8.), Frank Tamásné Pupos Erzsébet (? – 1914. november 17.) és Platz Anna (? – 1918. június 2.) a negyvenévi szolgálati idő betöltése előtt elhunytak. Klimó Emma pedig eltávozott Pécsről, aki viszont megmaradt a tanítói pályán, az már kitöltötte a negyven évet.

²² Kéri 2018, 160–167, 440.; Árvai 2016, 71–78.

²³ HU-MNL-BaML-IV.1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye 46. sz.; Nagy 1999, 166–167.

²⁴ Pásztor 2022, 298–299.

Kényszerből távoztak azok a tanítók, akiket az 1922-es és az azt követő években a nehéz gazdasági helyzet miatt B-listáztak és elbocsátottak. Például 1922. július 1-vel B-listázták és felmentették: Germán István, Leordinay Gizella, Nyers Angyalka, Heinczelmann Antal, Mendly Lajos, Dudásné Deák Ilona, Andretzky-né Koszter Mária, Gruberné Simon Mária, Simon György, Voghné Szilágyi Erzsébet, Kasza Ferenc, Békeffyné Vánca Róza, Márffyné Jakab Józsa, Szanyiné Nagy Ilonka, Bayer Mihály, Krämer Fülöp tanítókat, illetve a máshová beosztott Stirlingné Szép Margitot, özv. Sassné Vadady Etelkát, Klárné Hunyár Olgát és Szász Erzsébetet.²⁵ 1925-ben végelbánás alá vonták Magyarne Mussong Józsa, Liebscher Vilma, Áronfy Ilona és Pikler József állami tanítókat. Nyugdíjazták Hoch József izraelita iskolai tanítót és Sperlné Marschal Anna, Mihálovicsné Gonda Mária állami tanítókat. B-listára helyezték Barka István és Lehel Mária állami tanítókat.²⁶ Ugyancsak 1925-ben helyezték B-listára Pókász Amália állami tanítónőt és Benedek Erzsébet állami óvónőt.²⁷ (2. számú táblázat)

Leánykori név	Férje neve, foglalkozása	Szolgálat kezdete (dátum)	Szolgálat vége (év)	Szolgálati vagy pécsi oktatásban eltöltött idő (év)
Bató Anna	Borsy György tanító	1877.09.01.	1904	28
Bartosságh Józsa	hajadon	1885.02.15.	1906	21
Aidinger Vilma	Hillebrand Ferenc bádogosmester	1892.09.15.	1910	20
Czink Róza	Szelmann György tanító	1871.09.01.	1912	41
Klimó Emma	hajadon	1897.09.01.	1913	16
Pupos Erzsébet, özv.	Frank Tamás ezredorvos	1892.12.01.	1914	21
Deutsch Valburga, özv.	Kögl Dániel mohácsi vegyeskereskedő	1876.09.01.	1916	40
Nick Józsa	Gombárovics Kálmán vasúti tisztviselő	1878.09.01.	1917	39
Platz Anna	hajadon	1894.09.15.	1918	26
Thaly Lujza	hajadon	1885.09.01.	1919	34
Nyers Angyalka	hajadon	1882.09.15.	1922	40

²⁵ A belvárosi és a gyárvárosi elemi iskola a két legjobb pécsi iskola. A B. listára került pécsi tanítók. Dunántúl, 1922. július 14. 4.

²⁶ Tanítói B. listára helyezések és nyugdíjazások. Pécsi Lapok, 1925. február 23. 6.

²⁷ A tanítóság köréből. Pécsi Napló, 1925. július 14. 4.

Leordinay Gizella	hajadon	1877.09.19.	1922	45
Ujváry Kamilla	hajadon	1882.09.01.	1924	42
Farkas Irma	hajadon	1882.09.01.	1924	42
Pókász Amália	hajadon	1890.09.01.	1925	35
Liebscher Vilma	hajadon	1894.01.01.	1925	42
Mussong (Muosson) Józsa (Jozefin)	Magyar Károly tanító	1897.09.01.	1925	38
Áronfy Ilona	hajadon	1891.09.01.	1925	34
Gonda Mari (Mariska, Mária)	Mihálovics Antal tanító	1889.09.01.	1925	36
Koszér Mari (Mária)	Germán István tanító	1888.09.01.	1928	40
Haksch Emília	hajadon	1889.09.01.	1929	40
Ehn Emília	Göbel Károly tanító	1893.01.01.	1933	40
Nehrebeczky Ilona	hajadon	1893.09.01.	1931	38
Futima Sarolta	Fuchs Ádám tanító	1885.09.01.	1934	49
Gregor Cecília	Gregor Gábor irodakezelő	1898.09.01.	1937	39
Hanuy Etelka	hajadon	1898.09.01.	1938	40

2. számú táblázat. A századforduló városi tanítónőinek szolgálati kimutatása

A huszonhat tanítónő, illetve polgári leányiskolai tanárnő többsége, tizennégy „úrhölgy” hajadon maradt, és mindössze tizenketten kötöttek házasságot. Olyan nem volt, aki férjhez menése miatt végleg szakított volna a tanítói hivatással. Ebben a korban a hajadon lét azonban nem jelentett feltétlenül egyedüllétet, hiszen a férj nélküli nők többsége is családban élt. Például Lutz Miklós törvényszéki bíró legényemberként özv. édesanyjával, Thaly Elvirával, Lutz István rendőrkapitány özvegyével és édesanyja testvérével, Thaly Lujza nyugdíjas tanítónővel élt együtt. A kor viszonyai szerint a nőkre hárult a gondoskodó szerep.²⁸

A férjezett tanítónők közül ketten özvegyként lettek kenyérkeresők, Deutsch Valburga (Walburga, Valéria, 1845–1925) és Pupos Erzsébet (1860–1914). Deutsch Valburga, Kögl Dániel mohácsi vegyeskereskedő özvegye fiatalon lett tanítónő, és 40 évig maradt a pályán. Pupos Erzsébet 1875–1876-ban Pécsen végezte a tanító-nőképzőt, 1877–1879-ben Budapesten a polgári iskolai tanítóképzőt. 1881–1882-ben a községi polgári leányiskolában tanított, majd férjhez ment Frank Tamás ezredorvoshoz és családjává lett. Férje halála után újból munkába állt, 1892-től előbb

²⁸ Márfi 2010, 96.

népiskolai segédtanítóként, majd polgári leányiskolai tanárnőként dolgozott. Özvegyként nevelte fel fiait, akik édesapjuk hivatását követték: Frank Ignác ezredorvos, Frank János katonai gyógyszerész lett.²⁹

Rendhagyó eset Aidinger Vilmáé, aki nem anyagi okokból tanított, hiszen a jó módú bádogosmester, Hillebrand Ferenc felesége és Aidinger János pécsi polgármester testvére volt.³⁰ 1892–1910 között francia nyelvet és rajzot oktatott a községi polgári leányiskolában.³¹ Két tanítónő kistisztviselőhöz ment férjhez, Nick Józsa Gombárovics Kálmán vasúti tisztviselő, Gregor Cecília pedig Gregor Kálmán irodakezelő felesége lett.

Pécsett is tipikusnak tekinthető a pedagógusházasság, a tanítónők negyede, azaz hét tanítónő választott magának tanító férjet. Bató Anna Borsy György, Czink Róza Szelmann Győző, Ehn Emília Göbel Károly, Gonda Mária Mihálovics Antal, Koszér Mária Germán István, Mussong Józsa Magyar Károly, Futima Sallotta Fuchs Ádám tanítóhoz ment férjhez.

A 20. század elején már nem igazán azt vitatták, hogy a nő végezhet-e kenyérkereső munkát, inkább azt, hogy helyes-e, ha az édesanyák otthonukon kívül munkát vállalnak. A *Nemzeti Nőnevelés A kenyérkereső családanyákról* szóló cikke 1909-ben a fővárosi tanítónőket említette példaként, akik tanítói munkájuk mellett jó családanyák is. A dualizmusban Baranya megyében is inkább alkalmaztak tanítókat, mint tanítónőket, mert az előbbieket a kántori teendőket úgyszintén el látták. A kortársak úgy tekintettek a tanítónőre, mint akinek „gyenge szervezetét” felőrölte és elfásította a sok munka, szabadidejét a tanításra való felkészülés és a szerény háztartása töltötte ki, sérelmeit csak könnyeivel orvosolta.³²

A tanítói szakma erősödését jelezte a pécsi tanítói dinasztia megjelenése. Mussong Józsa és Mussong Vince pécsi tanítóknak az édesapjuk, Mussong Bernát és nagyapjuk is tanító volt a Tolna vármegyei Varasdon.³³ Czink János pécsi iparos négy gyermeke lett pedagógus: Czink Róza pécsi városi tanítónőként, Czink

²⁹ Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1915. 3–6. A pécsi községi polgári leányiskola gyászja. Pécsi Napló, 1914. november 18. 4–5.

³⁰ Nagy 2021, 109–110.

³¹ Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1931. 5, 7.

³² Kéri 2018, 374, 437–438.

³³ Moussong Vince halála. Pécsi Napló, 1918. szeptember 28. 3–4.

Ágnes esztergomi tanítónőként, Czink Antónia trencsényi tanítónőként, Czink Lajos pedig a pécsi kereskedelmi iskola igazgatójaként működött.³⁴ A Haksch tanító család ugyancsak ismert volt Pécsett. A nagyapa Haksch Mátyás pécsi tanító leánya, Ágnes és fia, Haksch Ignác szintén tanítók lettek. Az utóbbi Glaser Franciska tanítónőt vette feleségül, leányaik, Haksch Emília és Etelka is a tanítónői hivatást választották. Haksch Mátyás egyik unokája, József ugyancsak városi tanító volt.³⁵

A Pécs városi tanítónők esetében bár nem beszélhetünk egységes társadalmi csoportról, közös bennük a pécsiség, hiszen Klimó Emma kivételével, aki 1913-ban eltávozott a városból, mindvégig Pécsett maradtak. Az úri középosztály tagjai éppúgy megtalálhatók köztük, mint a pécsi iparos és kereskedő polgárság, sőt kispolgárság leányai. Aidinger János polgármesternek két közeli rokona, testvére, Aidinger Vilma és sógornője, Nyers Angyalka is a tanítónői pályát választotta. A középosztályba tartozó nők különösen a kenyérkereső férj, illetve apa anyagi nehézségei, vagy halála után mentek a tanítónői pályára. Például Bartosságh Józsa (Dárda, 1853. január 8. – Pécs, 1906. január 8.) a korán elhunyt Bartosságh Károly (?–1870 k.) dárdai hercegi uradalmi főmérnök,³⁶ Ujváry Kamilla (1862–1943) az 1875-ben nyugdíjazott Ujváry Péter honvédszázados (1818 k.–1891),³⁷ Nehrebeczky Ilona az 1893-ban nyugdíjazott Nehrebeczky Károly honvédszázados (1835 k.–1900),³⁸ Thaly Lujza a korán elhunyt tótvázsonyi Thaly Sándor (?–1872) törvényszéki bíró leánya volt.³⁹ A pécsi iparos-kereskedő családokból több tanítónő származott, például a fent említett Czink János gyermekei. Nick Simon pécsi szabómester gyermekei közül Károly a híres pécsi Nick söröző létrehozója, Alajos városi tiszti főügyész, Józsa pedig tanítónő volt.⁴⁰ A kispolgárság feltörekvő tagjai is taníttathatták leányaikat, mint például Bató József szeminárium magtárnok Anna leányát.⁴¹

A pécsi tanítónők, polgári leányiskolai tanárnők szakmai munkásságára a teljesség igénye nélkül több példa hozható fel. A legnagyobb karrier Fuchs Ádámné

³⁴ Egy tanítói család jubilált tagja. Pécsi Napló, 1917. január 14. 6.

³⁵ Búcsúzó tanítónő. Pécsi Újság, 1894. június 29. 4.

³⁶ Iskolai értesítő, községi népiskola 1906, X.

³⁷ Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1943, 3–4.

³⁸ Gyászrovat. Budapesti Hírlap, 1900. március 4. 9.

³⁹ Halálozás. Pécsi Napló, 1911. június 24. 4.

⁴⁰ Bósz 2016, 89.

⁴¹ Borsy 2010, 328.

Futima Sarolta (1867–1947) nevéhez fűződik. Budapesten szerzett polgári leányiskolai tanári oklevelet és Münchenben zenepedagógiai tanfolyamot végzett. 1885-től 1934-ig a pécsi községi polgári leányiskolában tanított, 1924-től annak igazgatója is lett, majd megszervezte a pécsi ipari leányközépiskolát. Több pedagógiai munkát írt. 1896-ban Ujváry Kamilla és Thaly Lujza polgári leányiskolai tanárnőkkel együtt megalapította a Mária Dorothea Tanítónők Egyesülete pécsi fiókszervezetét, ebből nőtt ki a Pécsi Tanítónők Egyesülete, amelynek elnöke is lett. Számos egyesület, testület tagjaként tevékenykedett, munkásságáért a Pro ecclesia et pontifice érdemrenddel és Vöröskereszt érdemrenddel tüntették ki. Ő volt az első nő, akit – 1929-ben – a pécsi törvényhatósági bizottság tagjává választottak.⁴² Ez komoly elismerésnek számított akkoriban, hiszen 1929-ben a magyarországi törvényhatósági városoknak mindössze két bizottsági és három póttagja volt nő.⁴³ Ujváry Kamilla 1908–1924 között volt a községi polgári leányiskola igazgatója.⁴⁴ Borsy Györgyné Bató Anna a budai külvárosi iskola tanítónője pécsi lapokba írt cikkeket a leánynevelésről.⁴⁵ Germán Istvánné Koszér Mária a belvárosi elemi népiskola tornatanítója 1901. évi tanulmányában a leányok testmozgásának, szabadtéri sportjának (főként a korcsolyázás) fontosságát hangsúlyozta.⁴⁶ Bartosságh Józsa a kereskedelmi egyesületben és a Pécsvidéki Tanítónők Egyesületében is tartott történeti tárgyú előadásokat.⁴⁷

Fizetésrendezés a századfordulón

A neoabszolutizmus korában a pécsi belvárosi és külvárosi tanítók, illetve a tanítók és tanítónők egymástól eltérő juttatásban részesültek. A tehetősebb városi polgárok által lakott belváros iskolájában valamennyi tanító képesítéssel rendelkezett, ezért az itt tanuló gyerekek jobb oktatást kaptak, mint a külvárosiak,⁴⁸ ebből

⁴² Árvai 2016, 26–28, 182–184.

⁴³ Mike 1931, 599–600.

⁴⁴ Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1943, 3–4.

⁴⁵ Árvai 2016, 26.; Borsy 2010, 328–331.

⁴⁶ Árvai 2016, 34–35, 147–148, 162.

⁴⁷ Iskolai értesítő, községi népiskola 1906, X.

⁴⁸ Pásztor 2022, 282.

következően a belvárosi tanítók fizetése magasabb volt, mint a külvárosiaké, illetve a férfi tanítók lényegesen több fizetést kaptak, mint a tanítónők. Az 1865. január 1-jei fizetésrendezés során az alacsony fizetésű tanítónők és kézimunka-tanítónők, valamint a külvárosi altanítók fizetését felemelték ugyan, de még így is jelentősek voltak a különbségek. A tanítónők és altanítók fizetését egy szintre hozták, és így a belvárosi tanítók fizetésének 50%-át érték el.⁴⁹ (3. számú táblázat)

Tanító	Fizetés (Forint)	Lakás- pénz (Forint)	Vasárnapi iskola (Forint)	Összes (Forint)	Növekedés 1861–1865 (Forint)	Növekedés 1861–1865 (%)
Belvárosi rendes tanító (4)	600	100	100	800	170	27,0
Belvárosi párhuzamos osztálytanító	400	50	–	450	150	33,3
Budai külvárosi főtanító	500	100	50	650	125	23,8
Szigeti külvárosi főtanító	500	50	50	600	180	42,9
Külvárosi altanítók és tanítónők	300	50	50	400	22–138	5,8–52,7
Kézimunka-tanítónő	200	–	–	200	70	58,7

3. számú táblázat. Pécs városi tanítói fizetések 1865-ben forintban

Az Eötvös-féle népoktatási törvény, az 1868. évi XXXIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában a tanítók számára törzsfizetést (alapfizetést) írt elő. Az állami és az államilag segélyezett községi elemi iskolai tanítóknak később ötévenként emelkedő korpótlékot adtak. A tanítóknak ezen kívül szolgálati (természetbeni) lakás vagy lakáspénz is járt, és különféle egyéni díjakat is kaphattak: igazgatói, ismétlőiskolai tisztelet-, rajztanítói vagy kántortanítói díjat, személyi, illetve drágasági pótlékot stb. Ám a pécsi belvárosi tanítók változatlanul magasabb fizetést kaptak, mint a külvárosiak, és a férfi tanítóknak is több fizetés járt, mint a tanítónőknek. A tanítók például ötéves korpótlékként 50–50 forintot kaptak, a tanítónőknek viszont csak a fele, 25–25 forint jutott.

1875-ben az iskolaszék a költségvetési tárgyalásokon már javasolta a törvényhatósági bizottsági közgyűlésnek a „fizetés egyenlősítést”, vagyis, hogy a külvá-

⁴⁹ Bernics 1988, 215–216.

rosi és belvárosi tanítók egyforma fizetést kapjanak, illetve emeljék a tanítónők illetményét. A városi tanács a város kedvezőtlen anyagi helyzete miatt ellenezte az előterjesztést, a közgyűlés viszont 36:22 arányban megszavazta, a fizetésemelés azonban mégsem valósult meg.⁵⁰

A községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetéséről szóló 1893. évi XXVI. törvénycikk és végrehajtási utasítása rendezte a tanítói fizetéseket.⁵¹ A jogi szabályozás kapcsán előtérbe került a tanítók helyzete, fizetése is. Így a pécsi külvárosi tanítók 1893. februári tanácskozásukon elhatározták, hogy kérik az iskolaszéktől, illetve rajtuk keresztül a fenntartójuktól, a városi törvényhatósági bizottságtól, hogy ugyanannyi fizetést kapjanak, mint a belvárosi tanítók. Az eseményről tudósító sajtó eleve kikelt az ellen, hogy különbséget tesznek a belváros és külváros között. Hangsúlyozta, hogy a város mind az öt elemi iskolájában ugyanolyan munkakörben, tanterv alapján, ugyanolyan képzettségű tanítók tanítanak, akiket az oktatás igénye szerint helyeznek el. Jogtalan és igazságtalan tehát a rangosztály, és a tanítói szakma nem számárlétra, hiszen a mintegy harminc külvárosi tanító szerencsével sem kerülhet be a tíz belvárosi tanítói helyre.⁵²

A tanítók, köztük a tanítónők az iskolaszékhez benyújtott 1893-as kérelmükben az alábbiakat kérték:

1. a külvárosi és belvárosi rendes tanítók fizetése legyen egyenlő,
2. a segédtanítók fizetését emeljék fel 400-ról 500 forintra,
3. a külvárosi és belvárosi tanítónők fizetése is legyen ugyanannyi,
4. a segédtanítókat és a tanítónőket öt év szolgálat után véglegesítsék.⁵³

Az elkövetkező években a tanítói fizetésrendezés mellett és ellen egyaránt több érv hangzott el. A sajtó is rámutatott arra, hogy ebben a kérdésben nincs teljes társadalmi egyetértés: „Pedig hallunk hangzani olyan véleményt – még

⁵⁰ HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 212/1875. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1875. december 20.

⁵¹ A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 10.000 számú rendelete a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893. évi XXVI. törvénycikk végrehajtása tárgyában. Magyarországi Rendeletek Tára, 1894. 391–435.

⁵² Egyenlőséget a pécsi tanítók között. Pécsi Figyelő, 1893. február 22. 1–2.

⁵³ Egyenlőséget a pécsi tanítók között. Pécsi Figyelő, 1893. február 25. 2–3.

pedig az úgynevezett »irányt adó körök«-ből – hogy fizetési osztályzatot kell föllállítani, mert – úgy mondják – bizonyos rangfokozatot »muszáj« fönn tartani az – nos kinek a részére? – olyanok részére, akik érdemeket szereztek. Már most csak azt szeretnők tudni, miféle érdemeket kívánnak jutalmazni azok a jó urak; és a gyakorlatban mennyiben látszik az meg, hogy érdemesek jutottak be a magasabb klassziszba?” – érvelt a *Pécsi Figyelő* vezércikk-írója.⁵⁴

A külvárosi tanítók egyenlő fizetési akciója tehát elválaszthatatlanul összekapcsolódott a tanítónők helyzetének javításával. A *Pécsi Figyelő*ben „egy tanügybarát” cikkíró is felvetette azt az orvosolandó igazságtalanságot, hogy a tanítónők csak feleannyi ötvenévkénti korpótlékot kapnak, mint a férfi kollégák és a segédtanítónőket nehezen léptetik elő tanítónőkké. A cikk megírásakor tíz segédtanítónő reménykedett a véglegesítésben. Azt a korban elfogadott nézetet, hogy a férfiaknak több fizetés jár, mint a nőknek, a „tanügybarát” szerző is természetesnek tartotta: „Az elemi tanítás anyaga egyenlő a fiú-gyermekeknel és a leányoknál egyaránt. A tanítónő tehát nem végez kevesebb munkát mint a férfi tanító; de mert bizonyos tekintetektől, melyeket itt részletezni fölösleges, valamelyest könnyebb a helyzete a nőtanítónak, mint a férfitanítónak: jogos, hogy az utóbbi nagyobb dotációban⁵⁵ részesüljön, mint a tanítónő.”⁵⁶

Pécs város iskolaszéke 1893. áprilisi ülésén pártolta a tanítói fizetések „egyenlővé tételét”,⁵⁷ a tanfelügyelő is kiemelte féléves jelentésében, hogy az iskolaszék „egyenlősítette a külvárosi tanítók alapfizetését a belvárosiakéval, mely annyi keserűségre adott okot az egy testületet képező városi tanítók közt”.⁵⁸ A pénzügyi bizottság és a városi tanács azonban egyaránt úgy vélte, hogy nincs fedezet a tanítói fizetések rendezéséhez szükséges évi 2500 forintra, ezért helyette a külvárosi tanítók vasárnapi iskolai, rajztanítási, ipariskolai stb. pótlékának emelését, illetve azoknak, akik ebben nem részesülnek, 10 százalékos személyes pótlékot javasolt.⁵⁹ A város törvényhatósági bizottsága 1893. december 4-i közgyűlése

⁵⁴ Egyenlőséget a pécsi tanítók között. *Pécsi Figyelő*, 1893. március 1. 1–2.

⁵⁵ Dotáció: díjazás, munkáért, szolgáltatásért járó javadalom.

⁵⁶ Tanítóink fizetés rendezéséhez. *Pécsi Figyelő*, 1893. március 11. 2.

⁵⁷ A városi tanítók fizetésegyenlősítése. *Pécsi Figyelő*, 1893. április 12. 4.

⁵⁸ HU-MNL-BaML-IV.1416 d. Pécs Város Közigazgatási Bizottságának jelentései, 1893. I. félv.

⁵⁹ A tanítók fizetés egyenlősítése. *Pécsi Figyelő*, 1893. november 18. 2.

ennek szellemében elhalasztotta a döntést, és megbízta a pénzügyi bizottságot, hogy a következő évben terjessze be javaslatát „az esetre, ha pótadó emelést nem igényel”, az 1895. évi költségvetésbe felvehető legyen. Muttnyánszky Béla bizottsági tag javaslatára a fizetési osztályba sorolást tartották helyesnek.⁶⁰

A bizottsági tagok közül egyedül Bolgár Kálmán szólalt fel a külvárosi tanítók érdekében.⁶¹ A helyzetet jól tükrözte Aidinger János véleménye, aki az iskolaszék elnökeként helyeselte a tanítók fizetésének rendezését, polgármesterként azonban állami támogatásban reménykedett:

„Aidinger polgármester nem szívesen szól a dologhoz. Kettős minőségben ugyanis az iskolaszéki elnök összeütközésbe jön személyében a polgármesterrel és így jön létre nála a *collisio officiorum*.⁶² Részéről igazságosnak, méltányosnak stb. tartja a kérelmet, mint iskolaszéki elnök, de csak a teoriában a papíron; de mint polgármester közbe kell szólania, hogy eddig és ne tovább. Hiába, de a jóakaratsnak hajótörést kell szenvedni. Hallottam sok oldalról hangoztatni, hogy nagyon könnyen és nagyon egyszerűen lehet teljesíteni a kérelmet. Ők ugyanis azt kérik, hogy fizetésük a belvárosi tanítókéval egyenlőssítsék. Ezen ugyan könnyen segíthetünk. Jövőben a belvárosba osztandó tanítók ne kapjanak nagyobb fizetést, mint a külvárosiak. Mert hát nem azt kérték, hogy emeljük fizetésüket, hanem hogy egyenlőssítsük. (Derűltség.) Mi adóinknak⁶³ 66 százalékat adjuk iskolai célokra, és ha amit ezenkívül természetben adunk, úgy bátran mondhatjuk, hogy közjövödelmünk 70 százalékat fordítjuk iskolai ügyekre. Miért ne vegyük igénybe az állam kasszáját, mikor sokkal gazdagabb városok, mint Kecskemét városa, hol 10% a pótadó, kap 10 ezer frtot. Egy hang: Hát akkor miért kérünk mi csak 4-et?”⁶⁴

A fent említett négyezer forintos államsegélyt azonban nem kapta meg a város, ezért a tanítói fizetésrendezést a tervezethez képest egyéves késéssel, 1895. december 12-én fogadta el a város törvényhatósági bizottsági közgyűlése, eszerint

⁶⁰ HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 165/1893. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1893. december 4.

⁶¹ A külvárosi tanítók fizetéséről. Pécs, 1893. december 9.; Városi közgyűlés. Pécsi Figyelő, 1893. december 5. 2–3.

⁶² *Collisio officiorum*: kötelességek összeütközése.

⁶³ A községi pótadó 1893-ban Pécssett 41,5%-ot tett ki. Nagy 2022, 84–85.

⁶⁴ Városi közgyűlés. Pécsi Napló, 1893. december 5. 1–3.

a tanítókat és tanítónőket három fizetési osztályba sorolták.⁶⁵ Az elvi döntés megvalósulásához azonban anyagi fedezetet kellett biztosítani, illetve ezt a felsőbb kormányhatóságnak, a belügyminisztériumnak is jóvá kellett hagynia. A tanítói fizetésrendezéshez a törvényhatósági bizottsági közgyűlés három módon próbált fedezetet szerezni: államsegély kérésével, szeszfogyasztási illeték kivetésével és a községi pótladó emelésével.⁶⁶

Hosszas huzavona után a város tanácsa az alábbi indokokkal javasolta 1899. június 26-án a közgyűlésnek a tanítói fizetések rendezését:

„[...] tekintettel a megélhetési viszonyok súlyos voltára, ami az összes tisztviselői kar fizetésének emelését is szükségessé tette, tekintettel továbbá azon magára az ügyre oly kimondhatatlanul káros következményekre, melyeket a különböző fizetések egyforma munka mellett elkerülhetetlenül felidéznek – ezen ügy sürgős rendezését elhalaszthatatlannak mondta ki –, bízván a közgyűlés fennkölt gondolkodásában, mellyel a tanügyet, mint a város anyagi, szellemi, erkölcsi fejlődésének alapfeltételét mindig első helyre állította, azon meggyőződésben, hogy a magas kormánynak törvényes követelménye sem fog akadályt képezni, hogy a tanítóságnak e régi méltányos kérelme valahára teljesüljön, s a hivatásos működést ma befolyásoló visszás állapotok egyszer már megszűnjenek [...]”⁶⁷

A belügyminiszter leiratára az ötödéves korpótlékot az 1893. évi XXVI. tc. 2. §-a szerint 1893. október elsejétől számította a közgyűlés, tehát 1898. október 1-től lehetett volna kifizetni.⁶⁸ A közgyűlési határozatot 1899. október 26-án jóváhagyta a belügyminiszter, mert volt rá fedezet, hiszen előzőleg engedélyezte, hogy erre a célra az állami adómentes házakra 42%-os pótladót vessenek ki. A megemelt tanítói, tanítónői fizetéseket – hasonlóan a városi tisztviselők és alkalmazottak fizetéseihez – 1900. január 1-től folyósították.⁶⁹

⁶⁵ HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 187/1895. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1895. december 12.

⁶⁶ A tanítói fizetésrendezés anyagi fedezetének kereséséhez lásd Nagy I. G. 2021. 160–163.

⁶⁷ HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 137/1899. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1899. június 26.

⁶⁸ Az 1893.évi XXVI. törvénycikk szerint minden tanítónak öt évi tanítás után 50 forint korpótlék járt. Az első korpótlék az 1893. évi szeptember 25-én alkalmazásban álló tanítónak járt. Az ötödéves korpótlék öt évenként (1903, 1908, 1913, 1918) járt és 250 forintig emelkedhetett.

⁶⁹ HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 234/1899. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1899. december 11.

A tanítói fizetésrendezés kétségtelenül több sérelmet orvosolt. A fizetési osztályok bevezetésével a belvárosi és külvárosi tanítók és tanítónők ugyanannyi fizetést kaptak, és öt év tanítás után lehetőségük volt magasabb fizetési osztályba jutni. Eddig a segédtanítónők csak akkor juthattak előre, ha egy tanítónői állás lemondással vagy elhalálózással megürült, így előfordult, hogy évi 400 forintos alapfizetéssel akár 10 évig is oktathatott valaki.⁷⁰ Hasonlóképpen méltánytalan volt, hogy bár az 1893. évi XXVI. tc. végrehajtási utasításának 9. §-a kimondta, hogy „önálló osztályvezető tanítónak ezentúl csak rendes tanító alkalmazható”, az osztályokat önállóan tanító segédtanítónők (vagy segédtanítók) mégsem haladtak előre. Ezért javasolta például Schneider István felügyelő igazgató, a községi iskolaszék és a város tanácsa 1898 végén, hogy minősítsék át rendes tanítónővé azt a hat segédtanítónőt,⁷¹ akik már több mint öt éve tanítanak. A javaslatot elfogadva a törvényhatósági bizottsági közgyűlés évi 450 forint törzsfizetést és 50 forint lakáspénzt szavazott meg nekik,⁷² ám a határozat az 1900. évi fizetésrendezés miatt módosításra szorult.

Az ötéves korpótlék 1900. január elsejétől egységesen 50 forint lett. A tanítói és tanítónői fizetések ebben a korszakban magától értetődően nem voltak egyformák, hiszen egy tanítónő csak háromnegyed annyi fizetést kapott, mint egy tanító.

A tanítói fizetésrendezés Schneider István felügyelő igazgató kimutatása szerint az időközbeni előrehaladások miatt 6200 forint többletköltséggel járt. A fizetési kimutatás nem a tényleges jövedelmet tüntette fel, kizárólag a törzsfizetéseket és a lakáspénzt (labbéreket), és nem tartalmazta az igazgatói díjakat, korpótlékokat, ismétlőiskolai tiszteletdíjakat, személyi pótlékokat. A fizetésrendezés összesen 52 városi tanítót, tanítónőt és polgári leányiskolai tanárnőt érintett. Emelték a fizetését Schneider István felügyelő igazgatónak, Reberics Imre polgári leányiskolai igazgatónak és a négy polgári leányiskolai tanárnőnek. Összesen csak három tanító és tanítónő – Retter Dezső, Hillabrand Ferencné Aidinger Vilma, valamint Frank Tamásné Pupos Erzsébet – kapott 50–50 forinttal többet annál, mint ami a fizetési osztálya szerint járt volna.

⁷⁰ Borsy 2010, 344.

⁷¹ Gonda Mari, Áronfy Ilka, Pókász Amália, Ehn Emília, Nehrebeczky Ilona, Liebscher Vilma.

⁷² HU-MNL-BaML-IV.1402.a. 48/1899. Pécs város közgyűlésének jegyzőkönyve, 1899. február 27.

A 26 városi tanító több mint kétharmada (18 fő) az első fizetési osztályba tartozott, a 22 tanítónőből és 4 polgári leányiskolai tanárnőből viszont csak 14, vagyis alig több mint a felük került az első fizetési osztályba. (4. számú táblázat)

fizetési osztály	Tanítók			Tanítónők			Polgári leányiskolai tanárnő
	I. o.	II. o.	III. o.	I. o.	II. o.	III. o.	I. o.
szolgálati év	10 felett	5–9 év	5 alatt	10 felett	5–9 év	5 alatt	
fizetés (Ft)	700	600	500	600	500	400	800
lakáspénz (Ft)	200	150	100	100	50	50	150
összesen (Ft)	900	750	600	700	550	450	950
személy (fő)	18	6	2	10	8	4	4

4. számú táblázat. A városi tanítók, tanítónők fizetési osztályba sorolása 1900. január 1-től

A tanítók és tanítónők oktatásban eltöltött ideje jelentősen eltért egymástól, a városi tanítónők a századfordulón még kevesebb időt töltöttek el a pályán, mint férfi társaik. A pályakezdő, öt évnél kevesebb ideje oktató férfiak aránya fele (7,7%: 15,4%), az 5–14 éve oktató férfiak aránya pedig kétharmada (34,6%: 53,9%) volt a nőkének. A tizenöt évnél régebb óta tanító férfiak száma viszont jelentősen felülmúlta a nőkéét, sőt nem volt olyan tanítónő, aki 30 éve oktatott volna. (5. számú táblázat)⁷³

Oktatásban eltöltött év	tanító (fő)	%	Tanítónő, tanárnő (fő)	%
0–4	2	7,7	4	15,4
5–9	6	23,1	8	30,8
10–14	3	11,5	6	23,1
15–19	4	15,4	3	11,5
20–24	2	7,7	4	15,4
25–29	5	19,3	1	3,8
30–34	3	11,5	–	–
30–39	1	3,8	–	–
összes	26	100,0	26	100,0

5. számú táblázat. A városi tanítónők, polgári leányiskolai tanárnők oktatásban eltöltött ideje 1900-ban

⁷³ HU-MNL-BaML-IV. 1406. g. Pécs Város Tan. ir. E-5679/1911.

Összegzés

A pécsi tanítók és tanítónők eddig kevés figyelmet kaptak a helytörténetírásban, pedig a pécsi értelmiség egyik legnagyobb, jellegadó rétegét alkották. A századfordulón a tisztviselői-értelmiségi réteg Pécs város kereső lakosságának 6,9%-át tette ki, ami a dél-dunántúli viszonylatban magasnak mondható. A tisztviselői-értelmiségi rétegből a mintegy 100 fős tanítóóság létszámában felülmúlta a 66 ügyvédet, illetve 55 orvost és gyógyszerészt. A pécsi tanítónők származásának, képzettségének, családi életének vizsgálata lehetővé teszi egy kicsiny, de társadalmilag fontos réteg jobb megismerését.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaML)

HU-MNL-BaML-IV.1402.a. Pécs Város Törvényhatósági Bizottsága iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (1872–1950)

HU-MNL-BaML-IV.1406.g. Pécs Város Tanácsának iratai, Főjegyzői (Elnöki) ügyosztály iratai (1902–1929)

HU-MNL-BaML-IV.1416.d. Pécs Város Közigazgatási Bizottságának jelentései (1876–1904)

HU-MNL-BaML-IV.1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye (1872–1950)

Irodalom

Árvai 2016 = Árvai Tünde: Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből. (Pécsi Mozaik 5.) Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2016.

Bernics 1988 = Bernics Ferenc: Pécs város elemi népoktatása a neoabszolutizmus korában. In: Baranyai helytörténetírás 17. (1988): 1. 181–224.

- Borsy 2010 = Borsy Judit: Leánynevelés és női szerepek. In: Források Pécs város polgárosodásáról (1867–1921). Szerk. Nagy Imre Gábor. (Tanulmányok és források Baranya megye történetéből 15.) Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2010. 319–354.
- Bósz 2016 = Bósz Attila: A „pécsi passzázs” és Nick-söröző közös évszázada (1859–1949). In: Történetek Baranyából. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 2. Szerk. Gyánti István – Kiss Zoltán. (Csorba Győző Könyvtár kiadványai 4.) Csorba Győző Könyvtár, Pécs, 2016. 87–98.
- Döbrössy 1896 = Döbrössy Alajos: A pécsi püspöki tanító-intézet történelmének rövid vázlatja. Hazánk ezredéves fennállásának emlékére. Pécs, 1896.
- Iskolai értesítő, községi népiskola 1900 = Schneider István: Pécs szab. kir. város összes községi népoktatási tanintézetének értesítője az 1899–1900. iskolai évről. Taizs József Könyvnyomda, Pécs, 1900.
- Iskolai értesítő, községi népiskola 1906 = Schneider István: Pécs szab. kir. város összes községi népoktatási tanintézetének értesítője az 1905–1906. iskolai évről. Wessely és Horváth Könyvnyomdája, Pécs, 1906.
- Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1915 = Ujvári Kamilla: Pécs szab. kir. város községi polgári leányiskolájának értesítője az 1914–1915. tanévről. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1915.
- Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1931 = Fuchsné Futima Sarolta: Pécs szab. kir. város községi polgári leányiskolájának és nőipariskolájának értesítője az 1930–1931. tanévre. Dunántúl Nyomda Rt., Pécs, 1931.
- Iskolai értesítő, polgári leányiskola 1943 = Vad Erzsébet: Pécs szab. kir. város községi polgári leányiskolájának és nőipariskolájának évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Kultúra Könyvnyomdai Műintézet, Pécs, 1943.
- Kaposi 2022 = Kaposi Zoltán: Népeesség és társadalom Pécssett (1867–1914). In: Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. 193–246.

- Kéri 2018 = Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással). Kronosz Kiadó, Pécs, 2018.
- Kéri 2020 = Kéri Katalin: Tanítói egyletek a történeti Baranyában. Tudásmenedzsment 21. (2020): Különszám 120–126.
- Márfi 2010 = Márfi Attila: Veszített háború és forradalmak után. Arató Jenő visszaemlékezései 1921–1945. I. rész. Pécsi Szemle 13. (2010): tavasz 84–97.
- Mike 1931 = Mike Gyula: A törvényhatósági bizottságok tagjainak statisztikája. Statisztikai Szemle 4. (1931): 6. 596–612.
- Nagy 1999 = Nagy Imre Gábor: A köztisztviselők mentalitásának változása Pécsen, a dualizmus korában. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 163–168.
- Nagy 2021 = Nagy Imre Gábor: Pécs polgármesterei (1875–1940). Aidinger János, Majorossy Imre, Nendtvich Andor és Makay István életútja. Kronosz – PTA – MNL BaML, Pécs, 2021.
- Nagy 2022 = Nagy Imre Gábor: Városvezetés, várospolitiká. In: Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. 23–102.
- Pásztor 2022 = Pásztor Andrea: A közoktatás a dualizmus korában. In: Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2022. 281–324.
- Pécs Lexikon 2010 = Pécs Lexikon. I–II. köt. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft, Pécs, 2010.
- Takács 2016 = Takács Zsuzsanna Mária: A magyar tanítónők, valamint a pécsi tanítónőképzés a századfordulótól a második világháborúig. Közép-Európai Közlemények 9. (2016): 3. 214–222.

A NŐK SZEREPE A KISIPARBAN ÉS A KISKERESKEDELEMBEN PÉCSÉN (1919–1940)

Bevezető

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy kvantitatív és kvalitatív módon is bemutassam azokat a szakmákat, melyeket a nők űztek a két világháború között Pécsen. Vizsgálatom időkerete az a kisipar történetében átmenetinek nevezhető időszak, amikor a gyáripar létrejöttét megelőzően kialakult szakmák egy része is versenyképes volt még (varrónő, női szabó), de újak is létrejöttek a technológiai fejlődés következtében (fodrász, kozmetikus, fényképész), amint azt B. Horváth Csilla is megállapította.¹

A két világháború közötti évtizedekben a kisipari szektorban is a férfiak fölülréprezentáltsága állapítható meg. Léteztek azonban bizonyos szakmák, amelyeket döntően, vagy teljes egészében nők űztek. Ilyen volt például a fűző-, vagy a divatkalap készítő. Árnyalja a képet, hogy a nők egy része nem saját képesítéséhez kapott iparigazolványt, illetve iparendélyt,² hanem özvegyi jogon vitte tovább férje iparát, kereskedését, amiben elsősorban nem ő dolgozott, hanem férfi üzletvezetőt fogadott. Jellemzően ilyenek a fizikai erőt követelő szakmák, mint például a mészáros, vagy a kőműves. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy a legtöbb nőt foglalkoztató kisipari szakma a női szabó[ság] volt, amely – ahogy általában a többi szakmáról is elmondható – nem nyújtott elegendő bevételt az önálló családfenntartáshoz, csak kiegészítette a férj keresetét. Ez a tény is mutatja, hogy a férfi ténylegesen családfőként működött, nélküle a legtöbb esetben nem jutott, nem juthatott elegendő jövedelemhez a család.

¹ B. Horváth 1974, 149.

² Az iparigazolvány és az iparendély nem ugyanaz a dokumentum. Az iparendélyt az engedélyhez kötött iparok gyakorlásához adták ki, amelyek körét a törvény pontosan meghatározza (például fogadás, kéményseprő stb.), az iparigazolványt pedig a képesítéshez kötött és a szabad iparok esetében adták ki. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért csak iparigazolványként hivatkozok ezekre az iratokra.

Kutatásom alapjául a Pécs város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának iratanyagában található iparlajstrom-könyvekhez készített névmutatók, valamint a Pécsi Ipartestület iratai között fellelhető tanonclajstromok szolgáltak.³

A nők jogai az ipargyakorlás során

A két világháború közötti ipargyakorlás törvényi kereteinek alapvetését az 1922. évi XII. tc. jelentette, amit az 1872. évi és az 1884. évi ipartörvényeket alapul véve, azok módosításaival alkottak meg. A nők önálló munkavégzését, azt, hogy vállalkozók lehessenek, önálló ipart űzhessenek, elméletben a céhes világ lebontása, a szabad vállalkozás lehetőségének törvényerőre emelése teremtette meg Magyarországon a kiegyezés után. Az 1872. évi VIII. törvénycikk (ipartörvény) első paragrafusa kimondta, hogy „a magyar korona területén minden nagykorú vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül, ezen törvény korlátai közt, bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat.”⁴ Nemre való tekintet nélkül, vagyis a nők is szabadon űzhettek ipart, elvben ugyanolyan feltételekkel, mint a férfiak. A gyakorlatban ez azonban nem jelentett nagymértékű változást a nemek arányában a kisipar vagy a kiskereskedelem tekintetében, hiszen a társadalmi berendezkedést nem lehetett, de nem is akarták egyik napról a másikra lebontani. A törvény inkább a szabad iparüzés és kereskedelem elvi lehetőségét mondta ki. 1950 előtt még mindig többségében a férfiak dolgoztak önálló iparosként, kereskedőként, vagyis családfenntartóként. Az ipari forradalom (nők a gyárakban), a két világháború kataklizmája (nők munkája a hátszágban) és az ezt követő társadalmi, gazdasági változások (a kétkeresős családmodell elterjedése) kellett annak a folyamatnak a katalizálásához, amely során a nők is egyre inkább szert tettek pénzkeresetre, amivel a család ilyen módon történő fenntartásában is szerepet kaptak, kapnak.

Az 1872. évi ipartörvény mondta ki a már említett, özvegyi jogon történő ipargyakorlást is: „Az iparos elhalálózása esetében az üzletet annak özvegye újabb be-

³ HU-MNL-BaML-IV.1422.d. Pécs város Elsőfokú Közigazgatási Hatóságának (PVKH) iratai; HU-MNL-BaML-IX.251.f. Pécsi Ipartestület iratai. Tanoncnnyilvántartások.

⁴ 1872. évi VIII. tc. 1. §.

jelentés nélkül folytathatja. Özvegy nem létében, vagy ha az ezen jogával élni nem akarna, az üzlet a kiskorú örökösök javára folytatható.”⁵ A törvény utalt arra a gyakorlatra, miszerint az özvegy üzletvezetőt fogad, illetve kimondta azt is, hogy az ipartársulati (1884-től ipartestületi) tagsággal járó jogok is az özvegyet illetik meg: „Ha egy társulati tag halála után annak iparát özvegye vagy árvái számára üzletvezető gyakorolja, az elhunytak tagsági jogai és kötelességei az özvegyre özvegyeségi idejére, vagy a kiskorúakra kiskoruságuk idejére szállnak át.”⁶ Az 1884. évi XVII. törvénycikk (ipartörvény) 40. paragrafusában egészítette ki mindezt, hogy az özvegy az „engedélyhez kötött iparoknál [...] személyes megbízhatóságát az iparhatóság előtt igazolni köteles.”⁷

Az első világháború után szükségessé vált törvénymódosítás (1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról) megkönnyítette a hadiözvegyek számára a szakképzettség megszerzését és igazolását: „A kereskedelemügyi miniszter, az ipartestület és iparfelügyelő meghallgatása után, a jelen törvényben megszabott szakképzettség megszerzése és igazolása tekintetében kivételes könnyítéseket állapíthat meg: 1. a rokkantak, hadifoglyok, hadiözvegyek és az 1919. évi ellenforradalomban elhaltak özvegyei javára.”⁸

Az 1922. évi ipartörvény világosan mutatja, hogy a társadalom, illetve a család még hierarchikus elven működött, a férfi a családfő, akkor is, ha az üzlettulajdonos a felesége volt: „Az iparos üzlethelyiségét annak külső részén cégtáblával köteles megjelölni. A cégtáblán fel kell tüntetni az üzlettulajdonos családi és utónevét olyképpen, hogy a felírás egyik része se legyen kevésbé szembeötlő, mint a többi. Ha az üzlettulajdonos férjzett, vagy özvegy nő, a cégtáblán férje nevét köteles megfelelő toldással az előbbi mondatban jelzett módon feltüntetni.”⁹ Jó példa erre a korszakban mindenki által ismert Nick söröző, amiről a pécsi belváros egyik látványossága, az üvegtetővel fedett passzázs – korabeli szóval Bazárudvar – a ma is használatos „Nick udvar” elnevezést kapta. Az üzletet ténylegesen vezető

⁵ 1872. évi VIII. tc. 23. §.

⁶ 1872. évi VIII. tc. 80. §.

⁷ 1884. évi XVII. tc. 40. §.

⁸ 1922. évi XII. tc. 22. §.

⁹ 1922. évi XII. tc. 56. §.

Nick Károly mindkét felesége jómódú családból származott, pénzt, kapcsolatokat hoztak a házhoz, ami nagyban hozzájárulhatott a csemegeüzlet és a söröző fellendítéséhez, talán a város legforgalmasabb helyére való költöztetéséhez is.¹⁰ Nem véletlen, hogy a „Nick A. K.” cég tulajdonosa 1892. július 10-től második felesége, D’Elia Anna Karolina volt (nevének kezdőbetűi, „A. K.” is szerepeltek a cégtáblán), Nick Károly pedig „csak” az üzletvezető.¹¹ 1901-ben az iparajstrom tanúsága szerint Nick Károlyné nevére állították ki a kocsmáros ipar űzésére feljogosító engedélyt is. 1924-ben anyjától Nick György kapta meg a tulajdonjogot, vagyis az alapító Nick Károly jogi értelemben soha nem volt tulajdonosa saját üzletének.¹² Visszatérve a jogszabályokhoz, látható, hogy már az 1872. és 1884. évi, de főként az 1922. évi ipartörvény is tartalmazott olyan paragrafusokat, melyek figyelembe vették a nők és gyermekek fizikai képességeit és könnyítéseket tettek lehetővé számukra a munkavégzés során. 1872-től a gyári munkások munkáltatójának tekintettel kellett lennie a nőkre és gyermekekre: „A műhelyekben munkarendnek kell kifüggesztve lenni, melybe következők veendőik fel: a) a dolgozó személyzet különféle osztályzata és foglalkozása, jelesül a nők és gyermekek alkalmazásának módozata, tekintettel testi erejükre és ez utóbbiak iskolai kötelezettségére.”¹³ Itt jegyzem meg, hogy „gyár” alatt nem csak a nagyüzem értendő, a kisipar körébe sorolható üzemek is „gyárak” voltak, ha bizonyos kritériumoknak megfeleltek.¹⁴ Az 1884. évi törvény már a gyermekszülés esetén is kedvezményt adott: „Nők

¹⁰ Nick Károly első felesége Schack Anna, az ismert ékszerész, Schack Ferenc lánya volt. Schack Ferencnek a Király u. 1. szám alatt volt ékszerüzlete, és nem az utcafronton, hanem bent a Bazárudvarban. (HU-MNL-BaML-IV.1406.b. 2351/1892 PVT.) Második feleségének, D’Elia Anna Karolinának az apja, D’Elia Angelo pedig tehetős földbirtokos volt Szlavóniában.

¹¹ HU-MNL-BaML-VII.2.e. 801. Ce. Nick Károlyné ezt megelőzőleg 1892. június 17-én kapta meg a vegyeskereskedésre jogosító iparendedélyt. HU-MNL-BaML-IV.1422.b. 1979/1942 k. PVKH.

¹² Bósz 2016, 87–98.

¹³ 1872. évi VIII. tc. 68. §.

¹⁴ „A kézműves jellegű iparűzés szokásos kereteit meghaladóknak, azaz gyárszerűeknek kell tekinteni az oly üzemeket: 1. amelyekben elemi erővel hajtott munkagépet használnak, és állandóan legalább tíz alkalmazottat foglalkoztatnak, feltéve hogy a termelés kizárólag továbbeladók részére történik; 2. amelyek nem csupán továbbeladók részére, hanem a fogyasztók közvetlen kielégítésére is dolgoznak ugyan, de elemi erővel hajtott munkagépet használnak, és állandóan legalább húsz alkalmazottat foglalkoztatnak; végül 3. amelyekben elemi erővel hajtott munkagépet nem használnak ugyan, de állandóan legalább huszonöt alkalmazottat foglalkoztatnak.” 78.000/1923. K.M. sz. rendelet.

szülés után négy hétig szerződésileg kötelezett munkájuk teljesítése alól a szerződés megszűnése nélkül felmentvék [sic!].”¹⁵

Az 1922. évi törvény mindezeken túlmenve további kedvezményeket biztosított: „A kereskedelemügyi miniszter oly képesítéshez kötött iparok tekintetében, melyeket túlnyomó részben nők űznek, a szakképzettség igazolására nézve az illető érdekképviseltek meghallgatása után általános hatályú könnyítéseket állapíthat meg, nevezetesen:

- a) a tanidőt leszállíthatja vagy teljesen elengedheti,
- b) a segédi gyakorlat idejét leszállíthatja,
- c) a segédi gyakorlattal egyenlő értékűnek nyilváníthatja a nem segédi minőségben, de szakbavágó munkával eltöltött időt,
- d) a szakbavágó gyakorlat igazolását egyszerűsítheti, esetleg
- e) megfelelő szakvizsga letételét kívánhatja meg.”¹⁶

Ezekon kívül miniszteri engedélytől függött, hogy bizonyos szakmákban szabad-e nőket alkalmazni: „A kereskedelemügyi miniszter felhatalmazást nyer, hogy az illető érdekképviseltek meghallgatása után, az érdekelt miniszterekkel egyetértően, egyes engedélyhez kötött iparoknál: [...] 6. az alkalmazottak számát korlátozhassa, az alkalmazottak felfogadását életkorhoz, előzetes orvosi vizsgálathoz, megbízhatóságuk igazolásához köthesse, nőknek alkalmazását eltilthassa.”¹⁷ A 81. paragrafusban megjelent a lányok védelme is: „Nőtlen, özvegy, feleségtől elvált vagy külön válva élő iparos háztartásában kiskorú női tanoncnak lakást és ellátást nem adhat.”¹⁸ Aki megszegte ezt a rendelkezést, kihágást követett el és 200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel lehetett sújtani.

Ugyanígy a tanoncoktatásban is megjelentek a nők érdekei: „Amennyiben valamely községben a női iparos és kereskedő tanoncok számbavétele nélkül is megvan az előbbi bekezdésben megállapított létszám [ti. 40 – B. A.] és a női iparos tanoncok vagy a női kereskedő tanoncok száma külön eléri a negyvenet, az illető község a női tanoncok elkülönített oktatásáról köteles gondoskodni.”¹⁹

¹⁵ 1884. évi XVII. tc. 116. §.

¹⁶ 1922. évi XII. tc. 25. §.

¹⁷ 1922. évi XII. tc. 57. §.

¹⁸ 1922. évi XII. tc. 81. §.

¹⁹ 1922. évi XII. tc. 112. §.

Látható tehát a főbb jogszabályokat vizsgálva, hogy a nők érdekeinek figyelembevétele folyamatosan fejlődött, és a két világháború közötti időszakot meghatározó 1922. évi törvény már több paragrafusban is külön foglalkozott a nők érdekvédelmével.

Mindez azonban nem jelentette a hagyományos társadalmi keretek szétfelesztését, a nők általában továbbra sem lehettek önálló családfenntartók. Ha özvegyé váltak, igyekeztek újra férjhez menni, vagy más módon férfi segítségére támaszkodni.

A nők számaránya a kisiparban és kiskereskedelemben

Pécs törvényhatósági jogú város Rendőrkapitányi Hivatala mint elsőfokú iparhatóság 1884-től, vagyis a második átfogó ipartörvény bevezetésétől – egyúttal a hazai ipari forradalom korai időszakától – fektette fel azokat az iparlajstromokat, amelyekbe mindenkit bejegyeztek, aki bármilyen ipari vagy kereskedelmi tevékenységet kívánt folytatni a város területén, legyen szó a Zsolnay-gyárról vagy a legutolsó piaci zsidóházról.²⁰

Az első világháború után a rendőrséget országos szinten átszervezték, az önálló városi rendőrkapitányságok megszűntek, létrejött az államrendőrség és annak helyi kapitányságai. A korábbi elsőfokú iparhatósági jogkört egy újonnan létrehozott hivatal, az Elsőfokú Közigazgatási Hatóság vette át.²¹ A lajstromkönyvek használata szerencsére töretlenül és hiánytalanul folyt tovább, adatvesztés nem tapasztalható. Ez a hatóság megszüntetéséig, 1950-ig vezette a lajstromokat, de 1954-es bejegyzések is találhatók benne.

A lajstromkönyvek tartalmazzák sorrendben a kérelmező sorszámát, nevét, foglalkozását, telephelyének, illetve a munkavégzés helyének, ennek hiányában a lakhelyének címét, a bejelentés dátumát, az iparigazolvány sorszámát a kiadás dátumával, a kiadás alapjául szolgáló dokumentum (például munkakönyv) megnevezését, az ipargyakorlás során bekövetkezett változásokat, ha a telephely en-

²⁰ Az úgynevezett szabad iparok gyakorlásához is kellett iparigazolványt kérni, ezért jelenthetjük ki, hogy mindenkinek szerepelnie kellett az iparlajstromban.

²¹ Kopasz 1973, 335–376.

gedélyköteles, ennek adatait, illetve az eljárás díjának befizetését igazoló pénztári bizonylat sorszámát.

A lajstromkönyveket egészen 1954-ig, vagyis a kommunista tanácsrendszer létrejöttét követően is vezették. Hogy miért éppen eddig, azt nem sikerült pontosítani, de valószínűleg az alsó fokon tevékenkedő ügyintéző személye miatt, akit nem váltottak le, így ő a régi könyveket használta tovább, ahogy szokta. Mindenesetre szépen látszik a köteteket lapozva, hogy mikor próbálta meg a diktatúra teljesen elfojtani a kisipari tevékenységet és szembetűnő ennek sikertelensége is, amikor azt látjuk, hogy 1953-tól ismét megszorodnak a kisiparosok bejegyzései.

Kerek 70 év adatai tárulnak elénk ezekből a dokumentumokból a magyarországi ipari forradalom kezdetétől az ötvenes évek közepéig. Hét évtized alatt 27 328 iparigazolványt adtak ki a Pécs területén működő kisiparosok és kiskereskedők számára, melyekből 7147 volt nőké, 20 181 férfiaké. A nők aránya tehát 26,15%, vagyis az iparosok és kereskedők háromnegyede volt férfi, egynegyede pedig nő. Ezek a számok jogilag értendőek, ennél kevesebben voltak azok a nők, akik tényleg önállóan dolgoztak, mert sokan a már hivatkozott özvegyi jogon bírták az iparigazolványt, de férjük iparát vitték tovább, sok esetben üzletvezető segítségével, másrészt sok nő férfi társaként, társas vállalkozásban kapott iparigazolványt (ami persze nem jelentette azt, hogy ne dolgozott volna ő is a férfi mellett).

Vizsgált korszakunkban, 1919–1940 között 3344 iparigazolvány szolt nők részére Pécsen az összesen kiadott 12 914-ből. Ez 25,89%-ot jelent, vagyis a fenti arányszámok igazak a két világháború közötti időszakokra is. A 3344 igazolványból 532 özvegyé volt.

Szaktankénti megoszlás

Az 1. számú táblázat az 1919–1940 között nőknek kiadott iparigazolványok számát és szaktankénti megoszlását tartalmazza.²² Egy személy több igazolványt is kaphatott, illetve előfordulhatott, hogy valaki bár megkapta az engedélyt, valamiért mégsem kezdett el dolgozni az adott szakmában. Ezek a bizonytalansági

²² A táblázat az 1919. január 1. és 1940. december 31. közötti adatokat tartalmazza és az elsődlegesen beírt foglalkozásokat veszi alapul.

faktorok lehetetlenné teszik a teljesen pontos számok megismerését arra vonatkozóan, hogy mennyi nő kezdett tényleges munkavégzésbe az adott korszakban és szakmában, csak azt tudhatjuk, hogy hányan kértek és kaptak iparigazolványt. Ez az adat azonban véleményem szerint elég jó közelítést ad a kérdés megválaszolásához.

A szakmák elnevezéseit egységsítettem és összevontam, hogy kezelhető méretű táblázat szerepelhessen itt. Az egyéb kategóriába azon szakmákat soroltam, amelyeknek csak egy női képviselőjét találtam, illetve biztosan „férfi szakma” volt, mint például a mészáros, kőműves, műszerész vagy villanyszerelő. Szerepelnek a táblázatban azonban olyan szakmák is, amelyek szintén inkább „férfi szakmák”, de több, vagy sok nő számára kiadott iparigazolvány köthető hozzájuk, mint a fakereskedő-fafűrészelő, vagy a fuvaros. Az „egyéb kereskedő” megnevezést azért kellett létrehozni, mert vannak, akiket nagyon nehezen lehetne kategorizálni, sokféle árut írtak be a nevük mellé az iparajstromba, ezért több kategóriában is szerepelhetnének.²³ Ők nagyrészt inkább élelmiszer-, illetve textiláru kereskedők voltak. Zárójelben néhány ismertebb név szerepel. A szakmák a nők számaránya alapján kerültek csökkenő sorrendbe.

Szakma	Összes kiadott iparigazolvány (db)	Nők részére kiadott iparigazolvány (db)	Nők számaránya (%)	Özvegyek száma (fő)
varrónő	47	47	100,0	3
fűzőkészítő	8	8	100,0	1
kézműves, kézimunka-készítő, hímző, kézműáru-kereskedő, kézimunka-előnyomó	73	69	95,0	5
fehérnemű-készítő	15	13	86,7	1
virágkereskedő, virágkötő, dísznövény-kereskedő, művirág-készítő	27	20	74,1	5

²³ A lajstromkönyvekbe egészen egyedi szakma-megnevezéseket is beírtak, mint például „burgonya zúzó”, vagy „kutyanyúzó”, de említhetnénk a „tudakozó (és házasságközvetítő)”, vagy a „szobalevegő tisztító”, esetleg a „szájbalzsam készítő” foglalkozást is. Ily módon nem könnyű kategóriákat felállítani, mert az ipartörvények csak bizonyos szakmák elnevezéseit rögzítik, messze nem annyit, amennyi a lajstromokban szerepel.

kozmetikus, kozmetikai cikk-készítő, manikűrös	33	24	72,7	1
pezsgőgyártás	3	2 (özv. Littke Józsefné)	66,7	1
zsibárus, bazári árukereskedő	244	161	66,0	29
kalapos, női divatkalap-készítő	97	62	63,9	5
régiség-, műkereskedő	27	17	63,0	2
élelmiszerkereskedő	954	528	55,3	109
mérlegkölcsonzó és -készítő	15	8	53,3	5
hurkoló, kötő, szövő, kötöttáru-kereskedő	35	18	51,4	3
szabó	817	418	51,2	25
tőzsdei cikk-kereskedő	187	94	50,3	48
illatszer, pipereáru-kereskedő	40	20	50,0	4
vegyeskereskedő, szatócs, csemegekereskedő	788	370	47,0	45
tejkimérő, tejtermék kereskedő	174	75	43,1	17
fésűkészítő	7	3	42,9	–
szőnyegkészítő és -kereskedő	19	8	42,1	1
díszműáru-kereskedő, aszúrozó, bórdíszműves	31	13 (Br. Bánffy Dezsóné)	41,9	2
könyv-, írószer-, papíráru-, hírlap-kereskedő, könyvkölcsonzó, könyvkötő	77	30	39,0	7
egyéb kereskedő	1215	466	38,4	67
bútorkereskedő	16	6	37,5	1
ruhatisztító, gőzmosó, vegytisztító	19	7	36,8	1
divatáru-, rőfös-, rövidáru-, konfekció-, textilkereskedő	348	126	36,2	24
fényképész, fényképészeti cikk-kereskedő	79	24	30,4	1
edény-, háztartási cikk-kereskedő	40	12	30,0	2
ruha-, sapka-, kesztyűkészítő	64	19	29,7	–
kifőző, sütő	365	94	25,8	15
üveg-, porcelán-, gumi-, olaj-, anyagáru-, toll-, szén-, rézgálic- és kénkereskedő	48	12	25,0	1
képkereskedő	20	5	25,0	–

²⁴ A női szabó szakmában 22 férfi dolgozott, a férfiszabók közül pedig mindössze kettő volt nő, kettő pedig férfi üzletvezetővel gyakorolta iparát. Így a 418 nők részére kiadott iparigazolvány 414 női szabót takar.

A NŐK SZEREPE A KISIPARBAN ÉS A KISKERESKEDELEMBEN PÉCSETT (1919–1940)

gabona-, lisztkereskedő	182	45	24,7	10
temetkezési vállalkozó	9	2	22,2	–
vendéglős, kocsmáros, kávémérő, üdítőital-készítő	880	194	22,0	39
szikvízkészítő	19	4	21,1	–
játékarú, játékkészítő	24	5	20,8	–
téglagyár, téglalegető	20	4 (Lauber Viktorné)	20,0	–
fakereskedő, fafűrészelő	152	30	19,7	4
bányászati szektor, mészégető, építőanyag kereskedő	71	13	18,3	4
kefekötő	22	4	18,2	–
élőállat-kereskedő	274	47	17,2	4
bércsépítő	29	5	17,2	–
fodrász, borbély	311	49	15,8	3
fűszerkereskedő	257	37	14,4	4
cukrász-, cukrászsütemény-árus, fagyaltárus	87	12	13,8	2
szobrász és gipszöntő	16	2 (Engel Róbertné)	12,5	–
kertész	17	2	11,8	–
fogtechnikus	41	4	9,8	–
fuvaros, automobil-fuvaros	273	25	9,2	8
aranyműves, órás, ékszerkereskedő	72	5	6,9	1
ügynök, bizományos	447	25	5,6	5
gépkocsi-elhelyező	19	1 (Sikorski- Zsolnay Miklósné)	5,3	–
cipész, cipőkereskedő	636	7	1,1	2
egyéb	3124	43	2,9	15
összesen	12914	3344	25,89	532

1. sz. táblázat: 1919–1940 között Pécssett kiadott iparigazolványok száma
szakmánkénti megoszlásban

Amint a táblázatból látszik, varrónőként és fűzőkészítőként kizárólag nők dolgoztak. Nagyon nőies szakmák voltak a kézimunkára épülők, a fehérenmű-készítő, a virágokkal foglalkozók, a kozmetikai ipar, a zsibáros és a kalapos, de még a régiség- és műtárgykereskedők majdnem kétharmada is nő volt. A pezsgőgyártás kissé kilóg a sorból, itt a Littke-gyárról van szó, egy unikális pécsi üzembről, amely tulajdonképpen már nem a kisipar keretein belül működött.

Több nő, mint férfi dolgozott (dolgozhatott) az élelmiszer-kereskedelemben, mérlegkölcsonzóként, a kötő-szövő iparban, szabóként és a tőzsdei cikk kereskedelemben. (A „tőzsdések” az állami monopóliumtermékekkel – dohányjal, bélyeggel – kereskedtek.) Pontosan ugyanannyi nő dolgozott az illatszer-készítésben és -kereskedelemben, mint férfi. Az egész szegmens tekintetében átlagos számarányuknál (25,89%) nagyobb, de a férfiakénál már kisebb számban találunk nőket a szatócsok, a tejkimérők, a fésűsök, a szőnyeg- és díszműáru kereskedők között, csakúgy, mint a bútorkereskedelemben, a ruhatisztítók, a divatárusok, a fényképészek, a háztartási cikk kereskedők és a kesztyűsök között.

A táblázatban felsorolt többi szakma arányaiban már inkább a férfiakhoz tartozott, illetve rengeteg foglalkozást egyáltalán nem űztek nők, ezek a kizárólagosan férfi szakmák hozzák ki az egyenleget a fent már bemutatott módon 3/4–1/4 arányra. Ilyen a cipész is, ahol ugyan elvileg látunk 7 nőt, de ezek közül 6 csak kereskedett az áruval és mindössze egyetlen nő váltotta ki a cipész iparigazolványt a két világháború között. Ez tehát az egyik keresett (hiszen lábbelire mindenkinek szüksége volt), ám leginkább a férfiak által képviselt szakma volt. A másik, talán még jobban keresett foglalkozás (hiszen ruhára is mindenkinek szüksége volt), a szabó, már szinte pontosan fele-fele arányban megoszlik nők és férfiak között.

Ha nem az arányszámokat nézzük, hanem a kiadott iparigazolványok számát, akkor láthatjuk, hogy vannak szakmák, ahol arányaiban kevesebb a nő, létszámuk azonban magas. Jelentős számban találunk nőket a vendéglősök, kávéosok, kifőzdések, pecsenyesütők között, de a korszakban egyre népszerűbb fodrász szakmát is meg kell említenünk, illetve figyelemre méltó a nők viszonylag magas száma a fényképészek között is.

A női kisiparosokat legnagyobb számban egyértelműen a női szabók képviselték. 1927-ben így ír a *Pécsi Napló*: „Különösen sokan jelentkeznek szakvizsgára női szabók, ami a mai gazdasági viszonyokban leli magyarázatát. Jelentkeznek hadiözvegyek, vagy más családok nőtagjai, akik szintén hozzájárulnak ily módon a család fenntartásához.”²⁵ 1932-ben szintén a *Pécsi Napló* idézi az Ipartestület állásfoglalását:

²⁵ Pécsi Napló, 1927. május 8. 2.

„A női szabók száma az utóbbi időben lényegesen emelkedett. Míg például 1912-ben hatvannyolc volt a női szabók száma Pécssett, addig jelenleg száznegyvenkettő. Az emelkedés tehát több mint száz százaléknak felel meg. A szakma segédeinek száma ötven–hatvan, míg a tanoncoké százhús–százharmincra tehető. A szakma rendszerint csak fél egzisztenciát nyújt, általában a feleségnek van varrodája, míg a férj más hivatást tölt be.”²⁶

Ahogy a bevezetőben is utaltam rá, ezekből az idézetekből is látszik, hogy a legnépszerűbb női szakma által nyújtott lehetőségek valójában nem voltak elegendők egy család önálló eltartásához, ahhoz a férj keresete is kellett. Fordítva viszont már nem igaz a megállapítás, hiszen a legtöbb esetben csak a férfi keresetéből volt pénz a családban, tehát az eltartottakhoz a feleség is hozzátartozott.

A 3344 kiadott iparigazolványból 2466 köthető férjezett asszonyokhoz és mindössze 821 hajadon nőkhöz. A személyek számát nehéz megmondani, mert csak anyakönyvi kutatással lehetne teljesen pontos eredményre jutni, ez pedig azt jelentette volna, hogy több ezer személyt kell megtalálni az anyakönyvekben, amely munkára most nem vállalkozhattam. A dolgozók száma természetesen sosem volt állandó a vizsgált időszakban, a haláleseteknél számos alkalommal előfordult, hogy valaki egy időre „szüneteltette az iparát”, vagy be is szüntethette, netán más, rokon szakmához váltott ki új igazolványt. Közelítő becslésem szerint a 3344 kiadott igazolvány nagyjából 2780 személy részére szólt, vagyis ennyi nő dolgozhatott Pécssett hosszabb-rövidebb ideig a kisiparban és a kiskereskedelemben önálló iparigazolvánnyal a két világháború közti időszakban (Pécs lakossága 1930-ban 61 663 fő volt).

Ahogy már utaltam rá, a felsőbb társadalmi réteg képviselői is megtalálhatók a kisiparosok és kereskedők között, mint például báró Bánffy Dezsőné, mint díszműáru kereskedő, vagy Engel Róbertné, mint szobrász és gipszöntő, akiket jelöltem is az 1. számú táblázatban. Szintén érdekes, hogy a Zsolnay-család egy nőtagja is ott van a kisiparosok sorában, mégpedig – egyetlen nőként – egy „férfi szakmában”, a gépkocsi elhelyezőben. A gépkocsi elhelyező vagy „garázs ipar” több szolgáltatást is takart: egyszerre autószerelő, alkatrész-kereskedő, autóköl-

²⁶ Pécsi Napló, 1932. április 24. 5.

csönző, de alkatrészgyártó is lehetett, amellet, hogy teljes körű „garázs szolgáltatást” (gépjármű-karbantartást) nyújtott az ügyfélnek. A konkrét esetben az történt, hogy a vállalkozáshoz Sikorski-Zsolnay Miklósné adta a tőkét és Benedek Lajos autószerelő mester a szaktudást. Ő volt az, aki tulajdonképpen irányította a céget, mint vállalatvezető, amit persze nem tehetett volna meg a gazdag patrónus segítsége nélkül. Maga a telephely is, amely a Citrom utca 3. szám alatt működött, közvetlenül határos volt Sikorski-Zsolnay Miklósné bérházaival, amelyek ma is állnak a Rákóczi utca 39/a–d. számok alatt. Benedek Lajos még fuvarosként dolgozott, amikor kapcsolatba került a Zsolnay-család tagjaival, akik megkedvelték őt, vezetni is ő tanította a család tagjait.²⁷ A cég 1938-ban jött létre „Szent Kristóf Garage” néven Sikorski-Zsolnay Miklósné tulajdonában, ő kapta meg az iparigazolványt is.²⁸ A jól menő üzletet aztán 1943-ban megvásárolta Benedek Lajos, aki így egészen az autóiiparban dolgozó kisipari cégek államosításáig – 1949 végéig – tulajdonosa lett a cégnek, önálló iparigazolványt kapott, Sikorski-Zsolnay Miklósné pedig „visszaadta az iparát”.²⁹

Az egyes szakmák népszerűségének változása

A következőkben arra a kérdésre keresem a választ, hogy kirajzolódik-e valamilye tendencia az egyes szakmák népszerűségét illetően. Az alább következő adatokkal – vagyis a 2. és 3. számú táblázattal – kapcsolatban fontos megjegyznem, hogy a kereskedő- és iparostanonc iskolák adatait nem használtam hozzájuk, kutatásom *csak az önálló iparos és kereskedő* által alkalmazott tanoncok adataira terjedt ki, amelyeket a lajstromkönyvek tartalmaznak.

Az alábbi adatok a Pécsi Ipartestület iratanyagában található meg, a két világháború között vezetett iparostanoncok nyilvántartásaiban.³⁰ Ezek azért jó források, mert az 1. számú táblázat adataiból, vagyis a kiadott iparigazolványok adatai alapján nem állapítható meg a tendencia, amely az egyes szakmák népszerűsége-

²⁷ Kercza 2003, 18–20.

²⁸ HU-MNL-BaML-IV.1422.b. 715/1943. PVKH.

²⁹ HU-MNL-BaML-IV.1422.b. 715/1943; 1070/1949. PVKH.

³⁰ HU-MNL-BaML-IX.251.f. Pécsi Ipartestület iratai. Tanoncnylvántartások.

gének emelkedését, vagy csökkenését mutatja.³¹ Kiderül viszont egyfajta közelítő változás, ha a tanoncnak beíratottak szakmáit vesszük görcső alá, mivel ezek a nyilvántartások időközönként készültek, tehát periodizálhatunk velük.

Szakma	1919–1924	1925–1934	1935–1940	1919–1940 között összesen
női szabó	1122	1069	617	2808
férfi szabó	2	–	–	2
női fodrász	19	121	194	334
női divatkalap-készítő	36	114	55	205
női divatárus	15	28	–	43
cipész	37	34	19	90
könyvkötő	29	10	4	43
harisnyakötő	10	–	–	10
kötszövő	10	5	–	15
cipőfelsőrész-készítő	18	1	–	19
kosárfonó	6	1	–	7
sütő	6	–	2	8
kefekötő	1	–	–	1
manikűrös	1	1	–	2
tűzőnő	2	–	–	2
szűcs	1	–	1	2
borbély (női fodrász?)	1	7	7	15
fogműves (technikus)	4	7	2	13
fehérenemű-készítő	1	10	14	25
művirág-készítő	5	–	–	5
fogorvos	1	–	–	1
bőröndös	–	1	4	5
bördíszműves	–	1	1	2
látszerész	–	1	3	4
órá	–	2	–	2
kozmetikus	–	3	15	18
kesztyűs	–	1	–	1
patikus (droguista)	–	1	3	4
műszerész	–	1	1	2
sokszorosító	–	1	–	1
nyomdász	–	9	1	10

³¹ A kutatás az iparlajstromok *mutatókönyvei* alapján készült, amelyekkel nem datálhatunk. Az összes iparlajstrom részletes átnézésével lehetne periodizálni, ám erre a hatalmas munkára jelen kutatás során megint csak nem vállalkozhattam.

gépi kötő	–	2	–	2
gépi hurkoló	–	–	2	2
paszományos	–	2	–	2
fűzőkészítő	–	2	9	11
fényképész	–	23	13	36
cukrász	–	–	4	4
vendéglős (szakács)	–	–	2	2
fogadós	–	–	1	1
műhímző	–	–	6	6
tanoncok összesen	1327	1458	980	3765

2. sz. táblázat: A női iparostanoncok számának megoszlása foglalkozásonként (1919–1940)

Ami az adatsor alapján rögtön szembe tűnik, az az, hogy jóval kevesebb kategória található benne, mint az 1. számú táblázatban. Hiányoznak a férfias szakmák, ami logikus, hiszen egy lányt nem adtak mészáros tanoncnak, vagy lakatosnak. Hogy mégis számtalan férfias szakmában adtak ki nők részére iparigazolványt, a már említett özvegyi jogon történő üzletmenet-folytatás indokolja, valamint a társas vállalkozások megléte, ugyanis sok esetben egy nő és egy férfi társként, ugyanazon igazolvánnyal űzte az ipart. Ennek nyilván anyagi háttere volt, például a nő vagyona, öröksége is kellett a vállalkozás megindításához.

A másik szembeötlő tény, hogy a lányokat elsöprő többségben női szabó tanoncnak adták, az összes tanonc szinte pontosan háromnegyedét tették ki. A 2808 tanoncból azonban sokkal kevesebben lettek ténylegesen női szabók, a két évtized alatt mindössze 414 iparigazolványt adtak ki ebben a szakmában. Látható az is, hogy a női szabó szakma iránti érdeklődés jelentősen csökkent. Míg az első világháború után még több mint 1100 tanonc tanult szabónak, addig a második világháború előtt ez a szám már csak feleannyi.

Igen jelentős növekedés tapasztalható ugyanakkor a fodrász szakmában. Míg az első világháború után még a húszat sem érte el a számuk, addig a második világháború előtt már tízszer annyian, majdnem kétszázan tanultak fodrásznak. Megjelentek új szakmák is, mint a kozmetikus, vagy a fényképész.³² 90 cipész tanoncot is találunk a táblázatban, egyre csökkenő népszerűség mellett. Amint láttuk, mindössze egyikük lett aztán cipész.

³² Lásd Táborosi 2005; de B. Horváth Csilla is közzétett több tanulmányt a pécsi fényképészipar kezdetéről. Ezek adatait lásd: Surján 2008, 137–138.

A kereskedő tanoncok adatait a 3. számú táblázat tartalmazza. Rögtön látható, hogy alig voltak önálló iparos által foglalkoztatott tanoncok, 1921–1940 között mindössze 234 nőtanoncot találhatunk a kereskedőtanoncok két lajstromkönyvében. A magyarázat egyrészt az lehet, hogy a szabad iparok gyakorlásához elég volt a nagykorúságot, a „megbízhatóságot” és az üzlet folytatásához szükséges feltételeket igazolni, illetve biztosítani, vagyis, ha valakinek volt gyakorlata a szakmában, nem kellett végzettséget igazolnia, másrészt nyilván a kereskedő tanonc-iskolákba írták be a gyermekeket. Mindenesetre az látszik, hogy a textiláru kereskedők vannak döntő többségben, gyakorlatilag csak néhány egyéb szakma képviselteti magát egy-két fővel.

Szakma	1921–1933	1934–1940
divatáru	70	18
rövidáru	26	13
konfekció	8	2
kötött, szövött, kézműáru	9	4
cipő	3	6
szatócs	6	4
rőfös	3	3
könyv és papír	4	3
üveg és porcelán	2	6
díszműáru	1	0
kalap	4	0
nyomda	1	0
fehérmű	3	0
harisnya	5	0
bórdízmű	5	0
textil	0	6
termény	0	1
cukorka	0	3
illatszer	0	2
festék	0	1
foglalkozás nincs említve	0	12
	150	84
kereskedőtanoncok összesen	234	

3. sz. táblázat: A női kereskedőtanoncok számának megoszlása foglalkozásonként (1921–1940)

Záró gondolatok

Dolgozatomban igyekeztem képet rajzolni a „tisztos ipar” női oldaláról. A tisztos ipar nem törekedett extraprofitra, mint a nagyvállalatok, csak arra a tisztességes haszonra, amivel, ha szerény körülmények között bár, de felnevelhetők voltak a gyermekek. A korszakban természetes volt, hogy a családban általában több gyermek születik, így a nőknek kettős feladatuk volt, ha a háztartás mellett dolgozniuk is kellett. Sok iratban találkozunk a nő foglalkozásához bejegyzett „htb.” kifejezéssel. Az, hogy valaki háztartásbeli, olyan természetes „szakma” volt, hogy ki sem írták, csak rövidítették. Ez a „szakma” nem szerepel a táblázatban sem, mert nem kellett hozzá hatósági engedély, pedig teljes embert kívánt meg. A kisiparos, kiskereskedő nő általában nem engedhette meg, hogy maga helyett más állítson erre a posztra, így igazán elismerésre méltó az a teljesítmény, amit ezek a nők, asszonyok véghezvittek egy igen nehéz történelmi korszakban.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaML)

HU-MNL-BaML-IV.1406.b. Pécs város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok.
(1872–1901)

HU-MNL-BaML-IV.1422.d. Pécs város Elsőfokú Közigazgatási Hatósága iratai.
Iparlajstromok. (1884–1955)

HU-MNL-BaML-VII.2.e. Pécsi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírószági iratok.
(1872–1950)

HU-MNL-BaML-IX.251.f. Pécsi Ipartestület iratai. Tanoncnnyilvántartások. (1884–
1949)

Sajtóforrások

Pécsi Napló, 1927, 1932

Irodalom

- B. Horváth 1974 = B. Horváth Csilla: Mozaikok a pécsi kisipar történetéből az 1930-as években. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1974. Pécs, 1977. 149–167.
- Bósz 2006 = Bósz Attila: A „pécsi passzázs” és a Nick-söröző közös évszázada (1859–1949). In: Gyánti István – Kiss Zoltán (szerk.): Történetek Baranyából 2. Pécs, 2006. 87–98.
- Kercza 2003 = Kercza Károly: Hosszú élet, rövid garázssors. Veterán Autó és Motor 7 (2003): 12. 18–20.
- Kopasz 1973 = Kopasz Gábor: A városi rendőrség államosítása és a törvényhatósági jogú városok elsőfokú közigazgatási hatósága. In: Szita László (szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1972. Pécs, 1973. 335–376.
- Rendeleték tára 1924 = Magyarországi rendeletek tára II. 1923. Magyar Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1924.
- Surján 2008 = Surján Miklós: Pécs bibliográfiája (1960–2005). Pécs, 2008.
- Táborosi 2005 = Táborosi Zsuzsanna: Székesfehérvár kisiparos társadalma a két világháború között (Tézisek). SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Szeged, 2005.

TEGZES FERENC

A PÉCSI JÓTÉKONY NŐEGYLET A NAGY HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

Bevezetés

A Nagy Háború, ahogy a kortársak az első világháborút nevezték, abban is különbözött az előző háborúktól, hogy addig nem tapasztalt mértékben vette igénybe a háttérország türelmét, és nem utolsósorban a front támogatásának nagyfokú összpontosítását.¹ Ez a társadalom nőtagjaira is vonatkozott. Ha „harcos amazonokat a lövészárkokban még nem is láthattunk, de a korszak nőtársadalma a hozzátartozók utáni aggodásnál messze többet tett: a családfenntartói szerepbe kényszerült nők tömegei kötöztek sebeket, főztek ebédet, gyűjtöttek ruhát, vagy klasszikus férfimunkákat vállalva oltottak tüzet”.² Ez a fokozottabb társadalmi elvárás hatott az addig viszonylag elkülönülten élő „úri osztály” nőtagjaira is. Nagyobb intenzitással vettek részt a rászorulóknak részére történő anyagi, természetbeni jótevékenységben, vállalták a Vöröskereszt kötelékében tevékenykedve sebesültek ápolását, szenvedéseik enyhítését.

A pécsi középosztálybeli nők történetének feldolgozására két szerző is vállalkozott. Mind a két nőtörténet mozaikszerűen mutatja be városunk középosztálybeli hölgyeinek életét a 19. század második felétől a 20. század első feléig. A két mű kiváló irodalmi és levéltári hivatkozásokat ad ahhoz, hogy ezt a rövidebb periódust részletesebben fel lehessen dolgozni.³ Jelen írásban egy olyan időszakban mutatjuk be a pécsi középosztályba tartozó hölgyek tevékenységét, ami kizökkentette őket békés, mindennapi társadalmi tevékenységükből.

¹ A tanulmányhoz összeállított virtuális kiállítás anyaga megtekinthető az alábbi linken: https://mnl.gov.hu/mnl/baml/virtualis_kiallitas/virtualis_kiallitas_az_mnl_baranya_megyei_leveltara_2021_es_notorteneri [2024.09.10]. E forrásokra történő hivatkozásokat a továbbiakban lásd: „VK-Tegzes”.

² Bödök 2018, 409.

³ Árvai 2016; Kéri 2008.

A Pécsi Jótékony Nőegylet pecsétje

*Forrás: A Pécsi Jótékony Nőegylet története a kezdetektől napjainkig:
<https://www.pecsinoegylet.hu/bemutakozas/tortenetunk> [2024.09.10.]*

A Pécsi Jótékony Nőegylet 1871. február 2-án alakult.⁴ Az első világháború idején tagjai Pécs város társadalmának a rászorulókat érdekében történő összefogásán munkálkodtak, és sikerült a város nőtársadalmát mozgósítaniuk. Ez érthető is volt, hiszen nem volt olyan család, amelyet ne érintett volna a vérzivataros időszak, annak ellenére, hogy Pécs elkerülte a közvetlen érintkezés a fegyveres konfliktussal. A nőegylet tagjai úgy anyagiakban, mint a különböző társadalmi események megszervezésében, lebonyolításában élen jártak, ezáltal példát mutattak és a középosztály nőtagjait is maguk mellé állították. Tevékenységük azt a célt szolgálta, hogy bevételeiket az arra rászorulókat megsegítésére fordítsák, ezzel az éhezők, a felruházandók ellátásának nemes célját igyekeztek megvalósítani. Mivel elegendő saját anyagi erőforrással a nőegylet nem rendelkezett, többféle módon igyekezett a társadalom belátására hatni. Célirányos gyűjtéseket szerveztek, műsoros esteket rendeztek belépőkkel, ahol igen gyakoriak voltak a felülfizetések. Az ilyen megmozdulásokból tudták finanszírozni

⁴ Márfi 1989, 153.; Mészáros 2011, 104.

emberbaráti tevékenységüket: a népkonyha üzemeltetését, a sebesült, beteg katonák részére uzsonnadélutánok szervezését, vagy a szegényház fenntartását.⁵ A nőegylet 1921-ben kiadott jubileumi évkönyve a következőképp összegezte a Nagy Háború időszakát:

„A vérzivataros évek pedig egymásra nőttek és velük együtt nőtt a nyomor, míg az egylet pénzforrásai egymás után apadtak el. Lemaradtak a tea-délutánok, elmaradtak az estélyek, a katonaság lefoglalta az egylet helyiségeit, úgyhogy igazán nem maradt más hátra, mint a könyörödomány-gyűjtés. És a legfontosabb a dologban az, hogy az egylet szegényei nem érezték a jóságos alamizsnát osztó kezek hiányát a háborúban sem, mindenki megkapta a maga segélyét, mindenki megkapta a maga ételét és mindenkinek megvolt a födele, akit a *Nőegylet* gondjaiba fogadott. Még egy szép cselekedetük volt ez időben a *Nőegylet* hölgyeinek [...]: a hadigondozás, a sebesültápolás és ezekkel járó egyéb actiók.”⁶

Jelen dolgozat a Pécsi Jótékony Nőegylet imént leírt tevékenységeit dolgozza fel. A vizsgált időszakra vonatkozóan sajnos az egyesület iratanyaga, levéltári forrásai nem állnak rendelkezésünkre, a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármezei Levéltárában csak az 1928 és 1947 közti periódus dokumentumai találhatóak meg, ám az is kevés.⁷ Az első világháború éveit illetően csak a helyi sajtóanyagból tudjuk rekonstruálni az egyesület történetét, tevékenységét,⁸ e lapok azonban nagyon részletes információkat szolgáltatnak az egyesület mindennapjairól. A nőegylet helytállását e nem könnyű időszakban tehát a *Dunántúl* és a *Pécsi Napló* közléseit, tudósításait felhasználva mutatjuk be.

⁵ Nem lennének igazságosak, ha nem említenénk meg a középosztály férfitagjait is, akik nemcsak a hölgy hozzátartozóik részére biztosították az anyagiakat, de ők maguk is több esetben az adományozók névsorát gyarapították. Ugyancsak részt vettek az Országos Vöröskeresztegylet Pécsi Fiókjának és a Pécsi Segélybizottság akcióinak támogatásában is.

⁶ Évkönyv 1922, 17. – Kiemelés az eredetiben.

⁷ HU-MNL-BaML-X.216. Pécsi Jótékony Nőegylet iratai, 1928–1947. 0,12 fm.

⁸ A helyi sajtó egyébként kiváló forrásanyag mindennemű civil szerveződés történetének a kutatására egészen 1945-ig.

Szervezeti élet

A nőegylet székháza

Az egyletnek 1878-ig nem volt saját helyisége. Eleinte a kezdettől támogatói közé tartozó Erreth-család Fő utca 4. szám alatti házában tartották összejöveteleiket, Erreth Emilia lakrészében.⁹ A nagyobb gyűléseket, rendezvényeket pedig a Haty-tyúházban (Kossuth Lajos utca 15., ma Király utca 15.),¹⁰ ahol termet béreltek.¹¹ Első székházuk a Kert utca és a Deák utca (ma a Dischka Győző és Jókai utca) sarkán épült fel, amelyben 1878-tól 1902-ig működtek.¹²

Utóbb, amikor a Postapalotának kellett a hely, „a Nőegylet az ingatlanért 36.000 koronát kapott, a régi székház építőanyagából pedig a város által adományozott

Biedermann Rezsőné

Forrás: Németh Béla: Szigetvár története.

Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Részvénytársaság, 1903. 376.

⁹ Árvai 2016, 77.; Madas 1985, 669. Ma Király u. 59–61.

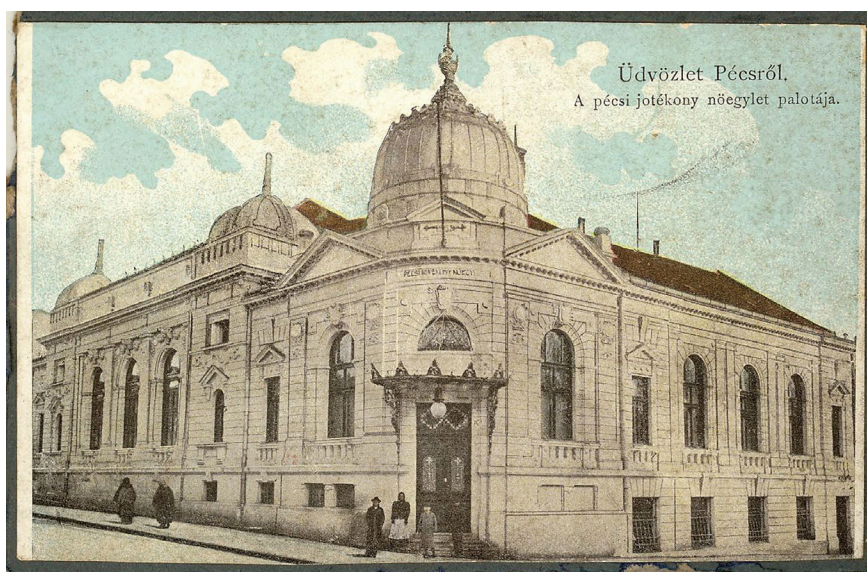
¹⁰ Madas 1978, 237.

¹¹ Árvai 2016, 77.

¹² PL 2010, 360.

ingyen telken, az Alsó Puturla utca¹³ 18. sz. alatt 3 épületet emeltetett a városi szegények részére.”¹⁴ Új helyüket a Papnövelde utca 14. szám alatt találták meg, mivel azonban a háziúr emelni akarta a lakbért, új székházban kellett gondolkodniuk. A szerencse melléjük szegődött, egyik tagjuk, 1903-tól elnöknőjük, br. Biedermann Rezsóné¹⁵ adományából ugyanis felépülhetett az új székház a Mária utca 18. szám alatt, Beck Márton kettős frontú háza helyén. Az új épületet 1905. október 28-án avatták fel.¹⁶ A nőegylet hivatalosan itt működött feloszlataáig, 1949. augusztus 23-ig,¹⁷ ám az épületet a tárgyalt időszakban csak 1914 augusztusáig használhatták. Közbeszólt a háború, és a katonaság igénybe vette a házat a sebesültek és a betegek ellátására.

1915 novemberében azonban kiürítették, és rövid ideig úgy tűnt, hogy az egyelet visszakapja azt, hiszen a rendbehozatala is elkezdődött. De korai volt az öröm, az épületet ugyanis csak azért meszelték ki, mert egy „epidémikus” megbetegedés miatt fertőtlenítették. Ezt követően pedig újból birtokba vette a katonaság, és

A nőegylet székháza a Mária utcában
 Forrás: Janus Pannonius Múzeum, JPM–KI.80.1329

¹³ Ma Vince utca.

¹⁴ Pilkhoffer 2004, 240.

¹⁵ PL 2010, 107.

¹⁶ Madas 1978, 114.; Árvai 2016, 77.; Évkönyv 1922, 15.

¹⁷ Márfi 1989, 153.

önkénteseket helyeztek el benne. „Egyelőre tehát, ismét tárgyaltalanok azok a tervek, melyeket az egyesület vezetősége ezen épületének fölszabadulásához fűzött” – tudósított 1915 decemberében a *Pécsi Napló*, valószínűsítve, hogy a ház a háború befejezése előtt nem is kerül vissza a nőegyletbe.¹⁸ Valóban ez történt: az épületet a nőegylet csak a háború után kapta vissza, addig különböző intézmények adtak otthont rendezvényeik számára.

Közgyűlések

A Pécsi Jótékony Nőegylet szervezeti életének legfontosabb eseményeit a közgyűlések jelentették, ezeket 1915 és 1918 között is rendszeresen megtartották.¹⁹ Itt születtek a legfontosabb szervezeti és személyi döntések. A világháború idején a nőegylet elnöke báró Biedermann Rezsőné volt, őt 1918-ban Littke Jenőné váltotta, aki 1917-től már alelnökként tevékenykedett. A nőegylet tisztikarában ritka volt a leváltás, a funkciók általában elhalálozás vagy lemondás következtében cseréltek gazdát, a távozó áldozatos munkájáról minden alkalommal meleg szavakkal emlékeztek meg. Különösen gyakori volt a változás a titkári pozícióban, melyet minden esetben férfiak töltöttek be, akik rendszerint a háborús viszonyokkal összefüggésben megnövekedett egyéb teendőikre hivatkozva mondtak le a megbízásról.

elnök	Biedermann Rezsőné (1903–1918), Littke Jenőné (1918–1930)
alelnök	Doroszlaj Lajosné (1910–1916), Solti Lajosné (1913–1917), Littke Jenőné (1917–1918)
vigalmi bizottság elnöke	Visy Lászlóné (1911–?)
népkönyha-bizottság elnöke	Cseh Marianna (1899–1917), Nendtvich Andorné (1917–?)
pénztárnok	Fischer Béláné (?–1930)
háznagy	Deutsch Kornélné (1905–1916), Tihanyi Sándorné (1916–?)
titkár	Szieberth Antal (?–1917), Schwanner Károly (1917), Linder Ernő (1917–1918), Kun Kálmán (1918–?)

1. sz. táblázat: Pécsi Jótékony Nőegylet tisztikara az első világháború idején

¹⁸ A jótékony nőegyesület háza ismét laktanya. *Pécsi Napló*, 1915. december 5. 6.

¹⁹ A Nőegylet közgyűléseiről született sajtóbeszámolókat lásd: A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1915. május 9. 5.; A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1916. november 19. 5.; A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1917. január 21. 7.; A jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1917. május 2.; A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1918. július 9. 3.

A közgyűléseken elhangzott titkári beszámolókból részletes képet kaphatunk a nőegylet által szervezett, illetve tervbe vett rendezvényekről, a befolyt bevételekről és adományokról, valamint ezek felhasználásáról. „Ne feledjük, minden fillér egy könnycseppet szárít” – köszönte meg Visy Lászlóné, a vigalmi bizottság elnöke 1917 júliusában az adományozók szíves támogatását.²⁰ E tájékoztatókból ismerhetjük meg a háború idején megsokasodó feladatokat (az egyre több nélkülözött ellátó népkonyha működését, a hadiárvak javára és egyéb segélyezési célokra szervezett adománygyűjtések eredményeit stb.), valamint a nőegylet különféle törekvéseit a befolyt összegek növelésére. A bőkezű adakozóknak általában név szerint is köszönetet mondtak, s ugyanígy egyenként emlékeztek meg elhunyt tagjaikról is.

A szervezeti élet eseményeihez sorolhatók az olyan ünnepi, más esetben komorabb alkalmak, amikor a nőegylet tagjai társadalmilag elvárt kötelességüknek eleget téve együttesen jelentek meg egyes kiemelt eseményeken, így például a Ferenc József elhunytja vagy IV. Károly koronázása alkalmából tartott istentiszteleteken,²¹ illetve gróf Benyovszky Móric, Baranya vármegye új főispánjának 1917. július 30-i ünnepélyes beiktatásán.²² 1918. április 14-én pedig gróf Zichy Gyula megyéspüspöknél tettek tisztelgő látogatást belső titkos tanácsossá történt kinevezése alkalmából.²³ A szomorú kötelességek közé tartott az elhunyt tagok temetésén való megjelenés. Egy-egy közismertebb, aktívabb tag elhunytáról gyakran a *Dunántúl* is megemlékezett.²⁴

Jótekonysági tevékenységek

Népkonyha, hadikonyha

A városvezetés és Pécs város polgárai hathatós segítségével az első népkonyhát 1895-ben nyitották meg a Megye utca és a József utca sarkán,²⁵ ahol decembertől

²⁰ A jótekonyság nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1917. május 2.

²¹ A koronázás ünnepe Pécsen. Dunántúl, 1916. december 30. 2.

²² Az új főispán beiktatása. A hétfői installációs nap programja. Dunántúl, 1917. július 29. 2.

²³ A nők napja. Keresztény női szervezetek Pécsen és Baranyában. Dunántúl, 1918. április 9. 1–3.

²⁴ Lásd például: Egy jótekonyság pécsi úrinő halála. Dunántúl, 1916. november 28. 5.

²⁵ Évkönyv 1922, 11.

márciusig kaptak meleg ételt a rászorulóknak.²⁶ A főzést a Papnövelde utca 22. alatt lévő Matessa árvaház épületében az árvaházi irgalmas nővérek végezték, az étel-osztás pedig az egyleti hölgyek feladata volt.²⁷

Az egylet a világháború idején is működtette népkonyháját, ennek előkészítése érdekében 1914 októberében a pécsiek jó szívére apellálva fordult a város lakóihoz:

„Rohamosan közelednek azok a napok, amikor a hideg, a tél nyomora az emberi jótékonyág oltalmába hajtja a szegényeket, s amikor a jószíveknek föladatát képezi az emberbaráti szeretet melegével, s jótékonyágával istápolni az inségeseket. [...] Pécs város jólelkű közönsége bizonyára az idén se vonja meg a jótékony nőegylettől azt az eléggé nem dicsérhető áldásos támogatást, mellyel a múltban segítette.”²⁸

A cikkben a Pécsi Takarékpénztár dicséretet is kapott, mint amelyik már megküldte 200 koronás támogatását, de nemcsak pénzbeli adományokat, hanem nyersanyagokat is vártak, amelyeket fel tudtak használni. A népkonyhát 1914. december 18-án, délelőtt 10 órakor nyitották meg a főispán, Visy László jelenlétében. Jelen volt természetesen a nőegylet vezetősége és „többen a város jó szívű úrhölgyei közül”, az ünnepi beszédet a belvárosi plébános, Magenheim József mondta. A megnyitás után 300 szegény kapott ebédet.²⁹ A megnyitás előtt és után beérkezett adományokról rendszeresen beszámolt a helyi sajtó:

„Zichy Gyula gróf pécsi püspök a karácsony alkalmából most is elküldte 500 koronás hozzájárulását, mely most annál becsesebb, mivel a nőegylet szokásos népkonyhai bevételei ezúttal elmaradnak, – de nem maradnak el, sőt megsokszorosodnak azok, akik a tél folyamán népkonyha nélkül éhezésre volnának kárhóztatva. Graef Jánosné a népkonyhára 50 koronát adott, Zsolnay Miklós pedig egy láda edényt küldött, mely szép adományokért ezen úton mond hálás köszönetet a jótékony nőegylet elnöksége.”³⁰

²⁶ Árvai 2016, 75.

²⁷ PL 2010, 490.; Mészáros 2011, 210. A Nőegylet népkonyhai kiadásai korszakunkban a következőképp alakultak: 1914 – 7370,80 korona; 1915 – 9501,40 korona; 1916 – 16762,36 korona; 1917 – 37412,14 korona; 1918 – 54340,03 korona. Mészáros 2011, 205.

²⁸ A pécsi nőegylet aggodalma. Pécsi Napló, 1914. október 4. 5.

²⁹ A pécsi népkonyha megnyitása. Dunántúl, 1914. december 18. 3.; A pécsi népkonyha megnyitása. Pécsi Napló, 1914. december 18. 5.

³⁰ A nőegylet népkonyhája részére... Pécsi Napló, 1914. december 22. 4. 1914 novemberében Szeifritz István választott püspök 200 koronát adott a népkonyha céljaira, de pénzadományokkal támogat-

Az első háborús év utolsó adományát Schaumburg-Lippe uralkodó herceg dárdai uradalma küldte: egy szarvasborjút.³¹ A nőegylet mindig is figyelmet fordított arra, hogy kifejezze háláját a bőkezű adakozóknak. A helyi sajtóban rendszeresen név szerint is köszönetet mondtak a jótevőknek,³² amikor pedig 1917 őszén az üszögi uradalom tulajdonosa, Grósz Imre felesége 1000 koronát adományozott a népkonyha javára, támogatását a nőegylet szeptember 5-én kelt levelében a következőképp köszönte meg:

„Nagyságos dr. Grósz Imréné úrasszonynak. Nagyságos Asszonyom! Ezer szegény éhező, munkaképtelen ember ezerszeresen hálás köszönetét tolmácsolom azért az ezer koronáért, amit Nagyságos Asszonyom nagylelkűen adományozott a népkonyhának. Adja Isten, hogy ezren és ezren kövessék a Nagyságos Asszony példáját. A nőegylet nevében hálás köszönettel.”³³

A nőegylet által működtetett népkonyha tevékenységét 1918 elején a *Dunántúl* a következőképp mutatta be: „[A *Dunántúl* a] nőegylet népkonyhájának pártfogói és az érdeklődői számára egy kis ismertetőt közöl ma arról, hogy mit adnak a konyhában azoknak, akik, és ezek vannak a legtöbben, aznap már nem esznek meleg ételt. Legkedveltebb a tészta nap, akkor kenyeret nem kapnak, kétszeres ünnep a vasárnap, mert hússal főtt káposzta, vagy savanyú répa kerül az asztalra, hála egy pár emberbarát húsvágó nagylelkűségének, akik minden héten küldenek egy vagy két kiló húst, van, aki három kilót is ad. A kapott hús átlaga 25–28 kiló, fogyasztó van hozzá 400–450. 580 személynek adtak ki blokkot, ezeknek legnagyobb része gyermek, továbbá asszony és férfi egészsíti ki a számot. 400–500 adag fogy el naponként, ennyi az átlag. A heti étlap a következő: Hétfő: gríz leves, csipetkével: 18 kg. gríz, 8-10 kg. liszt. Kedd: bab csipetkével, 5 kg. liszt, 35–40 kg.

ták a konyhát – többek közt – özv. Zsolnay Vilmosné (50 korona), Mattyasovszky Jakabné (40 korona), Szikorszky Tádéné (40 korona), Brunner Olivér posta- és táviradaigazgató és a tisztviselőkar (20 korona), valamint Streicher József kanonok (20 korona) is. A távoli Komáromból Diósy Sándor vezérkari ezredes felesége, aki a Pécsi Jótékony Nőegylet választmányi tagja volt, 50 koronát küldött a népkonyha és a karácsonyi vásár céljára. Mivel azonban a vásár elmaradt, az egész összeget a konyha javára bevételezték. A pécsi népkonyha céljaira. Pécsi Napló, 1914. november 6. 6.; Adományok a pécsi népkonyha javára. Pécsi Napló, 1914. november 19. 5.; A pécsi népkonyhának. Pécsi Napló, 1914. december 19. 5.

³¹ A népkonyhának. Pécsi Napló, 1914. december 29. 5.

³² Lásd például: VK-Tegzes 4. számú dokumentum.

³³ A pécsi jótékony nőegylet köréből. Pécsi Napló, 1917. szeptember 6. 4.

bab. Szerda: krumpli leves, 100 kg. krumpli. Csütörtök: káposzta 50 kg. Péntek: grenadimars, 55 kg. liszt, 130 kg. krumpli. Szombat: gersli vagy bableves, 19-20 kg. gersli vagy 35–40 kg. bab. Vasárnap: káposzta vagy répa főzelék, 50–80 kg. Zsír 9–11 kg. hetenként, 2 heti kenyér számla 403,44 korona. A gondos házi asszonyok adják az ételekhez ezen kívül a szükséges paprikát, hagymát, rántáshoz való lisztet; ami nélkül konyha nem lehet el, és elismeréssel kell belátni, hogy a népkonyha vezetői körültekintéssel dolgoznak. A kiosztás délelőtt 10 órakor kezdődik és tart fél 1-ig. Minden érdeklődőt szívesen látnak, hogy saját szemével győződjen meg arról, milyen nyomorúságban élhet az, akinek ez a tál étel a fenyűzése, és hogy milyen hálás azok iránt, akiknek jóvoltából ezt a tányér szerény ételt ingyen élvezheti.”³⁴

Az ellátás iránti igény egyértelműen megmutatkozott. Az 1915. május 8-i közgyűlésen elhangzott beszámoló szerint a népkonyhát „Pécs város nemesen érző és áldozatkész társadalmának köszönhető[en], [...] dacára a nagy drágaságnak, 3 hónapon keresztül” működtették, naponta 450-en kaptak itt meleg ételt.³⁵ 1916-ban már 500 személy kapott a konyhán ellátást, 1916. december 30-án, az új uralkodó koronázása alkalmából tartott ünnepi ebéden pedig 600 adag gulyást osztottak szét.³⁶ Az igények csak nőttek, az ellátáshoz szükséges liszt és az élelmiszerek beszerzése azonban rendszeresen nehézségekbe ütközött. A közellátásba tartozó lisztmennyiséghez való hozzájutás már 1915 óta szigorú szabályok közt működött, ezért a népkonyhán is szükséges volt a kenyérjegyek átadása, hogy ezek alapján tudjanak lisztet igényelni.³⁷ 1915-ben a város ugyan csökkentette a konyha részére kiutalandó lisztmennyiséget, de megnyugtatták a rászorulókat, hogy az ellátásuk biztosítva lesz. A kenyérjegyet azonban nekik is magukkal kellett hozni.³⁸ A nőegylet még 1917 novemberében az élelmiszerek beszerzésének megkönnyítése érdekében a polgármesterhez fordult, aki kérelmüket pártolólág az Országos Közélelmezési Hivatal vezető miniszterhez továbbította: „a kérel-

³⁴ A népkonyha menüje. Dunántúl, 1918. február 28. 6.

³⁵ A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. Dunántúl, 1915. május 9. 5.

³⁶ A koronázás ünnepe Pécsen. Dunántúl, 1916. december 30. 2.; Pécs ünnepe. Dunántúl, 1916. december 31. 3.

³⁷ A közellátásra lásd: Tegzes 1999.

³⁸ A pécsi jótékony nőegylet elnöksége... Pécsi Napló, 1916. január 22. 7.

mező nőegylet a legszegényebb néposztályt már évek óta a legönzletlenebbül istápolja, és az arra rászorultakat a téli hónapokon át meleg ebédekkel ellátja, mely nemes hivatása gyakorlását most, az élelmiszercikkeknek teljes hiánya okából, mindaddig felfüggeszteni kénytelen, míg a szükséges élelmiszercikkek rendelkezésre nem bocsátatnak. A kérelmet Nagyméltóságod különös figyelmébe ajánlom és magam részéről is kérem annak teljesítését”.³⁹

Az 1918. április elején megérkező miniszteri válasz elutasította a kérelmet, mondván „az Egylet jogos szükségletének fedezéséről Polgármester úr a rendelkezésére bocsátott kontingensből saját hatáskörében gondoskodik.”⁴⁰ A polgármester kénytelen volt tudomásul venni a miniszteri döntést. Néhány hónappal később az Egylet ismét kérelemmel fordult a közellátási miniszterhez, hogy a népkonyhai ellátáshoz kért lisztmennyiséget utalják ki részükre a városi kontingensen felül, továbbá kérték, hogy a szegények részére a kenyérjegyek bevonása nélkül adhassanak ebédet, „mert az mégsem lehetne egészen helyén való, hogy napi egyszeri meleg étel adásáért bevonjunk tőlük a napi háromszori étkezésre szolgáló liszt-cédulát.”⁴¹ A miniszter válasza nem ismert, annyi bizonyos, hogy a népkonya 1918 telén is csak jegy ellenében adhatott kenyeret.⁴²

A népkonyha fenntartásának anyagi fedezetét a polgármester és a városi társadalom adományai biztosították. A nőegylet a téli hónapok közeledtével a sajtó hasábjain rendszeresen adakozásra szólította a lakosságot,⁴³ de a helyi jótévedők megszólítása érdekében többször szervezett különféle társasági eseményeket is, így például 1917 tavaszán, amikor a Nemzeti Színházban rendeztek műsoros estélyt, hogy az adományokból a nagyszámú pártfogoltra való tekintettel és a polgármester kérésére a népkonyha működését április közepéig meghosszabbíthassák.⁴⁴

³⁹ HU-MNL-BaML-IV.1406.d. 30003/1917. (9537/1918. gy.sz.) A polgármester levele az Országos Közélelmezési Hivatal vezetésével megbízott miniszternek, 1917. november 27.

⁴⁰ HU-MNL-BaML-IV.1406.d. 9537/1918. Az Országos Közélelmezési Hivatal vezetésével megbízott miniszter válasza, 1918. március 29.

⁴¹ HU-MNL-BaML-IV.1406.d. 18962/1918. A Pécsi Jótékony Nőegylet levele a közellátási miniszterhez, 1918. július 20.

⁴² A nőegylet jótévedői. Dunántúl, 1918. november 10. 5.

⁴³ Lásd például: Gondoskodás Pécs szegényeiről. 450 éhező ellátásához támogatást kér a nőegylet. Dunántúl, 1918. szeptember 15. 2.; A népkonyha gondjai. Újabb jótékonykodók. Dunántúl, 1918. október 15. 4.

⁴⁴ A jótékony nőegylet estélye a színházban. Pécsi Napló, 1917. március 2. 5–6.

1917 novemberében a kormányzat hadikonyhák szervezését határozta el az országban, ezzel összefüggésben a nőegyletre is újabb feladat várt. Gróf Benyovszky Móric főispán hamarosan a következő kéréssel fordult hozzájuk:

„Városunkban is mindenféle kiáltó nyomort és nélkülözést látunk, amelyet csak fokozni tud a beköszöntő tél. Társadalmunk és elsősorban nemes lelkű hölgyközönségünk irgalmára apellálok, midőn ezen emberbaráti munkában való segítségre kérem fel őket, kik minden jónak és nemesnek mindenkor ápolói voltak! Ebben a reményben, egyetértőleg a jótékony nőegylet alelnöknőjével, Littke Jenőné önnagyságával és városunk polgármesterével, Nendtvich Andor kir. tan. úrral kérem fel a Jótékony Nőegylet választmányi tagjait, kegyeskedjenek folyó hó 6-án délután a hadikonyhákat szervező gyűlésen lehetőleg teljes számban megjelenni.”⁴⁵

A városháza közgyűlési termében 1917. november 19-én megtartott értekezletet a főispán vezette, amelyen a *Dunántúl* részletes tudósítása szerint az egylet képviselőiben több mint harmincan vettek részt.⁴⁶ A főispán által felvázolt terv szerint, mivel az ellátáshoz szükséges nyersanyagok beszerzése „rendkívül nehéz”, a hadikonyhán 30–60 fillérért kívántak ebédet osztani. A javaslat a rászorulókat ez alapján két kategóriába osztotta: az elsőbe azok a teljesen szegények kerültek, akik 30 fillért, a második kategóriába azok, akik 60 fillért tudtak fizetni. Mivel a kiadásokat ez nem fedezte volna, a főispán javaslata szerint az ebédek felét az állam fizetné, a másik felét pedig társadalmi gyűjtés fedezné. Úgy vélte azonban, hogy ez Pécssett nehézségbe ütközne, mivel a „társadalom eddig még nem volt rászorulva”, a teljesen szegények ellátásáról pedig ezidáig a nőegylet népkonyhája gondoskodott, ezért a megoldást abban látta, ha a hadikonyha a népkonyhából nőtt volna ki, amennyiben a nőegylet vállalná „az ellenőrzés és a felügyelet terhes munkáját”. Bodolay István, a gyermekmenhely igazgatója azt remélte, hogy a javaslat 1000–2000 személy ellátását oldja majd meg, Nendtvich Andor polgármester azonban igyekezett mérsékelni az ellátási nehézségekkel kapcsolatos kijelentéseket, és úgy vélte, hogy Pécssett „nincs olyan végső nyomor, mint ahogy beszélnek róla”, a hadikonyha létesítését mindössze a nyersanyagbeszerzés tél közelségével összefüggő nehézségei teszik

⁴⁵ Hadikonyha létesítése Pécssett. *Dunántúl*, 1917. november 4. 5.

⁴⁶ Névsorukat lásd: VK-Tegzes 5. számú dokumentum. Pécssett is lesz hadikonyha. Megindult a szervezés munkája. *Dunántúl*, 1917. november 7. 3.

szükségessé. A polgármester a népkonyha kiszélesítését javasolta, és az értekezlet végül ezzel egyetértve egy szűkebb bizottság elé utalta a részletek kidolgozását.⁴⁷ A Pécsi Jótékony Nőegylet ezt követő választmányi ülésén egyhangú határozattal fogadta el, hogy a hadikonyhát a népkonyhán belül hozzák létre, mellyel a sajtó-dicséretét is kiérdemelték, mivel „a hadikonyha megteremtésével teljesen önzetlenül egy újabb terhet vállaltak magukra.”⁴⁸

Kulturális rendezvények

A nőegylet nemcsak tétlenül várta a jószívű adományozók hozzájárulását nemes emberbaráti céljai megvalósításához, hanem igyekezett megteremteni az adakozás és a bevételszerzés alkalmait is. Ahogy Littke Jenőné alelnök 1918 októberében fogalmazott: a nőegylet ki fogja használni „az emberek szórakozási vágyát, hogy így másokat szórakozási alkalmakhoz, a szegény népet pedig anyagi segítséghez” juttassa.⁴⁹ E tevékenységüket a *Dunántúl* így mutatta be:

„A jótékony nőegyletet, amikor a háborús viszonyok, és nehézségek között szórakoztató estélyeket rendez, olyan magasztos cél vezet, amelynek forrása a szív, emberszeretet. A háború idejével növekvő szegénységet és nyomort kívánja enyhíteni. Kenyeret kíván nyújtani azoknak, akiket a kiszámíthatatlan sors döntött oda, hogy önmaguk fenntartására nem képesek. Ezeknek ellátása ma mérhetetlen gondot jelent a nőegyletnek, amely jövedelmét jószívű emberek adományaiból és a közönség szórakozását szolgáló ünnepélyek bevételeiből fedezi. Azért, amikor műsorát összeállítja, figyelemmel első sorban a nemes célra van, nem világhírű művészeket szerepeltet, hanem a jótékonyág nevében szívesen közreműködő ismerősöket állít színpadra”.⁵⁰

A következőkben ezt a kulturális tevékenységi területet mutatjuk be, amire vonatkozóan rendszeres sajtóforrások csak 1917-től állnak rendelkezésre, ezt követően azonban bőséggel: a helyi lapok gyakran beszámoltak a belépődíjas ren-

⁴⁷ Pécssett is lesz hadikonyha. Megindult a szervezés munkája. *Dunántúl*, 1917. november 7. 3.

⁴⁸ Hadikonyha Pécssett. *Dunántúl*, 1917. november 20. 7.

⁴⁹ A pécsi szegények sorsa. A hatóság és a társadalom intézkedései. *Dunántúl*, 1918. október 9. 3.

⁵⁰ A nőegylet hadidélutánja. *Dunántúl*, 1917. november 13. 3.

dezvényekről, és a nőegylet is a sajtó útján mondott köszönetet a felülfizetésekért. Több esetben a város intézményei és polgárai is összefogtak egy-egy program sikere érdekében, ami külön is említésre került a sajtóban.

A műsoros estek hagyományos programtípusa volt a *hangverseny*. Az elsőre 1915. december 9-én került sor, ekkor részben hadsegélyezési célra, részben a nőegylet által pártfogolt szegények támogatására rendeztek zenekari hangversenyt a Pécsi Nemzeti Színházban, melyen – ahogy más egyleti rendezvényeken is – a cs. és kir. 6. gyalogezred katonazenekara is szerepelt, Prichystál József karmester vezényletével.⁵¹ Az 1917. április 21-én, szintén a Nemzeti Színházban megrendezett zenekari hangversenyen az országosan is ismert Koncz János hegedűművész és Keömley Bianka dalénekesnő lépett fel, a helybeli filharmonikusok pedig a katonazenekarral kibővítve adták elő Dvořák *Karnevál*-nyitányát.⁵² Az 1570 koronás bevétel a népkonyha pénztárát gyarapította, a rendezvény után pedig a nőegylet nem mulasztotta el, hogy köszönetet mondjon segítőinek. Ezek sorából egy jó-tékony hangverseny megszervezéséhez szükséges közreműködők sora is kirajzolódik: elismerést kaptak a *Dunántúl* és a *Pécsi Napló* szerkesztőségei a „jó ügy érdekében” kifejtett segítségükért, Vámos Artúr kereskedő a jegyek árusításáért, a Villanytelep igazgatója „a villany ingyenes átengedéséért”, a Nemzeti Kaszinó igazgatósága, hogy a nyári helyiségben ingyen próbálhattak a fellépők, de a Wesely és Horváth cég is a műsorok és a jegyek ingyenes kinyomtatásáért.⁵³

Különleges programnak ígérkezett az 1918. augusztus 17-ére, szabadterre szervezett tettyei sétahangverseny, melynek célja az volt, „hogy a közelgő télre, mely [tele] lesz a nincstelenség minden fajtájával, enyhülést hozzanak legalább 400 önmagával is tehetetlen agg és gyermek számára a napi egyszeri meleg ételadással, 50 hajléktalannak állandó szállásbiztosítással és sok-sok kiszorultnak rendes pénzbeli segítségével.”⁵⁴ Az érdeklődés felkeltése érdekében nyereménytárgyak kisorsolását is ígérték: három élő malacot és 10 szalámi rudat. (Ne felejtjük, hogy

⁵¹ Zenekari hangverseny a színházban. *Dunántúl*, 1915. november 21. 7. A közreműködők névsorát lásd: VK-Tegzes 6. számú dokumentum.

⁵² A nőegylet hadiestélye. *Dunántúl*, 1917. március 8. 7.; A jótékony nőegylet zenekari hangversenye. *Dunántúl*, 1917. április 20. 5. A részletes programot lásd: VK-Tegzes 7. számú dokumentum.

⁵³ A nőegyleti estély jövedelme. *Dunántúl*, 1917. április 26. 7.

⁵⁴ Sétahangverseny a Tettyén. *Dunántúl*, 1918. augusztus 2. 3.

a háború ötödik évében volt a város polgársága!) A programot a nem megfelelő időjárás miatt csak szeptember 1-jén tudták megrendezni. A felnőtteknek 1 korona, a gyerekeknek 50 fillér volt a belépődíj (persze felülfizetéseket is köszönettel fogadtak). Ételről, italról a tettyei vendéglős gondoskodott, a Pannónia Sörfőző Rt. pedig két hordó sörrel támogatta a rendezvényt. A fiataloknak konfetticsatát rendeztek, a várható tolongást elkerülendő a sorsjegyek árusítását pedig már délelőtt 11 órától megkezdték a Sétatéren, miközben a 6. cs. és kir. gyalogezred zenekara játszott. A rendezvény nagy sikerrel zárult, ami nemcsak a sorsolásnak, hanem a 19. honvéd gyalogezred alezredese, Saági Vilmos rendezésében lebonyolított tűzijátéknak is köszönhető volt.⁵⁵

A sétahangversenyhez hasonló programmal a nőegylet már előző évben is rendezett *népünnepélyt* a Tettyén, melynek fennsíkja régóta kedvelt összejöveteli helye volt Pécs szélesebb társadalmának. A helyszín kiválasztását az egyleti székház hiánya is indokolta.⁵⁶ 1917. szeptember 2-án a népünnepélyt reklámozandó, a városon keresztül népviseletbe öltözött tarka felvonulást tartottak a „pécsi szép leányok lovas bandérium kíséretében”, a szórakozni vágyókat a Tettyén pedig kabaréműsor és zenés előadások várták.⁵⁷ A „szellemi táplálékon” túl népviseletbe öltözött lányok szőlőket, gyümölcsöket kínáltak „kevés pénzért”, a „háborús étvágyat” pedig a Negele Ferenc konyháján kapott adagokból lehetett csillapítani. Az édességeket kedvelők „valódi pécsi Gerbau” cukrászati termékeket vásárolhattak, a szomjazókat jégbehűtött pezsgők, borok, negyedóránként frissen csapolt sörök várták. A fiataloknak konfetti- és virágcsatát szerveztek.⁵⁸

⁵⁵ Sétahangverseny a Tettyén. Dunántúl, 1918. augusztus 2. 3.; A nőegylet Tettye-ünnepélye, Dunántúl, 1918. augusztus 4.; Sétahangverseny a Tettyén. Dunántúl, 1918. augusztus 25. 5. A tettyei ünnepély 6771 koronát jövedelmezett. Dunántúl, 1918. augusztus 8.

⁵⁶ Népünnepély a Tettyén. A pécsi jótékony nőegylet rendezése. Dunántúl, 1917. szeptember 1. 4.

⁵⁷ A jótékony nőegylet tettyei délutánjának műsora. Dunántúl, 1917. szeptember 2. 6. A részletes programot lásd: VK-Tegzes 8. számú dokumentum.

⁵⁸ Népünnepély a Tettyén. Dunántúl, 1917. szeptember 1. 4. A Nőegylet a sajtón keresztül köszönte meg az ünnepély közreműködőinek és támogatóinak a munkáját, ebből ismert, hogy a rendezvény 4841,70 korona bevétel mellett 1053, 96 korona kiadással zárta. A tettyei népünnepély számokban. Dunántúl, 1917. szeptember 6. 5.

Rendszeresek voltak a nőegylet által szervezett különféle *műsoros és táncos estélyek* is. Az első farsangi teaestélyre 1918. január 13-án, a Budai Külvárosi Katolikus Kör helyiségében került sor, melynek műsorát Barborini Laura énektanárnő a *Gésák* című operett alapján állította össze. Az énekszámokat tanítványai adták elő, de közreműködött – ahogy szokásosan – a 6. gyalogezred zenekara is.⁵⁹ A műsort gyermekek részére néhány nappal később megismételték, a belépődíj felnőtteknek 2 korona, gyerekeknek 1 korona volt.⁶⁰ A tárgyalt korszakban az utolsó farsangi táncestélyt 1918. január 20-án, a Pannónia Szálló hangversenytermében rendezték. Ekkor is, mint korábban, a főispánnal az élen a város úri közönsége szép számmal képviseltette magát a közönség soraiban, ezáltal is segítve a nemes célt, gyarapítani a rászorulók részére a nőegylet szegényalapját. A műsorban különféle énekes és zeneszámok szerepeltek, melyet tánc követett.⁶¹

1917. november végén egy, a jótékony közösség érzelmeire hatni kívánó híradás jelent meg a *Dunántúlban*:

„A pécsi állami gyermekmenhely apró gyermekei részére is széppé és kellemséé óhajtja tenni a karácsonyt a szeretet. A jótékony nőegylet végtelen jóságú és nemes lelkű elnöknőjének, Littke Jenőnének szívében fogant meg a gondolat, hogy ezeknek a gyermekeknek, akiknek senkijük [sincs] a hivatalos gondozókon kívül, szerető kézzel ajándékot adjanak karácsony előestélyén. A felvetett ideát, [a nőegylet] mindig lelkes és meleg szívű tagjai egyértelműleg magukévá tették, és elhatározták, hogy a gondolat megvalósításához segítik részben a saját maguk adományaival, részben pedig azáltal, hogy a színházban december közepe táján, egy délutáni gyermekelőadást, mesedélutánt rendeznek ezeknek az elhagyott gyermekek javára.”⁶²

A nőegylet azért vállalta fel ezt a feladatot, mivel az állami gyermekmenhely költségvetésében nem szerepelt olyan tétel, amelyből a karácsonyi megajándékozást meg lehetett volna oldani, emiatt a gyermekeknek már az előző évben sem volt karácsonyuk. Az újság híradása – szokás szerint – felhívással zárult, mely szerint

⁵⁹ A pécsi nőegylet jótéveí. Dunántúl, 1918. január 27. 3. A rendezvény tiszta jövedelme 2737 korona volt.

⁶⁰ A nőegylet táncestélye. Dunántúl, 1918. január 15. 4.

⁶¹ A nőegylet estélye. Dunántúl, 1918. január 22. 4.

⁶² Gyermekek karácsonya. Dunántúl, 1917. november 28. 6.

Az állami gyermekmenhely épülete
Forrás: Janus Pannonius Múzeum, JPM–KI.80.1329

ajándékokat, pénzbeli adományokat a szerkesztőségbe is el lehet juttatni. A karácsonyi mesedélután bevételéből a gyermekmenhely és a Rudolfinum Árvaház is részesedett, de a nőegyleti tagok szegény polgári gyermekeinek cipőjére is jutott.⁶³

Mivel hadiesemények zajlottak a világban, a nőegylet több esetben műsorait – érthető módon – a „hadi” jelzővel jelezte. Az első ilyen jellegű eseményre „Hadi estély” elnevezéssel 1917. február 11-én került sor a Nemzeti Kaszinó nagytermében. A zenés műsorról a sajtó nagyon részletes, értékelő tudósításban számolt be,⁶⁴ néhány nappal később pedig a nőegylet is köszönetet nyilvánított az adakozóknak, részletesen felsorolva az adományozott összegeket is.⁶⁵ A „Hadi estély”

⁶³ A mesedélután elszámolása. Dunántúl, 1917. december 22. 6. A szereplők és az adakozók névsorát lásd: VK-Tegzes 10. számú dokumentum.

⁶⁴ A nőegylet hadi estélye. Dunántúl, 1917. február 10. 6.; A nőegylet hadi estélye. Dunántúl, 1917. február 13. 5. A részletes programot lásd: VK-Tegzes 11. számú dokumentum.

⁶⁵ A nőegylet estélyének jövedelme. Dunántúl, 1917. február 14. 6. A rendezvény bevétele 3285,92 korona, a kiadás mindössze 10, 92 korona [!] volt.

olyan sikert aratott, hogy 1917. március 8-án megismételték a Pécsi Nemzeti Színházban, némiképp átalakított műsorral.⁶⁶

Hasonló, a háborúval összefüggésbe hozott zenés-műsoros programra több más alkalommal is sor került. Az első *hadidélután*t például 1917. november 11-én rendezték a Budai Külvárosi Katolikus Kör szívességéből, a Kör Kossuth Lajos utca 31. szám alatti székházában, a belépő 2 korona volt. A szavalatokat, énekes produkciókat és vígjáték-részleteket disznótor követte. Este 11 után a távozókat villamos várta.⁶⁷ A második hadidélután 1917. november 18-án, a Kossuth Lajos utca 5. szám alatti Pannónia Szálloda és Vigadó hangversenytermében zajlott le, a belépő 3 korona volt. A szokásos zenés produkciók mellett a vendégek a nőegylet tagjai által előadott élőképeket is megcsodálhatták.⁶⁸ A nagy sikerre tekintettel a hadidélután 1917. november 23-án a Budai Külvárosi Katolikus Kör székházában megismételték.⁶⁹ Az utolsó ilyen rendezvényre 1918. február 10-én került sor a Pannónia hangversenytermében, melynek programjában nagyszabású művészi műsor és karneváli felvonulás is szerepelt.⁷⁰

A *honvédnep*⁷¹ szervezése 1917 júniusában indult meg Kovács Antal alezre-des, a Pécssett állomásozó 19. honvéd gyalogezred pótzászlóaljának új parancsnoka kezdeményezésére.⁷² A sokrétű, változatos tettei műsorba ekkor egy újdonságot is beillesztettek a „Világháború Élő Sakkjátéka” címmel. A Maróczi Géza által tervezett „sakkjátzmában”, melyben a Pécsi Jótékony Nőegylet és az Izraelita Jótékony Nőegylet hölgytagjai is közreműködtek, a „sakkjátékosok”

⁶⁶ A jótékony nőegylet hadiestélye. Dunántúl, 1917. március 7. 7. A részletes programot lásd: VK-Tegzes 12. számú dokumentum.

⁶⁷ A pécsi jótékony nőegylet hadi délutánja. Dunántúl, 1917. november 11. 6.; A nőegylet hadi délutánja. Dunántúl, 1917. november 13. 3. A részletes programot és a szervezőket lásd: VK-Tegzes 13. és 14. számú dokumentum.

⁶⁸ A vasárnapi hadi délután műsora. Dunántúl, 1917. november 18. 7.; Hadi ünnepély. A nőegylet műsoros délutánja. Dunántúl 1917. november 20. 3–4. A részletes programot lásd: VK-Tegzes 15. számú dokumentum.

⁶⁹ A nőegylet hadi délutánjának megismétlése. Dunántúl, 1917. november 21. 5.; A hadidélután elszámolása. A nőegylet köszönete. Dunántúl, 1917. november 30. 5. A két hadidélután közös bevétele 2183,33 korona, kiadása 710,90 korona volt. A rendezők névsorát lásd: VK-Tegzes 16. számú dokumentum.

⁷⁰ A nőegylet utolsó hadidélutánja. Dunántúl, 1918. február 6. 2.

⁷¹ Megszervezését, lezajlását lásd részletesen: Tegzes 2019.

⁷² Hadiújság, 1917. augusztus 4–5. 30. (A Honvédnep alkalmi kiadványa)

Élő sakkjátszma a Tettyén. Forrás: HU-MNL-BaML-XV.34.

a háborúban szembenálló feleket, a „kibicek” pedig semleges országokat személyesítették meg.⁷³

⁷³ A Honvédnap előkészületeinek haladása. Pécsi Napló, 1917. július 8. 7.; Hadiújság, 1917. augusztus 14. 5. 32. A szereplők névsorát lásd: VK-Tegzes 17. számú dokumentum.

A kultúra egy másik területén is megmutatkozott a nőegylet kreativitása, melynek kettős célja volt: a „művészi igények kielégítése éppúgy, mint a hadi jótékonyosság.”⁷⁴ Az 1917. március 25-én, a Nemzeti Kaszinó nyári helyiségében megrendezett *műkiállítás*on a szolnoki művésztelep tagja, Rechnitz Elza eszéki festőművésznő szolnoki táj- és zsánerképeit mutatták be a közönségnek, a kiállítás másik részét pedig Varsányi Emilné antik kézimunka-gyűjteménye képezte. 1917. december 16-án, szintén a Nemzeti Kaszinó nyári helyiségében a hadiárvák megsegítésére nyílt kéпкиállítás, melyen minden délelőtt és délután a 6. cs. és kir. gyalogezred zenekara és a 19. honvéd gyalogezred cigányzenekara szórakoztatta a látogatókat. A mintegy 300 kép közt akvarell, portré, grafika, ex-libris is szerepelt, nagyobb részüket meg is lehetett venni, a megmaradt képekre pedig sorsjegyeket árultak. A rendezvényt ismét kézimunka-kiállítás kísérte. Azzal, hogy lehetőséget biztosítottak, hogy bárki kiállíthassa kézimunkáját, a város szélesebb nőtársadalmát igyekeztek aktivizálni. A belépődíj a zenés délutánokon 2 korona, egyébként 1 korona volt.⁷⁵ A kiállítás kísérőprogramjaként december 20-án az Izraelita Jótékony Nőegylettel közösen teadélutánt szerveztek, ekkor a belépő már 3 korona volt, de ez a szendvicsek és a teák felszolgálatát is magában foglalta.⁷⁶ December 23-án délelőtt a 6. cs. és kir. gyalogezred zenekarának közreműködésével, délután pedig a honvéd cigányzenekar bevonásával tartottak „sétahangversenyt”, melyet karácsony első napján is megrendeztek teauzsonnával összekötve.⁷⁷ A programoknak akkora sikere volt, hogy a kiállítás bezárásáig minden délután 17–19 óra közt megismételték azokat.⁷⁸ A kéпкиállítás 1918. január 6-án egy kedélyes táncestély keretében zárult, a legtöbb képe Imre Gábor festőművésznek kelt el.⁷⁹

⁷⁴ Jótékonycélú műkiállítás. Dunántúl, 1917. március 4. 6.

⁷⁵ Kéпкиállítás Pécsen. Dunántúl, 1917. december 11. 4. A kiállításról szóló beszámolót lásd: VK-Tegzes 18. számú dokumentum.

⁷⁶ Zenés délután a kéпкиállításán. Dunántúl, 1917. december 19. 7.

⁷⁷ A kéпкиállítás sétahangversenyei. Dunántúl, 1917. december 23.

⁷⁸ Sétahangversenyes a kéпкиállításán. Dunántúl, 1917. december 29. 6.

⁷⁹ Bezárult a kéпкиállítás. Dunántúl, 1918. január 8. 5.

Egyéb jótékonyági akciók

A nőegylet nem csak különféle rendezvényekkel igyekezett gyarapítani pénzügyi erejét. Az 1914. augusztus 20-i katonanapon például az Országos Vörös Kereszt Egyesület Pécsi Osztályával közösen gyűjtőperselyekkel járták az utcákat a bevonult családtagjainak segélyezésére és a Vörös Kereszt Egylet részére. Alig két hét alatt összegyűlt egymillió korona, de további adakozásra buzdították a jótékonykodókat, figyelmeztetve, „hogya a háború legalább fél évig fog elhúzódni, nagyon is nagy összegre lesz szükség, hogy az állam és társadalom jóvoltából a bevonultak és családjaik szükségét ne szenvedjenek”.⁸⁰ A nőegylet a Vörös Kereszt Egylet részére önállóan is gyűjtött,⁸¹ ennek módszere változatos volt: 1914 novemberében például a nőegylet háziszolgájának felesége, Fábíán Károlyné házról-házra járt (feltételezhetően az egylet tagjait kereste fel otthonukban), hogy a katonák karácsonyára gyűjtsön.⁸²

A katonák támogatását kiemelt feladatnak tekintették. Pécsen, a szükségkórházakban nagyszámú sebesült és beteg katonát láttak el, részükre több esetben (eleinte hetenként) osztottak uzsonnát a Vörös Kereszt Egylettel közösen.⁸³ 1914 októberében Kohn Katica divatárusnő fordult felhívással a város hölgytársadalmához, majd a sikeres megmozdulás következtében uzsonnát osztottak a Ferenc József laktanyában, a Makár utcai iskolában és a Katolikus Körben elhelyezett beteg, sebesült katonáknak.⁸⁴ 1914. december 25-én délután, a szigeti külvárosban lévő katonai barakk-kórházban borleves-uzsonnát kaptak a sebesültek, diós és szilvaízes patkókkal.⁸⁵

Mindezekon túl a nőegylet figyelemmel kísérte a sokgyermekes családok helyzetét is. 1914 decemberében karácsonyra 300 szegény család között 600 db brikettet és fejenként 25 kg aprított tűzifát osztott ki.⁸⁶ 1917 decemberében pedig külön párt-

⁸⁰ A csütörtöki pécsi katona-nap. Pécsi Napló, 1914. augusztus 19. 5.

⁸¹ A pécsi jótékony nőegylet gyűjtéséhez... Pécsi Napló, 1914. szeptember 24. 3.

⁸² Katonák karácsonya. Dunántúl, 1914. november 26. 3.

⁸³ Uzsonna a sebesülteknek. Pécsi Napló, 1914. október 15. 3.

⁸⁴ Uzsonna a sebesült katonáknak. Pécsi Napló, 1914. november 1. 5. A korabeli sajtó mind a kilencvenkilenc adakozót név szerint is felsorolta, lásd: VK-Tegzes 19. számú dokumentum.

⁸⁵ A szigeti külvárosi... Pécsi Napló, 1914. december 29. 4.

⁸⁶ A népkonyha céljaira. Pécsi Napló, 1914. december 24. 5.

fogásukba vettek egy hármaskorral gyarapodott családot, ahol már egyébként is öt gyermek élt. Littke Jenőné alelnök a család érdekében felhívással fordult a városi lakossághoz, a Patronázs Egylet útján az összegyűlt pénzt pedig karácsonyi ajándékként havi részletekben juttatták el az édesanyához: „Mindennemű segítségért a mentett családnak legmélyebb háláját és köszönetét tolmácsolja Littke Jenőné alelnök” – közölte a sikeres akció eredményét a *Dunántúl* 1917 decemberében.⁸⁷

Összegzés

A nőegylet világháborús időszak alatti utolsó közgyűlésére a „város jószívű úri társadalma” előtt és gróf Benyovszky Móric főispán részvételével került sor, aki jelenlétével is tanúságot tett arról, hogy egyetért az egyesület jótékonykodásával, rokonszenves működésével. Idézet a közgyűlési sajtótájékoztatóból: „Elvitathatatlan, hogy a jótékony nőegylet a legutolsó esztendőben Pécs város lakosságának a szegények iránt való érdeklődését teljes mértékben felkeltette. Ügyes ötletességgel, fáradságot nem ismerő kilincseléssel, utánjárásokkal, kérelmekkel, buzdítással sikerült pénztárát annyira megtölteni, hogy a támogatásra szorulóknak, a segílyt kérők, az éhezők sohasem mentek el üres kézzel a jótékony nőegylet ajtója elől, amely mindig nyitva-tárva lesz ezután is az életküzdelemben letörtek, a csapások súlya alatt megroppantak számára.”⁸⁸

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára (MNL BaML)

HU-MNL-BaML-IV.1406.d. Pécs Város Tanácsának iratai, „B” (1946-tól II.), Adó- és Pénzügyi Ügyosztály iratai (1902–1929)

HU-MNL-BaML-X.216. Pécsi Jótékony Nőegylet iratai (1928–1947)

⁸⁷ A megsegített ikrek. *Dunántúl*, 1917. december 25. 4. A sajtóbeszámolót és az adakozók névsorát lásd: VK-Tegzes 20. számú dokumentum.

⁸⁸ A pécsi jótékony nőegylet közgyűlése. *Dunántúl*, 1918. július 9. 3.

Irodalom

- Árvai 2016 = Árvai Tünde: Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19-20. századi történetéből. Pécs, 2016.
- Bödök 2018 = Bödök Gergely: „A munka frontján”. A nők változó társadalmi szerepe a Nagy Háború hátszögében. In: A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására. Szerk. Glässer Norbert – Mód László. Szeged, 2018. 409–419.
- Évkönyv 1922 = A Pécsi Jótékony Nőegylet Évkönyve az 1871–1921. jubileumi évről. Szerk. Kun Kálmán. Pécs, 1922.
- Kéri 2008 = Kéri Katalin: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmuskori Magyarországon 1867–1914. Pécs, 2008.
- PL 2010 = Pécs Lexikon I. Szerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010.
- Madas 1978 = Madas József: Pécs-belváros telkei és házai. Pécs, 1978.
- Madas 1985 = Madas József: A pécsi Budai Külváros telkei, házai és utcái. II. Pécs, 1985.
- Márfi 1989 = Márfi Attila: Pécs szabad királyi város dualizmuskori egyesületeinek vizsgálata 1867–1918. I. In: Baranyai Helytörténetírás 1989. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 133–161.
- Mészáros 2011 = Mészáros Balázs: Alsó társadalmi rétegek Pécsen 1850–1920. A szegényügytől a szociálpolitikáig. [Doktori disszertáció] ELTE BTK, 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/mesarosbalazs/diss.pdf> (Hozzáférés: 2020. május 17.)
- Pilkhoffer 2004 = Pilkhoffer Mónika: Pécs építészete a századfordulón 1888–1907. Pécs, 2004.
- Tegzes 1999 = Tegzes Ferenc: Pécs közéletének az I. világháború alatt. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5–6. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 135–146.
- Tegzes 2019 = Tegzes Ferenc: Honvédnapi. 1917. augusztus 4–5. In: Évszázados történetek Pécsről. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből 4. Szerk. Wéber Adrienn. Pécs, 2019. 155–179.

Függelék

A Függelék a pécsi nőtársadalom azon tagjainak névsorát tartalmazza, akik az első világháború idején erkölcsi és anyagi támogatással igyekeztek a Pécsi Jótékony Nőegyleten keresztül a rászorulókon segíteni. Ők voltak azok, akik pénzzel, terményekkel, termékekkel és tényleges munkálkodással támogatták az Egylet emberbaráti tevékenységét. További kutatások feladata, hogy az itt közölt személyek Pécs társadalmában elfoglalt helyét felderítse, ezzel árnyalva a város nőtársadalmának összetételét a tárgyalt időszakban. A Függelék egyben támpontot kínál a családfakutatók számára is női felmenőik tevékenységének megismeréséhez.

Aidinger Jánosné Áldor Mariska, Angszter Józsefné, Angszter Oszkárné, Alpárné, Altmann Anna, Angyal Béláné, Angyal Margit, Angyal Mariska, Arnold Sándorné, Auber Gyuláné, Auber Márta, Auguszt Ferencné, Antal Pálné, Aradi Babika, Arnhold Nándorné, Atlasz Gyuláné, Auber Gyuláné, Auchonné, Auth Jánosné,

Bachó Béláné, Bahula Józsefné, Balogh Károlyné, Barborini Laura, Bauer Zoltánné, Beck Ernőné, Beck Gyuláné, Bedő Mórné, Benczenleitner Gizi, Benkőné Zsigmond Margit, Berecz Károlyné, Berecz Mariska, Berge Nándorné, Bernátné Német Juliska, Biederman Rezsőné, Bors Emilné, Bóhm Márkné, Brauer Ferencné, Braun Anna, Braun Gina, Braun Lujza, Braun Mátyásné, Breier Jakabné, Buday Klarisse, Bugyán Sári, Babregh Mihályné, Balogh Károlyné, Bauer Zoltánné, Benedek Lászlóné, Benkovics Mihály Ilona, Benkovits Lajosné, Bernáth Györgyné, Birghoffer Irén, Biricz Pálné, Biró Zsigmondné, Blüth Samuné, Bozó Manóné, Brand Gyuláné, Breuer Edit, Breuer Iluska, Breuer Miklósné, Brunner Bözsi, Brunner Károlyné, Brunner Róza,

Cafilischné, Cholnoky Ferencné, Chudovszky Gézáné, Crettier Ferencné, Crettler Károlyné, Czillinger Pálné, Cziráky Márta, Czermák Edéné, Czierer Józsefné,

Csarsch Dódi, Csarsch Jenőné, Cséfy Margit, Cseh Ervinné, Cseh Marianna, Csigó Baba, Csigó Jánosné, Csincsák Béláné, Csontos Sarolta, Csermák Györgyné,

Daempf Hermin, Daempf Imréné, Darvas Adolfné, Dekleva Ilona, Deutsch Kornélné, Devecsery Gyuláné, Diamant Dezsőné, Diósy Sándorné, Dobos Tercsi, Domján Izorné, Dorner Vilma, Doroszlay Lajosné, Dorsch Stefi, Dulánszky Mici, Darvas Margit, Derlich Paula, Diamant Ilona, Dobszay Nándorné, Drenda Ferencné, Drenda Istvánné, Dubovay Emma,

Ehrenfeld Mórné, Eibach Emilné, Eizer Jánosné, Elek Albertné, Engel Adolfné, Engesser Miklósné, Eötvös Gusztávné, Eötvös Jenőné, Eötvös Mancsi, Erreth Edéné, Erreth Kálmánné, Erreth Lajosné, Eckmann Andrásné, Ehrenfeld Mórné, Eilensfeld Katus, Elek Mórné, Engeszer Miklósné, Erős Imréné,

Fábián Jolán, Fábián Károlyné, Fabriczi Bözsi, Fain Bella, Farkas Ida, Fáy Mariann, Fáyné, Fekete Mihályné, Fenicz Ignácné, Ferenci Lipótné, Ferenczy Istvánné, Fintner Irma, Fischer Béláné, Follyné, Fónagy Sándorné, Fónay Frici, Fónay Imréné, Fónay Márta, Fuchs Ádámné, Füchsl Arnoldné, Fürediné Zalay Margit, Fürst Gyula, Fürst Gyuláné ifj., Fürst Lipótné, Füstök Irén, Fábián Józsefné, Fabriczy Erzsébet, Fehér Ilona, Fehér Józsefné, Fejér Győzőné, Fekete Józsefné, Fekete Lajosné, Ferik Ilona, Fischer Ignácné, Fischer Mórné, Fischer Sándorné, Frank Izidorné, Frankfurter Berta, Friedl Károlyné, Friedländer Miksáné, Friedszam Kabosné, Fuchs Mari, Füchsl Arnoldné, Fülöp Józsefné,

Gaál Jánosné, Gajári Béláné, Gallovits Jánosné, Gartirer Jánosné, Gartner Károlyné, Germán Ferencné, Giesz Irma, Gilicze Istvánné, Gindl Dezsőné, Girardi Józsefné, Gobbi Gyuláné, Goldberger Bernátné, Gosztonyi Gyuláné, Gosztonyi Istvánné, Göbel Kálmánné, Graef Jánosné, Grau Józsefné, Grosz Gézáné, Grün Sándorné,

Gyenes Lászlóné, Gyenes Miksáné,

Hackmanné, Hajdú Józsefné, Hajnal Vilma, Halasy Mariska, Hamerli Jánosné, Hamerli Józsefné, Hamerli Károlyné, Hamerli Mancsi, Hamerli Stefi, Hegyesy Antalné, Heineszné, Herbert Jánosné, Hering Józsefné, Hermann Gézáné, Hermann Irma, Hermann Margit, Herzfeld Béláné, Hirschler Mórné, Hirschler Sárka, Hoffman Lajosné, Hoffmann Henrikné, Hoffmann Károlyné, Hoffmann Lajosné, Hoffmann Miksáné, Holly Gréti, Horváth Dénesné, Horváth Istvánné, Horváth Józsefné, Horvatics Mariska, Höffler Jánosné, Hummel Ilona, Huszár Szanda,

Igalics Radivojné, Illés Istvánné, Illés Lászlóné, Ivánkovich Istvánné,

Jäger Johanna, Jakobovics Ferencné, Jancsics Lajosné, Jankovich Edit, Jankovics Józsefné, Jellachich Lajosné, Jicinsky Jaroslávné, Jicinszky Jarka, Jobst Méda, Jobszt Béláné, Jusstus Izidorné, Jusstus Miksáné,

Kacskovit Antalné, Kaltneker Györgyné, Kamilli Károlyné, Kammerer Baba, Kamprád Sári, Kardos Albertné, Kecskeméti Imréné, Keinrath Mihályné, Kelemen Mózesné, Kemény Mórné, Kende Alfrédné, Kende Oszkárné, Kenedi Nándorné, Kenessey Aladárné, Keömley Blanka, Kindl Józsefné, Kis Gyuláné, Kisasszony Gézáné, Kiss Hegedüs Anna, Klausz Endréné, Klie Lajosné, Klobucsár Józsefné, Kobilicz Ágnes, Kohn Hermanné, Kohn Katica, Kollár Ferencné, Kollár Károlyné, Kolozsvári Bözsi, Komárominé, Konkoly Ágostonné, Konkoly Elemérné, Kopf Tivadarné, Kopp Tivadarné, Kóródy Miklósné, Koszits Kamillné, Kovács Antalné, Kovács Józsefné, Kovács Pálné, Kovácsics Jánosné, Kovácsits Józsefné, Kozma Ödönné, Köröszts Mária, Kött Jenőné, Krancz Johanna, Krasznay Mihályné, Krause Arnoldné, Krausz Etti, Krausz Lipótné, Krausz Miksáné, Krausze Aurélné, Kreizler Ignácné, Kümmelberg Mihályné, Kürschner Manóné,

Ladányi Sándorné, Lakits Ferencné, Lakits Margit, Lang Adél, Lauber Rezsőné, Lauber Viktorné, Lechner Antalné, Lechner Mária, Lehr Izidorné, Lenkei Lajosné, Leordinay Gizella, Lett Mihályné, Littke Jenőné, Littke Józsefné, Löbl Gyuláné, Ludwig Károlyné, Ludwig Bözsi, Ludwig Ferencné, Ludwig Wilike, Luizer Viktorné, Lukács Aladárné, Lukács Nóra,

Madarász Istvánné, Majláth Györgyné, Majorossy Imréné, Makay Istvánné, Matyasovszky Jakabné, Mattyasovszky Margit, Mattyasovszky Zsolnay Teréz, Mezey Erzsébet, Mihálovics Teréz, Miskolczy Ili, Módly Kata, Musza Mancsi,

Nagy Jenőné, Nehrebeczky Ilona, Nemes Vilmosné, Német Irénke, Német Juliska, Német Mariska, Nendtvich Andorné, Nendtvich Ilona, Nick Alajosné, Nick Mária, Nick Márta, Notter Jenőné, Novotny Baba,

Obrincsák Elma, Obrincsák Gizi, Ollingerné, Ország Lajosné, Ozirics Jánosné,

Pain Emilné, Pajor Leóné, Pakocs Béláné, Pánczél Etelka, Pánczél Ottóné, Pápai Laura, Parragh Böske, Parragh Margit, Paunz Adolfné ifj., Paunz Lipótné, Péntes Margit, Peterdy Etel, Piacsek Bözsi, Piacsek Gyuláné, Piller Béláné, Pintér Ferencné, Pintér Jánosné, Pintér Jánosné, Pintér Józsefné, Pipőcz Istvánné, Podvinecz Károlyné, Porgesz Miksáné, Pozsegovics Györgyné, Préger Jánosné, Ptaček Viktorné,

Quentell Jánosné, Quentell Lyubica, Quentell Magda,

Radocsay Ilona, Rákosy Luci, Rauch Jánosné, Reberics Imréné, Rechnitz Elza, Reéh Jolán, Reéh Sári, Reich Vilmosné, Reiner Samuné, Reinfeld Vilmosné, Riehmer Elekné, Riehmer Ilona, Riff Juci, Ripperger nővérek, Romeisz Györgyné, Rosenbach Mária, Roth Gyuláné, Róth Pálné, Rozgonyi Teréz, Ruzsávy Jánosné,

Samodisch Olga, Sárkány Árminné, Sauska Lili, Sauska Paula, Schaffer Béláné, Schaffer Belli, Schaffer Margit, Scheckenberger Júlia, Scheiblein Mária, Schlesinger Ignácné, Schmidt Antalné, Schmidt Elekné, Schmidt Györgyné, Schober Lőrincné, Scholtz Gyuláné, Schön Blanka, Schreiber Rezsőné, Schuták Józsefné, Schwanner Károlyné, Schwarz Arnoldné, Schwarz Károlyné, Schwarz Vilmos, Sikora Endréné, Simon Zsigmondné, Solti Lajosné, Sonnenfeld Gézáné, Spigel Jákóné, Spitzer Antalné, Spitzer Lajosné, Spitzer Sándorné, Stark Lajosné, Stein Lajosné, Steinbach Samuné, Steiner Antalné, Stenge Flóra, Stengl Ervinné, Stern Károlyné, Sugár Miklósné,

Szabó Gyuláné, Szabon Istvánné, Szakváry Lipótné, Szántó Antalné, Szauter Gusztávné, Szeifritcz Antalné, Szélcsei Olga, Szigethy Frigyesné, Szigriszt Ferencné, Szikoráné, Szikorszka Zsolnay Júlia, Szikorszky Tádéné, Szilárd Árminné, Szilassy Károlyné, Szily Tamásné, Szimolcsik Jánosné, Szinkovich Károlyné, Szinkovich Pálné, Szkalka Jánosné, Szlapákné, Szmodis Olga, Szűts Jenőné,

Taizs Józsefné, Tausz Dezsőné, Teleki Zsigmondné, Tichy Aladárné, Tichy Ferencné, Tichy Ödönné, Tihanyi Sándorné, Tóth Ilonka, Tóth Jánosné, Török Jánosné, Tripammer Károlyné,

Urbán Károlyné,

Vajda Alice, Vajda Bálintné, Valkó Béláné, Varin Jolánka, Varjú Jolán, Varsányi Emilné, Vaszary Gyuláné, Véber Kálmánné, Visy Ilonka, Visy Imréné, Visy Istvánné, Visy Lászlóné, Vogl Bella,

Wachtler Edéné, Wallerstein Bódogné, Weber Gyuláné, Werle Mihályné, Werner Antalné, Werner Babci, Wiesler Henrikné, Wolleszky Károlyné, Wugrencsicsné, Wurster Mariska,

Zdeczek Ferencné, Zelms Lajosné, Zemabek nővérek, Zichy Lujza, Zichy Viktória, Zurna Károlyné,

Zsolnay Vilmosné.

CSERKÉSZLÁNYOK PÉCSETT

„Eddig csak az utcán tűntek fel,
ízléses uniformisukban, sötét barna kalapjukkal.
Aki látta őket, meglepetéssel fordult meg utánuk:
Nini, már leánycserkészek is vannak!”¹

Látszólag könnyű dolga van annak a kutatónak, aki a magyar cserkészzet történetének feltárásába fog, hiszen az önálló kiadvállalattal is bíró ifjúsági mozgalom azontúl, hogy 1920-tól saját közlönyt (*A Magyar Cserkész*) publikált, vezetői és tagsága számára megannyi pedagógiai, ismeretterjesztő és szépirodalmi kötetet is kiadott. Mindezen kútfők nyomán² már a cserkészzet történetének hazai bibliográfiája is megtölthetne egy külön kiadványt.³ A cserkészzet ügyét, magyarországi térnyerésével párhuzamosan, időről-időre a legkülönbözőbb tudományterületek képviselői tematizálták.⁴ Az 1989-es újjáalakulás,⁵ majd a 100 éves évforduló (2010) egyaránt kedvezett a szintézisek, kiállítási katalógusok, tanulmánykötetek

¹ Dunántúl, 1928. március 31. 5.

² Valamint szerencsés esetekben, az egyesületek vagy iskolák által fenntartott csapatokról az egyleti dokumentumok vagy iskolai értesítők, egyéb levéltári források jóvoltából is tájékozódhatunk. Voltak olyan cserkészcsapatok, akik saját újsággal is rendelkeztek. Például a 40. sz. szekszárdi fiúcserkész csapat lapja: *Jó munkát!* A Magyar Cserkész, 1924. április 1. 61.

³ A Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ ad otthont a Cserkész Könyvtár és Levéltárnak, amely a cserkészzet történetének dokumentumain túl, a Magyarországon újra éledő cserkészmozgalom kiadványait, és a világ valamennyi magyar cserkész szövetségének a Magyar Cserkészek Szövetségéhez bekerülő dokumentumait is tartalmazza. Kutatási segédletein túl honlapjukon több digitalizált forrásanyag is hozzáférhető.

⁴ Ifjúsági szervezetként vizsgálta P. Miklós 1997, 1998. A lelki vezető szemszögéből Vidor 1931. A sportok között tárgyalta Lévai 1935. A honvédelmi nevelés aspektusára fókuszált Szurmay 1936, Dobos 1958. A cserkészpedagógiát vette górcső alá Erdey 1924, Sík 1930, Szabó 1933, Harsányi 1938, Mészáros 1988, Sík 1996, Petneházy 2010. Az informális tanulás színtereként vizsgálta Horváth 2011. Az emigráció cserkészterére Marosvári 1995, 2004. Létezik egy *Parázs a hamu alatt – Magyar cserkészzet a kommunizmusban* címet viselő honlap is, amely elérhetővé teszi a címben meghatározott korszakra vonatkozó kutatási eredményeket.

⁵ Gergely 1989; Bodnár 1989.

megszületésének,⁶ az 1990-es évektől előtérbe kerültek a régió- és várostörténeti aspektusok is.⁷

Nagyobb kihívást jelent, ha a magyar leánycserkészet történetét szeretnénk megismerni. Először 1983-ban Gergely Ferenc vállalkozott arra, hogy a *Pedagógia Szemle* hasábjain összefoglalja a Magyar Leánycserkész Szövetség történetét.⁸ Tette mindezt szórványos levéltári forrásokon túl leginkább *A Magyar Cserkész és a Cserkészlányok Lapja* közléseire hagyatkozva.⁹ Az eddigi legszélesebb forrásbázison nyugvó összegzés Halászné Várady Ildikó nevéhez köthető,¹⁰ aki az 1989-ben újjáalakuló Magyar Cserkészleány Szövetség elnökeként ambicionálta a mű megszületését és digitális formában való közreadását.¹¹ Legutóbb Rébay Magdolna publikált vázlatos áttekintést a cserkészlány mozgalom nemzetközi és hazai gyökereire vonatkozóan, leginkább Gergely Ferenc 1989-es munkája nyomán. Írásának erénye, azontúl, hogy elemzés alá vonta a *Cserkészlányok Lapja* első évfolyamát, hogy hivatkozta a nemzetközi szervezet történetére vonatkozó, angol nyelvű kurrens irodalmat.¹² Született a leánycserkészetéről több helytörténeti munka is, így rendelkezésre áll például a fővárosi Deák téri leánygimnázium, Miskolc és Kárpátalja leánycserkész csapatainak története.¹³

A mozgalom gazdag pécsi hagyományai ellenére a cserkészet témája meglehetősen alulreprezentált a helytörténeti irodalomban. A legtöbb írás az egykori

⁶ Bodoky 2009; Tabajdi–Szigeti 2020.

⁷ Néhány kiragadott példa: Makói református cserkészet – Kulcsár 1991.; Mezőtúr – Tóthné 2000.; Siófok – Bartusz-Dobosi 2004.; Szabolcs megye – Illyés 2004.

⁸ 1945-től Magyar Cserkészleány Szövetség.

⁹ A forrásadottságokat rontja a tény, hogy a Magyar Leánycserkész Szövetség 1924-ben önállósult, így ezt követően híreit már nem tették közzé *A Magyar Cserkész*ben. Saját orgánuma csak 1930 decemberében indult. A kimaradt esztendőök pedig épp a pécsi csoport indulásával és legaktívabb időszakával esnek egybe.

¹⁰ Budapesten született 1933. május 21-én. Apja Várady Gyula iskolaigazgató, anyja Sebestyén Ida tanítónő volt. Angol–magyar szakos középiskolai tanárként összesen 48 évet tanított. Az 1955-ben induló gödöllői gimnázium egyik első kinevezett tanára volt. Folyamatosan képezte magát, vezette az iskola könyvtárát. Idegenvezetéseket tartott angol, német és lengyel nyelven. 1989-ben újjászervezte a helyi leánycserkész csapatot és ő került az országos szervezet élére. Publikált szakmódszertani, irodalomtörténeti és történelmi munkákat is. 2014. január 7-én hunyt el. Gödöllői Szolgálat, 2014. január 21. 4.

¹¹ Halászné 2009.

¹² Rébay 2020, 82–85.

¹³ Kertész 2020; Bernáth 2009; Boros 2017.

cserkész karnagy, Ivasivka Mátyás nevéhez köthető.¹⁴ Szinte minden a pécsi cserkészzel foglalkozó munka a második világháború utáni, ún. katakomba cserkészetre fókuszál. Üdítő kivétel Varga Csaba naplója a ciszterci csapat 1922-es táborozásáról, valamint Várdai Levente 2022-es tanulmánya az 1933-as világbamboree pécsi vonatkozásairól.¹⁵ Keveset tudunk meg belőlük a cserkészet pécsi kezdeteiről és sajnos semmit a pécsi leánycserkész-mozgalom múltjáról. A 2016-ban napvilágot látott *Városanyák* kötetem megírásakor már tudtam, hogy az 1920-as évek végén a városnak volt egy cserkészeleány csapata, amely Wesselényi Anna nevét viselte és vezetője Balogh Mária volt. Összejöveteleiket a Jótékony Nőegylet Székházának udvari épületében tartották. Ezen túlmenően egy pécsi úr jóvoltából rendelkeztem egy fotóval Gárdos Erzsébetről, aki a leszármazott elmondása szerint az 1930-as években volt cserkészlány Pécsen. Cserkészegyenruhás portréját közreadtam a kötetben.¹⁶

Gárdos Erzsébet Wilhelmine (Mimi) pécsi cserkészeleány egyenruhában az 1930-as években (Városanyák 44. kép)

¹⁴ Aczél 2005; Krassó 2003; Várnagy 2004; Várnagy 2014; Várdai 2017; Ivasivka 1992, 2001, 2002, 2010; Zóka 1993.

¹⁵ Varga 1922; Várdai 2022.

¹⁶ Árvai 2016, 109. 44. kép.

A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára által szervezett nő-történelmi konferencia motivált arra, hogy belefogjak egy, a pécsi cserkészlányokra vonatkozó kutatás lefolytatásába. Jelen tanulmány célkitűzése az eddig, elsősorban helyi sajtóforrásokból kinyert adatok közreadása, és a pécsi cserkészleány mozgalom 1927 és 1947 közötti periódusának elhelyezése a Magyar Leánycserkész Szövetség hazai történetében. Írásomhoz csatolom a név szerint azonosított pécsi cserkészlányok lajstromát, illetve egy párhuzamos cserkész(leány)történetet, amely táblázatos formában jeleníti meg a cserkészleány mozgalom legfontosabb nemzetközi, magyar és pécsi vonatkozásait.¹⁷ Mindhárom oszlopban halvány szürke háttérrel szerepelnek azok a fiúkra vonatkozó eredmények, amelyek megelőzték, előkészítették a leányokét.¹⁸

A leánycserkészlet történetének mérföldkövei

A cserkészlet egy önkéntes ifjúságnevelő mozgalom, amely nyitott mindenki számára származástól, társadalmi és vagyoni helyzetétől, felekezeti hovatartozástól függetlenül. Célját, alapelveit, nevelési irányelveit Lord Robert Baden-Powell (BiPi) (1857–1941) fektette le, aki először 1907-ben szervezett Angliában táborozást fiúk számára. A cserkészlet alapvető célja, hogy támogassa a fiatalokat testi, lelki, társadalmi és szellemi képességeik fejlesztésében egyénenként, állampolgárként, helyi, nemzeti és nemzetközi közösségeik tagjaiként. Kezdetől fogva megvolt az érdeklődés a lányok részéről is a cserkészmunka iránt. Először BiPi nővére, Agnes (1858–1945), majd felesége, Olave (1889–1977) vette kezébe a leánycserkész-mozgalom megszervezését. Kiemelten fontos volt, hogy önálló szervezetet, saját programot kapjanak, mert BiPi a feleség–anya–háziasszony hagyományos szerephármasra kívánta felkészíteni a lányokat. 1910-től létezett az autonóm leánycserkész szervezet, amely a fiúk londoni központjában kapott saját irodát. 1919-ben hívták életre a Nemzetközi Bizottságot, 1920-ban tartották az első

¹⁷ A táblázat pécsi oszlopában szereplő események mind szerepelnek hivatkozásokkal a főszövegben, ezért nem jelöltem újra az információk leőhelyét.

¹⁸ A leányszervezet megjelenését, kiépülését követő időkben már nem szerepeltetem a fiúkra vonatkozó adatokat.

nemzetközi konferenciát, az első leányoknak rendezett világboree-ra pedig 1924-ben került sor (Foxlease).¹⁹ 1928-ban a magyarországi Parádon tartott ötödik konferencián alakult meg a cserkészleányok világszervezete.²⁰

Magyarországra 1910-re gyűrűzött be a cserkészszeme, a Magyar Cserkészszövetség 1912-ben jött létre.²¹ A cserkészleány mozgalom előkészítésére több időre volt szükség, ebben oroszlanrészt vállalt Gerely Jolán (1882–1944) polgári iskolai tanárnő,²² aki Angliában és Svédországban is tanulmányozta a leánynevelés intézményes és intézményen kívüli kereteit. Részt vett egy cserkészvezetői tanfolyamon is. Tapasztalatait megosztotta a magyar kultuszminiszterrel és a cserkészvezetőivel is, aminek nyomán megbízást nyert a mozgalom megszervezésére. Az első csapat 1919. szeptember 20-án jött létre Budapesten (Magyar Cserkészleányok Szent Ágnes Szövetsége).²³ Kihívást jelentett az egységes program kidolgozása, ezért az első néhány hónapban leánycserkészlet címke alatt megtalálhatóak voltak karitatív csoportok, önképzőkörök, amatőr műkedvelő közösségek és katonás rendben masírozó leányok is.²⁴ Hogy ennek további burjánzását megakadályozzák, 1919 őszén néhány hónapra betiltották működésüket.²⁵ 1921. december 16-án Sík Sándor országos elnök kezdeményezésére létrejött a Leánycserkészlet Országos Bizottsága, amelynek tagjai²⁶ kidolgozták a szervezeti kereteket, a vezetőképzés anyagát, a próbák rendszerét, új egyenruhák, jelvények készültek.²⁷

¹⁹ Rébay 2020, 82.

²⁰ WAGGGS – World Association of Girl Guides and Girl Scouts.

²¹ A magyar cserkészlet történetére átfogóan Gergely 1989; Bodoky 2009.

²² Született Geiduschek Józsa Jolán. A budapesti Angolkisasszonyoknál szerzett számtan-mértan tanári oklevelet. 1903 és 1924 között tanítóként dolgozott. Szaklapok és napilapok számára tucatnyi tanügyi cikket írt. Az 1910-es és 1920-as években több szépirodalmi és vallásos könyvet fordított magyarra. 1930 és 1944 között több regényt és katolikus szellemű tanácsadó könyvet írt lányok számára. Külföldi tapasztalatai nyomán ő írta meg a magyar cserkészleány szervezet alaptervezetét. 1924-től a tiszteletbeli elnök címet viselte. Bokody 2009, 25.

²³ Halászné 2009, 4.

²⁴ Gergely 1983, 676. A legnagyobb hibát azok az „utánzó” követték el, akik a fiúcserkészletet másolták. A Magyar Cserkész, 1922. november 1. 239–240.

²⁵ Leányoknak tilos volt a cserkész elnevezés (szerettek volna egy magyarosabb, nőiesebb kifejezést, de később jobb híján mégis ez maradt használatban), kalap és jelvény használata, viselése. A Magyar Cserkész, 1922. november 1. 219–220.

²⁶ Gergely Jolán (elnök), Lindenmeyer Antónia és Glatz Károlyné leánygimnáziumi, Sántha Irén és Madarász Vilma polgári leányiskolai tanárnők. Halászné 2009, 4.

²⁷ Munkájuk eredményeit az 1922-ben közreadott Leánycserkész útmutatóban summázták.

Tartós külföldi távolléte miatt Gerely Jolán lemondott az elnöki pozícióról.²⁸ Az 1924-ben megszülető, immár a fiú szervezettől független Magyar Leánycserkész Szövetség élére Lindenmeyer Antónia (1884–1976) került,²⁹ mellette főtitkárként Madarász Vilma működött.³⁰

A cserkészlet 10 alaptörvénye azonos a két nemnél.³¹ A képzés tartalma, ezáltal a próbák rendszere azonban különböző. A szervezet alapegysége a család lett, amely a nagyleányokat tömöríti. A kislányok 10 év felett tündérkének számítottak, akik fészkekbe tömörültek. Heti összejöveteleken zajlott az ismeretek elsajátítása, nyilvános rendezvényeken a cserkészleány alaptörvények megvalósítása. A mozgalom célkitűzése volt a lányokat „testben és lélekben egészséges és jellemes magyar nőkké nevelni, akik a régi nagyasszonyok példáját követve derekasan megállják helyüket”.³²

1926-ban nagy port kavart az országos sajtóban a katolikus püspöki kar cserkészleány mozgalom elleni állásfoglalása. A Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesülete kérésére lezajlott átvilágítás nyomán a püspöki kar úgy ítélte meg, hogy a valláserkölcsi nevelés a mozgalom keretén belül nem biztosított,³³ ezáltal tilos volt tagokat toboroznia a katolikus egyház által fenntartott

²⁸ A Magyar Cserkész, 1924. február 1. 28.

²⁹ A cseh születésű Lindenmeyer Antónia a bécsi tisztis leánynevelésben érettségizett. Budapesten szerzett magyar–filozófia szakos diplomát, majd német nyelv és irodalom szakos tanítóképzői oklevelet. 1909 és 1914 között a Práter utcai polgári leányiskola magyar és német szakos tanára volt. 1922 és 1940 között a Zrínyi Ilona Leánygimnázium tanára. 1920-tól cserkészvezető, tagja volt a Cserkészlányok Világszövetsége elnöki tanácsának. A Nőegyletek Magyar Munkásvédő Szövetségének egyik alapítója és alelnöke. Több cserkészútmutató szerzője: *A családvezetők nevelése* (angolból átdolgozott), *Cserkészleány játékok* I., II., és III. oszt. próbákhoz (3 külön kötet), *Tündérké útmutató könyve*, *Tündérké játékkönyve*, *Az otthon tündéréi*, *Pax Ting cserkészlap*. Magyar Katolikus Lexikon (MKL)

³⁰ 1901-ben született, ének szakos polgári leányiskolai tanár. 1919-ben szerzett elemi iskolai tanítói oklevelet. 1922-től Budapesten az Aréna utcai, majd 1927-től a Miskolc utcai elemi iskola tanítója. Ő vezette az 1. sz. Lórántffy Zsuzsanna csapatot. 1924-ben ott volt az angliai világkonferencián. 1931-től országos szervezési főtitkár és az 1. sz. mellett a 31. sz. Enikő tündérke csapat vezetője. MKL

³¹ A cserkész(lány) 1. egyenes lelkű és feltétlenül igazat mond; 2. híven teljesíti kötelességét Istennel, hazájával és embertársaival szemben; 3. ahol tud segít; 4. minden cserkésztestvérének tekint; 5. másokkal szemben gyöngéd, magával szemben szigorú; 6. minden természetet, jó az állatokhoz és kíméli a növényeket; 7. feljebbvalóinak jó lélekkel és készségesen engedelmessékedik; 8. vidám és meggondolt; 9. takarékos; 10. testben és lélekben tiszta.

³² Dunántúl, 1928. november 25. 2.

³³ Ennek cáfolata Zelenka 1927.

A CSERKÉSZLEÁNY
SZERETI A TERMÉSZETET, JÓ AZ ÁLLATOK-
HOZ, KIMÉLI A NÖVÉNYEKET.

A cserkészleánytörvényeket a mozgalom lapjának illusztrációin időről időre megjelenítették. Cserkészleányok Lapja XII/10. sz. 1941. október címlap

iskolákban.³⁴ Ez a tilalom egészen 1934-ig érvényben volt és rányomta a bélyegét a mozgalom népszerűségére. A cserkészleány tisztikar motiváltsága azonban kitarzott, és még az év (1926) tavaszán országos előadó körutak, díszszemlék zajlottak Lindenmeyer Antónia elnök és a mozgalom védnökei, Ferenc József főherceg és felesége, Anna jóvoltából. Jártak például Sopronban, Szombathelyen, Szegeden, Nyíregyházán és Miskolcon is.³⁵

A nemzetközi mozgalom történetének több meghatározó epizódjához biztosított helyszínt Magyarország. 1928-ban Parádon alakult meg a Nemzetközi Cserkészleány Szövetség. 1933-ban Gödöllőn került megrendezésre a világjamboree. 1939-ben pedig Pax Ting néven Magyarország adott otthont a leánycserkész világtábornak. A második világháború természetesen a cserkészmozgalom munkáját is megnehezítette. Bár a revízió során visszakerült területeken rendre létrehozták a leánycserkészletet is, az 1942-re tervezett jamboree élelmiszerhiány miatt már nem tudott megvalósulni. A Magyar Cserkészleány Szövetség 1949-ben

³⁴ Az Est, 1926. május 26. 9.

³⁵ Pécsi Napló, 1926. március 23. 4.; 8 órai újság, 1926. április 4. 17.; Budapesti Hírlap, 1926. április 13. 7.; Magyar Jövő, 1926. április 17. 3.

Cserkészlányok díszszemléje a Margitszigeten. Képes Pesti Hírlap 1928. (50. évf., 106. sz.) 1928. május 10. 2-3. oldal

belátva ellehetetlenülését, kimondta feloszlását. Ötven évnyi szünetet követően, 1989. március 15-én Gödöllőn alakult újjá az első csapat, az 1106. sz. Erzsébet királyné nevezetű. 1989. október 19-én Halászné Várady Ildikó elnökletével pedig újjászületett a Magyar Cserkészlány Szövetség.³⁶

Pécs és a cserkészzet

Pécs város társadalma a legkorábbi időktől fogva értesülhetett a fiú- és leány-cserkészzet legfontosabb történéseiről a helyi napilapok jóvoltából. Például 1913 őszén a *Dunántúl* címlapon közölte Izsóf Alajos³⁷ *A magyar diákcserkészlet ügye* című írását.³⁸ 1915-ben jött létre az első cserkészcsapat a Főreáliskolában Forbát Alfréd vezetésével, majd a következő évben követte őket a ciszterci főgimnázium.³⁹ Az 1920-as évekre Pécs országosan is meghatározó cserkészközponttá nőtte ki magát,

³⁶ Halászné 2009, 13–15.

³⁷ A *Zászlónk* című katolikus ifjúsági lap főszerkesztője, 1911-ben cserkészcsapatot alapított a Regnum Marianumban. Bokody 2009, 8.

³⁸ *Dunántúl*, 1913. október 4. 1–2.

³⁹ Ivasivka 2002, 66.

hiszen Budapest után a második legtöbb csapatot adta a mozgalomnak.⁴⁰ 1924. február 2-án tartotta éves közgyűlését a VII. cserkészkerület, ahol elhatározták, hogy a székhely Pécs városa lesz.⁴¹

Cserkészleányokkal először 1922-ben találkozhattak a pécsiek, amikor a város cserenyaraltatás keretében 20 szekszárdi cserkészlányt látott vendégül, befogadásukra leányos házak jelentkezését várta a szervező, Eöry Emil főgimnáziumi tanár.⁴² A pécsi cserkészleány mozgalom létrejöttének első nyomait az 1927. esztendő nyarán találjuk, amikor is a helyi lapok megemlítik, hogy fel-feltűnnek Pécs belvárosi utcáin uniformisos, barna kalapos cserkészlányok.⁴³ Míg országsszerte leginkább leánygimnáziumi és polgári leányiskolai tanárnők vállalták, hogy cserkészcsapatot szerveznek és vezetnek, addig városunkban a Pécsi Jótékony Nőegylet vette pártfogásába a mozgalmat. Az alakuló csapat élére Balogh Mária tanárnő került. A tagtoborzás júliusban vette kezdetét.⁴⁴ Ősztől a heti összejövetelek a nőegyleti székház udvari épületében zajlottak. Már az első hónapokban megvalósítottak több karitatív akciót és reprezentációs kötelezettségeiknek is eleget tettek. Még októberben magukra vállalták 10 hősi sír állandó gondozását.⁴⁵

⁴⁰ 10. sz. P. Á. R. (Pécsi Állami Reáliskola, 1915), 47. sz. P. C. F. (Pécsi Ciszterci Főgimnázium, 1916), 141. sz. Turul (Kereskedelmi iskola, 1919), 165. sz. Turul (Szabolcsbányatelep, Turul Egyesület, 1924. július előtt), 178. sz. P. V. P. Mecsekfalvi (Pécsi Községi Polgári Iskola, 1919), 181. sz. Sasfiók (Julián Egylet pécsi Inasotthon, 1922–1924), 207. sz. Turul (Somogybányatelep, Turul Egyesület, 1927. április előtt), 217. sz. K. M. I. (Keresztény Munkásifjak Egyesülete, 1926 előtt), 259. sz. Turul (később Szent Borbála, Pécsbányatelep, Turul Egyesület, 1929. március 21. előtt), 258. sz. Turul (Vasasbányatelep, Kultúregyesület), 604. sz. Szent Mór (székesegyházi római katolikus plébánia), 615. sz. Ámosz (Pécsi Izraelita Elemi Iskola, 1937), 642. sz. Botond vezér (Pécsi Egyetemi Férficserkészcsapat), 650. sz. (Belvárosi Elemi Iskola, 1924 e.), 652. sz. I. Rákóczi György (kertvárosi református egyházközség, 1925), 658. báró Eötvös József (Pécsi Tanítóképző, 1926), 659. sz. Emericum (E. helyi bizottsága, 1926), 660. sz. Szent József (Katolikus Legényegylet, 1926), 661. sz. Gosztanyi Gyula (Baross Szövetség), 664. sz. Szent László (Ébredő Magyarok Egyesülete, 1926), 668. sz. Gyóni Géza (evangélikus egyházközség, 1928), 673. sz. Pius (Jézus szíve római katolikus plébánia, 1929).

⁴¹ Tisztikart is választottak. Elnök: Igaz Béla kanonok, főtitkár: Baumgartner Alán főgimnáziumi tanár, pénztáros: Somsich Nándor, ellenőrző: Dobos László, 12 tagú intézőbizottság. A Magyar Cserkész 1924. április 1. 61. 1925-re egyesült a VI. és VII. kerület, addigra 15 helységben 28 csapat működött. Dunántúl, 1925. szeptember 20. 4.

⁴² Dunántúl, 1922. augusztus 4. 4.

⁴³ Pécsi Napló, 1927. július 21. 5.

⁴⁴ 1927. július 24-én 9 és 12 között várta a legalább 4 középiskolai osztály végzett lányokat Balogh Mária tanárnő a Majláth u. 19. alá. Uo.

⁴⁵ Dunántúl, 1927. október 26. 3.

Novemberben részt vettek a dombóvári csapat avató ünnepségén.⁴⁶ Mikor pedig a 19-es bajtársi szövetség karácsonyfa-ünnepélyt tartott, az uzsonnával megvendégelt hadiárváknak többek között a cserkészlányok szolgáltak fel.⁴⁷

Közben pedig hétről hétre hivatalos bemutatkozásokra készültek. Danis Jenő színművész tanította be nekik a *Leánykérés* című népszínművet.⁴⁸ Kovács József gondoskodott a táncok begyakoroltatásáról. Soós József orvostól az elsősegélynyújtás praktikáit sajátíthatták el.⁴⁹ Végül 1928. április 9-én a Jótékony Nőegylet dísztermében került sor a pécsi 74. sz. Patócsi Zsófia⁵⁰ leánycserkész csapat fel-

Mecsekaljai leánykérés, a cserkészlányok budapesti kongresszusán bemutatták a budapesti 60-as és a pécsi 74-es számú csapatok. Forrás: Képes Pesti Hírlap 1928. május 9. címlap

⁴⁶ 1927. november 27-én a dombóvári Iparműzőgőben tartották. A 73. sz. Dobó Katica csapatról bővebben Dombóvári iskolai értesítő, 1934, 15.

⁴⁷ 1927. december 22-én. Pécsi Napló, 1927. december 25. 77.

⁴⁸ A jellemzően Baranya megyei népszokás színpadra átdolgozott verzióját két részletben közreadta a Cserkészlányok Lapja, 1931/8–10. sz. 16–17.; 1931/11. sz. 14–15.

⁴⁹ Pécsi Napló, 1928. március 30. 3.

⁵⁰ Mára kissé kikopott alakja a történeti emlékezetből. Patócsi Zsófia (1533–1583) Patócsi Ferenc gyulai várkapitány lánya volt. Mikor 1567-ben Schwendi Lázár ostrom alá vette Szádvár várát, férje, Bebek György távollétében, négy lányával együtt maga vezette a vár védelmét. Ötnapi ágyúzás után kényszerült feladni az erősséget, de fegyvereinek és lovainak fejében, katonai fedezettel, minden emberével, kincseivel és ruháival együtt bántatlanul hagyhatta el a várat, majd a közeli Torna várába vonult. Díszes szarkofágja Küküllővárotról található, Szádváron köztéri szobor őrzi emlékét. Borovszky 1894. Abauj-Torna vármegye: Szádvár 521–523., Cserkészlányok Lapja, 1931/88–10. sz. 8.

avatására,⁵¹ amelyen az országos elnök Lindenmeyer Antónia is tiszteletét tette, beszédben méltatva a leánycserkészet jelentőségét.⁵² A csapatbővítés továbbra is napirenden volt, hiszen április 18-án Balogh Mária csapatvezető előadást tartott a leánycserkészet céljáról, munkájáról, az elért eredményekről és a májusban tartandó világkonferenciáról. A Nőegylet udvari épületében tartott rendezvényen legalább négy osztályt végzett, komoly, intelligens úrilányokon, vagyis potenciális tagjelölteken túl vendégeket is szívesen láttak.⁵³

**Az első pécsi leánycserkészcsoport
avató ünnepélye**

Husvét hétfőn lesz a nőegyletben

Pécs, márc. 30. — Sokan talán még nem is tudják, hogy leánycserkészek is vannak Pécsen. Eddig csak az utcán tüntek fel, izléses uniformisukban, sötét barna kalapjukkal. Aki látta őket, meglepetéssel fordult meg utánuk:

— Nini, már leánycserkészek is vannak!

Valóban vannak. Már eddig is 16 főből áll a kis csapat, amely a magja lesz annak a bizonyára nagy leánycserkészcsoportnak, amely rövidesen megalakul Pécsen. Ez a kisded csapat husvét hétfőjén már nyilvánosan be is mutatkozik a nagyközönségnek. Meg akarják ismertetni Pécs városával, hogy mi is az a leánycserkészet, mi a céljuk és mire képes a nő, amikor az Isten és a Haza szent eszméi irányítják lépéseit. Avató ünnepély lesz ez a bemutatkozás, amely a jótékony nőegylet dísztermében lesz délután 4 órai kezdettel. Belépődíj nem lesz, de remélhetőleg mindenki fog valamit áldozni, hogy a lelkes csapat mihamarabb megszerezhesse, amire vágyakozik: a csapat-zászlóra. Az avató ünnepélyre lejön Pécsre az Országos

Leánycserkész Szövetség központi elnöke Lindenmeyer Antónia és főtitkára Madarász Vilma is.

Az ünnepélyre a következő meghívót adták ki.

A műsor a következő: Fogadalmiétel. 1. Ünnepi beszéd. Tartja: A Magyar Cserkészleány Szövetség elnöke. 2. Eredj ha tudsz... Végvárítól. Szavalja: Schwarzwälder Etel. 3. Irredenta dalok. Eneklő: Szalántzy Jolán és Zemlyák Erna. 4. Családközi versenyek. (Elsőségély, téstágyurás, csomozás.) 5. Cserkészdalok táboriünnél. 6. Különvilágok egyesítése a lilium alatt. Írta: Toldy Lenke csapatvez. Szavalja: Sarkadi Veronika. 7. Leánykerés. Jelenet 1 felvonásban. (Magyar népszokás.) Előadják: Zemlyák Erna, Ficsur Anna, Jurocsics Mária, Sarkadi Adél, Schwarzwälder Eta leánycserkészek, Büche József, Perlaki Lajos, Nagy Károly, Molnár János, Balogh Ferenc húscserkészek. 8. Cserkészleányok munkája. Előképek.

A leánycserkészcsoport ezután is szeretettel hív meg mindenkit az avató ünnepélyre.

Az első pécsi leánycserkészcsoport avató ünnepélye Dunántúl 1928. március 31. 5. oldal

⁵¹ Az avatóünnepély programja. Dunántúl, 1928. március 31. 5.

⁵² Vele tartott Madarász Vilma országos titkár is. Dunántúl, 1928. március 31. 5.

⁵³ Pécsi Napló, 1928. április 15. 7.

A pécsi csapat szerepet vállalt az 1928. május 3. és 17. között Budapesten és Parádon megrendezésre kerülő országos cserkészprogram fővárosi eseményein is. Május 7-én volt a lánycserkészek díszelőadása, majd másnap a csapatok díszszemléje a margitszigeti MAC pályán.⁵⁴ A program keretében csapatok közötti versenyekre is sor került, a pécsi csapattagok több első helyezést is elértek. Részt vettek tésztagyúrási és burgonyahámozási versenyben, cserkészügyességeket, tornagyakorlatokat mutattak be, valamint baranyai népszokásokat elevenítettek meg festői, hű jelmezekben.⁵⁵ Kiemelkedő teljesítményt nyújtottak tésztagyúrásban, amelyet deszkán és sodrófával kellett végezni minél rövidebb idő alatt. Ebben a versenyszámban a tettyei gyermekünnepélyen is megmérkőztek 1928. június 24-én. Ott Cseke Erzsébet bizonyult a leggyorsabbnak, aki hét perc alatt teljesítette a feladatot.⁵⁶

Téztagyúróverseny Képes Pesti Hírlap 1928. (50. évf., 106. sz.) 1928. május 10. 2. oldal

1928. november 25-én Pécssett került megrendezésre a Magyar Cserkészleány Szövetség VII. kerületi csoportjainak⁵⁷ gyűlése.⁵⁸ Megjelentek a mozgalom véd-

⁵⁴ Dunántúl, 1928. április 5. 3.

⁵⁵ Dunántúl, 1928. február 16. 5.; Pécsi Napló 1928. április 29. 8.

⁵⁶ Dunántúl, 1928. június 23. 5.

⁵⁷ A gyűlésen képviseltette magát a dombóvári 73. sz. Dobó Katica csapat (Ács Sándorné), a kaposvári 43. sz. Zrínyi Kata csapat (Árpád Sára) és a pécsi 74. sz. Patócsi Zsófia csapat (Balogh Mária).

⁵⁸ Dunántúl, 1928. október 31. 6.; 1928. november 22. 5.

nőkei, József főherceg és Anna hercegné is.⁵⁹ A teljes napot a Mecsekalján töltő előkelő pár élménydús vendéglátásban részesült. Az alábbi történet bizonyítja mennyire meg kívántak felelni a cserkészek a védnőkök kívánságainak: „Jakováli Hasszán dzsáminál járva, ami akkoriban a városi közkórház Szent János kápolnája volt, Anna hercegnő megjegyezte, hogy milyen szép is lenne, ha a minaret tetejéről egy cserkészfű és egy cserkészlány szavalná a Hiszekegyet. A cserkészek elfogadták a kihívást és fogadalmat tettek teljesítésére.”⁶⁰ A főhercegi pár délután meglátogatta a cserkészlányok otthonát, ahol megtekintették a kézimunkáikból rendezett kiállítást.⁶¹ A nap a Pécsi Jótékony Nőegylet nagytermében megrendezett díszelőadással zárult.⁶² Jelen volt Lindenmeyer Antónia országos elnök is, aki előadásban mutatta be a mozgalom céljait, megemlítve a pécsiek budapesti sikereit.⁶³ A kerületi szemle (sajtó)beharangozójából kiderült, hogy Pécs város társadalmának egy része ellenszenvvel tekintett a cserkészlányok munkájára, mert nem ismerték annak célját. Tévesen azt hitték, hogy a fiúk utánzására törekednek.⁶⁴ Éppen ezért a mozgalom támogatói igyekeztek őket meggyőzni arról, hogy a fiatalok eltérő fejlődése, eltérő hivatása önálló munkatervet hívott életre. Tökéletes honleány, hazafias feleség, jó anya – ez jelentette a megvalósítandó nőideált.⁶⁵ Fontosnak tartották, hogy a társadalom ne zárkózzon el, hanem erkölcsi és anyagi támogatást nyújtson a mozgalom számára. Úgy vélték, hogy az ország újjáépítéséhez elengedhetetlen a cserkészmozgalom.

Az egyetemes célok megvalósítása felé olykor a legapróbb gesztus megtételével haladtak. A Patócsi Zsófia cserkészlány csapat tagjai Mindenszentekkor

⁵⁹ A pár részletes pécsi programjáról. Dunántúl, 1928. november 27. 4.

⁶⁰ Sauerwein Béla: A fenségek üzenete a pécsi cserkészeknek. Dunántúl, 1928. november 29. 4. A megvalósításra 1929. június 16-án, vasárnap 9 órakor került sor a 74. számú Wesselényi Anna nagyleány cserkészcsoport és a 178. számú P. V. P. Mecsekaljai cserkészcsoportok összefogásával. Pécsi Napló, 1929. június 18. 5., Dunántúl, 1929. június 18. 5.

⁶¹ Dunántúl, 1928. október 28. 5.

⁶² A díszelőadás programja. Dunántúl, 1927. november 27. 4.

⁶³ Dunántúl, 1928. november 27. 4.

⁶⁴ Ugyanezzel a nehézséggel kellett megbirkóznia később a leánylevente mozgalomnak is. Árvai 2014.

⁶⁵ A cserkészlány nevelés céljairól, eszközeiről, ideáljairól részletesen Zelenka 1927.; A Magyar Cserkész, 1920. június 15. 5.; 1923. március 1. 63–64.; 1923. szeptember 1. 187–188.

felvonultak a temetőben rendezett megemlékezésen.⁶⁶ Az év végén karácsonyfa-ünnepélyt szerveztek, amely keretén belül 24 árvát ajándékoztak meg. Cukor, alma, mogyoró, sütemény, játék, ruhanemű lapult a csomagokban. A mesejátékról, a karácsonyi meséről, énekről, díszes fáról a cserkészlányok gondoskodtak. Az ünnepély után a karácsonyfát elvitték beteg társukhoz,⁶⁷ akiről tudni lehet, hogy 1929. január 7-én életét vesztette. Gyászjelentéséből kiderül, hogy Rolléder Mancika a 74. sz. csapat tagja volt.⁶⁸

Nem ismert, hogy pontosan mikor jött létre a 74. sz. Wesselényi Anna⁶⁹ nagyleány cserkészcsapat, de 1929. március 15-én szabadságünnepélyt rendeztek és egyúttal megmutatták magukat a nyilvánosságnak.⁷⁰ Közel egy hónappal később arról lehetett olvasni a *Dunántúl* hasábjain, hogy őszre tervezték a csapat helyi tanácsának avatását. A szervezőbizottságot Széll Zsigmondné, a Pécsi Jótékony Nőegylet elnöke, Balogh Mária, a 74. sz. csapat vezetője, akorra már a Magyar Cserkészleány Szövetség kerületi ellenőre és Berecky András nyugalmazott huszárőrnagy neje alkotta.⁷¹ Talán a pécsi leánycserkészlet iránti fokozott érdeklődés, illetve az évekkel korábban csatlakozók érettsége tette szükségessé, hogy két korosztályi csoportban folyjon a munka.

1929-ben és 1930-ban is a Somogy megyei Kaposmérőn⁷² került megrendezésre a pécsi cserkészlányok tábora. 1930-ban július 13-tól foglalták el azt a halastó mellett elhelyezkedő házikót, amelyet maguk töltöttek meg bútorokkal és étellel.⁷³ A tábori napok alatt ellátták a háztartási teendőket, csónakáztak, esténként eleget

⁶⁶ Dunántúl, 1928. november 6. 7.

⁶⁷ Dunántúl, 1928. december 28. 6.

⁶⁸ Dunántúl, 1929. január 9. 7.

⁶⁹ Krakóban született 1584-ben, Wesselényi Ferenc és Sárkány Anna házasságából. Apja Báthory Istvánnak volt kincstárnoka, katonája. Miután visszatértek Magyarországra, Hadadon nevelkedett. A gazdasszonyi teendőkön túl jártasságot szerzett erkölcs- és vallásban. Elsajátította a német nyelvet, jogi és politikai ismeretekre tett szert. 1600 körül Erdély egyik legbefolyásosabb férjje, Csáky István vette feleségül. Öt év házasságot, ötven év özvegység követett. Nevelte gyermekeit, hatékonyan koordinálta a hatalmas birtoktestet. Korának számos kiválóságával levelezett. 1649. augusztus 3-án hunyt el Krakóban. Életrajzát és levelezését Deák Farkas adta ki 1875-ben.

⁷⁰ Dunántúl, 1929. március 12. 6.

⁷¹ Dunántúl, 1929. április 10. 3.

⁷² Pécsi Napló, 1930. július 30. 2.

⁷³ Dunántúl, 1930. július 13. 4.

tettek a helyiek vacsorameghívásainak vagy tábortűz mellett énekeltek.⁷⁴ A táborozás alatt két kijelölt napon meg lehetett őket látogatni, ha azt előre bejelentették a családtagok, ismerősök.⁷⁵ 1931-ben is készültek táborozni, amit az bizonyít, hogy műsoros estjük bevételei a táborig alapot gyarapították.⁷⁶

A pécsi sajtóban nincs nyoma annak, hogy a cserkészlánycsapatok aktívan működtek volna 1933 után. Ivasivka Máttyás szerint: „Pécs város és Baranya megye cserkészcsoportjai tevékeny részesei voltak a magyar cserkészmozgalom eseményeinek. így például az 1926-os I. Nemzeti Nagytábornak, az 1933-ban Gödöllőn megrendezett világ-cserkésztalálkozóknak, a IV. jamboreenak. De ott voltak a pécsiek az 1937-es hollandiai jamboreen és az 1939-ben Gödöllőn megrendezett első leánycserkész-világtalálkozóknak, a Pax Tingen is.”⁷⁷ Utolsó nyomaikra az 1933 nyarán zajlott események kapcsán bukkantam. Ekkor tartották a világjamboree-t Gödöllőn, amelynek kísérőprogramjaként augusztus 7-én Pécsre is érkezett egy cserkészvonat, illetve egy cserkészautó. A fiúk vonaton érkeztek. A híradások szerint 30 ezres tömeg fogadta őket a vasútállomáson és a mai Szabadság úton. Szemléljükre a Tüzér utcai sporttelepen került sor.⁷⁸ Ádám Vilma országos helyettes főtitkár vezetésével a 22 külföldi leánycserkész autóval érkezett. A Nádor Szálló előtt Balogh Mária tanárnő fogadta őket. Az ebédet követően kirándulást tettek a város nevezetességeinél (belvárosi plébániatemplom, Zsolnay gyár, Tettye, vártemplom). Az uzsonnát a Séta téri Kioszkban fogyasztották el, majd a Mecsekben autózhattak.⁷⁹ Ezen híradások után a pécsi leánycserkészetről több, mint egy évtizedig hallgatnak a helyi lapok.

Végül az *Új Dunántúlban*, a *Dunántúli Népszavában* és a *Dunántúli Naplóban* érhető tetten a Magyar Cserkészleány Szövetség kerületi újjáéledése. Megváltozott szervezeti keretek között⁸⁰ 1946 tavaszán újra hozzáfogtak pécsi cserkészlányok

⁷⁴ Pécsi Napló, 1930. július 30. 2.

⁷⁵ Július 27-én és augusztus 3-án tartottak vendégnapokat. Dunántúl, 1930. július 13. 4.

⁷⁶ Programja Dunántúl, 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

⁷⁷ Ivasivka 1992, 52.

⁷⁸ Dunántúl, 1933. augusztus 8. 3.,

⁷⁹ Dunántúl, 1933. augusztus 9. 4.

⁸⁰ Ekkor már az V. és nem a VII. kerülethez tartozott a város. A Városháza u. 2. II/7. adott otthont a kerület titkári hivatalának.

és leendő csapatvezetők toborzásához.⁸¹ Ekkor már nem a hazafiasság volt a hívószó, hanem egy „internacionálisan testvéries közösséghez” való csatlakozás. Vezetőnek jelentkezhettek minden olyan 18 év feletti nő, aki kifogástalan előélettel rendelkezett, elhivatottságot érzett a 10 cserkészztörvény betartására és az ifjúsággal való foglalkozásra.⁸² Balogh Mária pécsi cserkészvezető neve előtt sajtóforrások 1933-ban már szerepeltették a titokzatos „S.né” formulát,⁸³ amely nyomán az 1946-ban felbukkanó Selényi Dezsőné személyét vele azonosítom. Már nem tanítónőként, hanem vármegyei szociális szakelőadóként, gondozónőként látta el a csapat vezetését. 1946. május 27-én az első vezetőképző tanfolyam végeztével 37 tanítónő és tanárnő tett fogadalmat az országos elnöknő jelenlétében.⁸⁴ A Magyar Cserkészleány Szövetség V. kerületi avatóünnepélyére 1946. június 14-én került sor a Magyar Mezőgazdasági Leányközépiskolában (Zrínyi Hadapródiskola). A befolyt adományokat nyári táborozásra kívánták fordítani.⁸⁵ 1946. augusztus 31-én a Magyar Cserkészleány Vezetők pécsi csoportja és a Fekete Gyémánt igazgatósága gyermekdelutánt rendezett (bábszínház, mese, tombola, zene), amelynek bevételével az Egészségvédelmi Szövetséget (korábban Stefánia Anya- és Csecsemővédelmi Szövetség) kívánták támogatni.⁸⁶ A műsort megelőzően a cserkészleányok betakarították azt a szilvát, amelyet Keserű János alispán felajánlott a Stefánia gyermekei számára.⁸⁷ 1946 szeptemberében már a második vezetőképző tanfolyamot tartották és a kerületi központ átkerült a Kardos Kálmán utca 5. szám alá.⁸⁸ Az országos szervezet megszűnésével azonban a helyi szervezet is létjogosultságát veszítette. A mozgalom újjászületésére 1989-ben nyílt lehetőség.

A leánycserkészlet összehasonlíthatatlanul kisebb súllyal bírt a pécsi ifjúság körében, mint a fiúk mozgalma. Ennek oka, hogy a helyi leányiskolák nem ka-

⁸¹ Április minden szerdáján 4 és 6 között lehetett a csapatvezető irodájában személyesen jelentkezni. A vidékiek levelezőlapon is közölhették csatlakozási szándékukat. Vezetői babérokra 18 év feletti dolgozó lányok vagy tanárnők törhettek. Új Dunántúl, 1946. március 28. 3.

⁸² Dunántúli Népszava, 1946. május 24. 3.

⁸³ Dunántúl, 1933. augusztus 9. 4.

⁸⁴ Új Dunántúl, 1946. május 29. 3.

⁸⁵ Dunántúli Napló, 1946. június 13. 6.

⁸⁶ Dunántúli Népszava, 1946. augusztus 30. 3.

⁸⁷ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

⁸⁸ Dunántúli Népszava, 1946. szeptember 18. 3.

rolták fel a cserkészzet ügyét, nem alakítottak csapatokat, valamint a szülők is ódzkodtak a cserkészzet által képviselt újító pedagógiától. Míg a fiú cserkészkerület vezetőinek jelentős része került ki a pécsi egyházmegye papságából, addig a Miasszonyunk rend iskoláiban, ahol a leányok meghatározó hányada tanult, 1926 és 1934 között tilos volt a tagtoborzás. Azt is számításba kell vennünk, hogy az iskolai önképzőkörök, kongregációk, egyéb társadalmi egyesületek is mintegy konkurenciaként kötötték le a leányok iskolán kívüli idejét. A Pécsi Jótékony Nőegylet kötelékében működő leánycserkészzet lelke Balogh Mária tanárnő lehetett, aki egyaránt koordinálta a kisebbeket tömörítő Patócsi Zsófia és a nagyokat összefogó Wesselényi Anna csapatot. A két csoport összlétszámát maximum 30 főre becsülöm. Amellett, hogy heti összejöveteleiken elsajátították a törvényeket és teljesítették a leánycserkészzet útmutatójában ütemezett próbákat, leginkább önképző, kulturális, karitatív közösségként tevékenykedtek. Forrásokból való eltűnésüket a csapat tagságának elapadásában látom. Több lány és a cserkészvezető is férjhez ment, családot alapított. A Nőegyletben feltehetően nem akadt senki, aki hasonló lelkesedéssel képviselte volna a leánycserkészzet ügyét. A második világháború éveiben más szervezetek keretették a honvédelmi munkát, de Balogh Mária elhivatottságának bizonyítéka, hogy 1946-ban felvállalta a mozgalom újjászervezését. A rövid működés alatt is tucatnyi cserkészvezető kiképzéséről tudtak gondoskodni és a cserkészlányok ismét felkerültek a pécsi segítő közösségek palettájára.

Tanulmányom bevezetőjében a teljesség igénye nélkül tekintetem át a cserkészzet történetére vonatkozó frissebb szakirodalmat és elhelyeztem kutatásomat a pécsi cserkészzet historiográfiájában. A korábban napvilágot látott szintézisek segítségével vázlatosan áttekintettem a nemzetközi és a magyar leánycserkészzet történetének mérföldköveit. Fontosnak tartottam lábjegyzetben közreadni az ebben oroszánrészt vállalt személyiségek rövid életrajzát. Elsősorban a *Dunántúl* és a *Pécsi Napló* közléseire alapozva rekonstruáltam a 74. sz. Patócsi Zsófia cserkészcsapat és a Wesselényi Anna nagylány csapat történetét és tagságát. Az 1946-ban megjelenő pécsi napilapok lehetővé tették a leánycserkészzet újraindulásának bemutatását is. Azt gondolom, hogy a kutatás folytatható, megállapításai árnyalhatók, kiegészíthetők a *Cserkészlányok Lapjának* teljes

áttekintésével,⁸⁹ a Magyar Cserkészszövetség központi iratanyagának vizsgálatával, valamint hagyatékokban lappangó kútfők bevonásával. Bízom benne, hogy akad olyan történész, aki a közeljövőben felvállalja a pécsi cserkészlet történetének monografikus feldolgozását, hiszen az itt közzétett csapatlista is bizonyítja, hogy hálás feladatnak ígérkezik.

Pécsi leánycserkészek lajstroma

1. Balog Júlia (Julianna): 1927-ben jó minősítéssel végzett a felsőkereskedelmi leányiskolában. 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán, a Patócsi Zsófia csapat nagytanácsának tagjaként részt vállalt a szervezésben is. 1929. június elején táncolt a Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben. 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.⁹⁰
2. Balogh Mária: tanárnő, a pécsi cserkészlány csapat alapítója, vezetője. 1927-ben már okleveles tanárnő. Az 1928-as sajtóemléke, miszerint „*melegszívű gyermeklány-tanítónő*” azt sejteti, hogy nem sokkal korábban szerzett képesítést. Az ő ötleteként emlegették a lányklubot (feltehetően a Pécsi Jótékony Nőegylet), amely bekapcsolódott a hajléktalanokat segítő tevékenységbe. 1930-ban már a Magyar Leánycserkész Szövetség kerületi ellenőre. 1933 augusztusa előtt lett Selényi Dezső felesége. 1942-ben a II. vagy III. kerületi Asszonyozószövetség vezetője, amely felajánlotta szolgálatát a Női Önkéntes Honvédelmi Munkaszervezet számára. 1946-ban férjével együtt sokakkal a ciszterci gimnáziumban létrejött Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége védnöke. Fiuk, Dezső akkor IV. osztályos gimnazista volt.⁹¹
3. Be?ol Ilona: cserkészvezető, aki részt vett az 1946-os szilvaszedésen.⁹²

⁸⁹ A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár állományában lévő köteg meglehetősen töredékes.

⁹⁰ Dunántúl, 1927. június 21. 4., 1928. november 30. 4., 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9., 1931. május 24. 8.

⁹¹ Pécsi Napló, 1927. július 21. 5., 1928. március 30. 3.; Cserkészlányok Lapja, 1930. december 15. borító belső oldala; Dunántúl, 1933. augusztus 9. 4., 1942. május 5. 5.; Új Dunántúl, 1946. március 28. 3., május 29. 3.; Ciszterci Gimnáziumi Értesítő 1947. 25, 38.

⁹² Neve sajnos csak töredékesen kiolvasható. Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

4. Cseke Erzsébet: 1928 júniusában a tettyei téstagyúró versenyen első helyezést ért el (7 perc). 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán, a 74. sz. csapat nagytanácsának tagjaként részt vállalt a szervezésben is. 1929. június elején táncolt a Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben.⁹³
5. Feuerstahler Erzsébet: Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein. 1930 nyarán lett Berényi István egyetemi tisztfelesége.⁹⁴
6. Ficsur Anna: 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt.⁹⁵
7. Gárdos Erzsébet Wilhelmine (Mimi): az 1930-as években készült cserkészegyenruhás képét ismerjük. Ruháján a pécsi csapat 74-es száma olvasható.
8. Hamerly Zsuzsanna: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.⁹⁶
9. Jurisics Mária: 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt. 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán. 1929. június elején táncolt a Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben.⁹⁷
10. Kabáth Ilona: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.⁹⁸
11. Kabáth Mária: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.⁹⁹
12. Kákai Róza: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.¹⁰⁰
13. Kalmár Matild: Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein.¹⁰¹
14. Koppányi Ilona: 1928 júniusában a tettyei téstagyúró versenyen második helyezést ért el (8 perc).¹⁰²

⁹³ Dunántúl, 1928. június 26. 4., november 30. 4.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9.

⁹⁴ Dunántúl, 1928. november 30. 4., 1930. augusztus 3. 6.

⁹⁵ Dunántúl, 1928. március 31. 5.

⁹⁶ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

⁹⁷ Dunántúl, 1928. március 31. 5., november 30. 4.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9.

⁹⁸ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

⁹⁹ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

¹⁰⁰ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

¹⁰¹ Dunántúl, 1928. november 30. 4.

¹⁰² Dunántúl, 1928. június 26. 4.

15. Kovács Kató: 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán. 1931. december 13-án fellépett Szent Ágnes Mária kongregáció műsoros estélyén, amit a ferences rend kínai missziójának javára rendezett.¹⁰³
16. Major Ida: 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.¹⁰⁴
17. Major Margit: Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein.¹⁰⁵
18. Major Irma: Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein.¹⁰⁶
19. Mészöly Aranka: 1928 júniusában a tettyei tésztagyúró versenyen harmadik helyezést ért el (9 perc). Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein.¹⁰⁷
20. Molnár Mária: 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán. 1929. június elején táncolt a Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben. 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.¹⁰⁸
21. Nádasdy Mária: 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán. 1931-ben fellépett a Krisztus Király jótékonyági ünnepségen a Legényegyletben.¹⁰⁹
22. Nagy Vilma: 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.¹¹⁰
23. Otta Gizella: cserkészvezető, aki részt vett az 1946-os szilvaszedésen.¹¹¹
24. Rolléder Margit (Manci): a római katolikus vallású leány 1920-ban lett a községi polgári leányiskola I. A osztályának növendéke. Az első évfolyamot

¹⁰³ Dunántúl, 1931. május 24. 7., december 13. 6.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

¹⁰⁴ Dunántúl, 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

¹⁰⁵ Dunántúl, 1928. november 30. 4.

¹⁰⁶ Dunántúl, 1928. november 30. 4.

¹⁰⁷ Dunántúl, 1928. június 26. 4., november 30. 4.

¹⁰⁸ Dunántúl, 1928. november 30. 4., 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9., 1931. május 24. 8.

¹⁰⁹ Dunántúl, 1931. május 24. 7., október 24. 5.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

¹¹⁰ Dunántúl, 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

¹¹¹ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

elégségesre teljesítette. Talán már ekkor befolyásolta teljesítményét egészségügyi állapota. Tudni lehet, hogy tagja volt annak a 22 fős 6-12 éves, „gyengén fejlett” lányokat tömörítő csoportnak, amely a Gyermekvédő Liga és a Pécsi Jótékony Nőegylet összefogásából Hollandiába utazhatott, hogy ott feljavítsák egészségét és hangulatát egyaránt. 1929-ben, mindössze 17 esztendősen hunyt el.¹¹²

25. Péterfalvi Magdolna: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.¹¹³
26. Sarkadi Adél: 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt. Kiemelkedően teljesített az 1928. novemberi kerületi szemle háztartási versenyein. 1929 májusában szerepelt a Szent Ágnes kongregáció műsoros estjén a Szűz Mária Szent szíve színműben. 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat műsorában. 1931. december 13-án fellépett Szent Ágnes Mária kongregáció műsoros estélyén, amit a ferences rend kínai missziójának javára rendezett. Ha nem egyszerű névegyezés, akkor 1940-ben már özvegy Pajornéként adakozott a Magyar Vöröskereszt javára.¹¹⁴
27. Sarkadi Veronika: 1927-ben jó minősítéssel végzett a felsőkereskedelmi leányiskolában. 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt. 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán, a csapat nagytanácsának tagjaként részt vállalt a szervezésben is. 1929 májusában szerepelt a Szent Ágnes kongregáció műsoros estjén a Szűz Mária Szent szíve színműben. 1929. június elején táncolt a Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben. 1931 májusában szerepel a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán. 1931-ben fellépett a Krisztus Király jótékonyági ünnepségen a Legényegyletben. 1931. december 13-án fellépett Szent Ágnes Mária kongregáció műsoros estélyén, amit a ferences rend kínai missziójának javára rendezett.¹¹⁵

¹¹² Községi Polgári Leányiskola Értesítője 1921. 18., Eredetileg 50 fő utaztatását tervezték, végül azok mehettek, akik az orvosi vélemény szerint feltétlenül rá voltak szorulva. Dunántúl, 1923. február 22. 2.; Pécsi Napló, 1929. január 9. 5.

¹¹³ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

¹¹⁴ Dunántúl, 1928. március 31. 5., november 30. 4., 1929. május 12. 7., 1931. május 24. 7., december 13. 6.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8., 1940. július 30. 4.

¹¹⁵ Dunántúl, 1927. június 21. 4., 1928. március 31. 5., november 30. 4., 1929. május 12. 7., 1931. május 24. 7., 1931. október 24. 5., december 13. 6.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9., 1931. május 24. 8.

28. Schwarzwälder Etel (Eta): az 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt. 1930. január 26-án fellépett a Szent Katalin kongregáció teuzsonnáján, a Legényegyletben.¹¹⁶
29. Schneider Mária: husztóti tanító lánya. 1931 májusában a Wesselényi Anna nagyleány csapat tagja. Alapító tagja volt a Szeráfi, majd a Liszt Ferenc Kórusnak. Kóruspróbákön ismerte meg a szintén cserkész Várnagy Viktort, akinek hat évtizedig volt hitvese. A Pécsi Járásbíróság és Törvényszék irodavezetőjeként, majd az Országos Rendezvény Iroda kötelékében a pécsi zenei élet szervezőjeként tevékenykedett. 1997-ben hunyt el.¹¹⁷
30. Szalántzy Jolán: református vallású. A Miasszonyunk rend Szent Erzsébet Gimnáziumának volt növendéke. 1922-ben a VI. osztály két tantárgyát elégtelennel zárta. 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat tagja volt. 1930 őszén lett Kovács Sándor orvos felesége.¹¹⁸
31. Szigeti Sarolta: cserkészvezető, aki részt vett az 1946-os szilvaszedésen.¹¹⁹
32. Takács Erzsébet: elvégezte a Pécssett 1946. május 25. és 27. között megrendezett cserkészvezetői képzést. Az új nevelők nevében mondott köszönetet a szervezésért.¹²⁰
33. Toldy Lenke: 1928-ban a Patócsi Zsófia csoport vezetője volt, aki a nyitó előadásra verset írt *Különvilágok egyesítése a liliom alatt* címmel.¹²¹
34. Török Erzsébet: részt vett az 1946-os szilvaszedésen.¹²²
35. Vicze Vilma: 1909. október 22-én született Pécssett. Az 1927/1928. tanévben a Miasszonyunk rend pécsi tanítónőképző intézetének volt növendéke. 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.¹²³
36. Zemlyák Erna: 1923-ban előszeretettel küldözgette be a *Vasárnapi Dunántúl* fejtörőinek megfejtését. 1928-as bemutatkozásakor a Patócsi Zsófia csapat

¹¹⁶ Dunántúl, 1928. március 31. 5., 1930. február 4. 7.

¹¹⁷ Dunántúl, 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.; Dunántúli Napló, 1997. január 11. 11.

¹¹⁸ Szent Erzsébet Értesítő 1922. 17.; Dunántúl, 1928. március 31. 5.; Pécsi Napló, 1930. november 23.

¹¹⁹ Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

¹²⁰ Dunántúli Napló, 1946. május 29. 3.

¹²¹ Dunántúl, 1928. március 31. 5.

¹²² Új Dunántúl, 1946. augusztus 27. 3.

¹²³ Miasszonyunk Tanítónőképző Értesítője 1927/1928. 20.; Dunántúl, 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1931. május 24. 8.

tagja volt. 1928 novemberében szerepelt a kerületi szemle díszelőadásán, a csapat nagytanácsának tagjaként részt vállalt a szervezésben is. 1929. június elején táncolt Pécsi Dalárda díszelőadásának keretében előadott János vitéz balett jeleneteiben. 1931 májusában szerepelt a Wesselényi Anna nagyleány csapat előadásán.¹²⁴

Párhuzamos (leány)cserkész történet

	Világcserkészlet	Magyar Cserkészlet	Pécsi cserkészlet
1907	az első cserkész tábor		
1908	a fiú cserkészlet megalakulása		
1909	a londoni cserkész találkozóon először jelentek meg lányok cserkészként	Klárík László magyarra fordított részeket közölt BiPi Scouting for Boys könyvéből, megalkotta a cserkész szót	
1910	megalakult a lánycserkészlet	első magyar fiúcserkész csapat megalakulása	
1912	Agnes Baden-Powell: The Handbook of the Girl Guides or How Girls Can Help to Build Up the Empire	december 28. – a Magyar Cserkészszövetség megalakulása	
1913		Gerely Jolán Angliában tanulmányozta a lánycserkészletet, részt vett egy vezetői kurzuson	a <i>Dunántúlban</i> megjelent Izsóf Alajos <i>A magyar diákcserkészlet ügye</i> című írása
1914	megindult a leányrovercserkészlet (ranger) elindult a Girl Guides Gazette lap		a <i>Pécsi Napló</i> arról ír: „most alakul az első pécsi cserkészcsapat”
1915			megalakult az Állami Reáliskola cserkészcsapata (10. sz. P. Á. R.)
1916			megalakult a ciszterci gimnázium cserkészcsapata (47. sz. P. C. F.)

¹²⁴Dunántúl, 1923. július 22. 4., 1928. március 31. 5., november 30. 4., 1931. május 24. 7.; Pécsi Napló, 1929. május 26. 9., 1931. május 24. 8.

1918	Robert Baden-Powell: Girls Guides		
1919	Nemzetközi Tanács megszervezése, a leány-cserkészlet kivált a fiúk mozgalmából	szeptember 20. – Gerely Jolán vezetésével megalakult az első önálló leánycserkész csapat: Magyar Cserkészleányok Szent Ágnes Szövetsége	már működik cserkészcsapat a felsőkereskedelmi iskolában 1919. november – megalakult a pécsi községi polgári fiúiskola csapata (178. sz. P. V. P. Mecsekalji)
1920	Nemzetközi Tanács első közgyűlése Oxfordban	Gerely Jolán Svédországba utazott tanulmányozni a cserkészletet június – 4 csapat alakult	
1921		nyár – 3. sz. Lórántffy Zsuzsanna csapat első tábora a Balatonnál december 16. – Sík Sándor életre hívta a Leánycserkész Országos Bizottságot	központi igazolást nyert a felsőkereskedelmi iskola cserkészcsapata (141. sz. Turul)
1922		június 9. – Ideiglenes Leánycserkész Intéző Bizottság nyár – a cambridge-i világkonferencián Gerely Jolán bejelentette a magyar mozgalmat; megjelent a <i>Leánycserkész útmutató</i> ; Faragó Ede (MCsSz főtitkár) előtt fogadalmat tettek az első vezetők; október – beszüntetés; november 19. – új Intéző Bizottság felállítása	20 szekszárdi cserkészlányt nyaraltatnak a városban lányos házaknál igazolás nyert: 178. sz. P. V. P. (városi polgári fiúiskola) 181. sz. Sasfiók (Julián Egylet pécsi Inasotthon)
1923		április 29. – Lindenmeyer Antónia ideiglenes elnök; első leánycserkészvezetői tanfolyam megrendezése; Magyar Leánycserkész Szövetség megalakulása; nyár – 11 csapat működött; december 27. – A Leánycserkész Int. Biz. elhatározta a Leánycserkész Szövetség megalakítását	

1924	február 22. – Thinking day – az Emlékezés napja – az összes cserkészlány ünnepe; első lány világjamboree Foxlease-ben	január 16. – Magyar Leánycserkész Szövetség megalakulása; április 24. – alakulás ünnepélyes kimondása; tavasz – vezetőképző mintatábor szervezése; három fős küldöttség vett részt az angol világtábor programján – Lindenmeyer két előadást is tartott	feloszlott a 181. sz. Sasfiók
1925		március 8. Nagyasszonyok Tanácsának fogadalmi ünnepe; Anna hercegnő lett a fővédnök kialakult a hét cserkészkerület (kb. 80 csapat); megalakult a „Nagyasszonyok tanácsa”	652. sz. I. Rákóczi György (kertvárosi református egyházközség)
1926	június 15. – a Nemzetközi Tanács levélben fordult Horthy Miklóshoz a püspöki kar állásfoglalása kapcsán	február 21. – Horthy Miklós elfogadta az alapszabályokat; március 17. – a magyar püspöki konferencia a leánycserkészlet ellen foglalt állást; október 8. – a püspöki kar határozattal tiltotta, hogy egyházi iskolákban toborozzon tagokat a mozgalom; országos előadó körutak, díszszemlék (vezetők+védnökök)	igazolt csapatok: 658. sz. Báró Eötvös József (Pécsi Tanítóképző), 659. sz. Emericum, 660. sz. Szent József (Katolikus Legényegylet), 664. sz. Szent László (Ébredő Magyarok Egyesülete)
1927		5000 tag, kb. 100 csapat	július 24. – tagtoborzás; október – hadisírgondozás; november 27. – részvétel a dombóvári csapat avatásán; december 24. – részvétel a 19-es Bajtársi Szövetség karácsonyfa ünnepélyén

1928	május 3–19. V. világgyűlés Budapesten és Parádon; május 7–8. országos szemle a Margitszigeten; 20 Leánycserkész Nemzetközi Tanács ülése Parádon, ennek keretében megalakult a Leánycserkeszek Világszövetsége (WAGGGS – World Association of Girl Guides and Girl Scouts); a nemzetközi intézőbizottság tagja lett Lindenmeyer Antónia; 5000 tag kb. 100 csapat ²¹		március 31. – a <i>Dunántúl</i> hírt ad a 16 fős cserkészlány csapatról; április 9. – 74. sz. Patócsi Zsófia csapat bemutatkozó díszelőadása a Jótékony Nőegylet Székházában; 1928. május 7–8. felvonulás és részvétel Budapesten az országos cserkészlány versenyeken június 24. – részvétel a tettyei gyermekünnepély versenyein; október – hadisírok gondozása; Mindenszentek – temetői felvonulás; november 25. – VII. kerületi szemle, fővédnökök látogatása, kiállítás, díszelőadás; december – karácsonyfa ünnepély
1929			január 9. – Rolléder Margit temetése; március 15. – Wesselényi Anna nagylány csapat szabadságünnepé; június 16. díszfelvonulás és Hiszekegy a minaretben, táborozás Kaposmérőn
1930	Olave Baden-Powellt a világ leány főcserkészévé választották	az Universal hangosfilmet forgatott a budapesti leánycserkész parádéről; december 15. – elindult a <i>Cserkészlányok Lapja</i>	február – tábori beszámoló; július 13-tól – Patócsi Zsófia csapat táborozása Kaposmérőn; július 27., augusztus 3. – tábori vendégnapok
1931		március 22. országos főtítkárok választása, 5463 tag	műsoros est a táborozási alap javára
1932	adományokból felépült az Our Charlet, táborozási központ Adelbodenben (Svájc)	első nemzeti nagytábor – Tahi (keretmese: honfoglaló törzsek élete)	
1933	Világjamboree Gödöllőn; külföldi leánycserkeszekkel altábor a Testnevelési Főiskolán; augusztus 3. – csapatok szemléje; augusztus 7. – margitszigeti táncbemutató		augusztus 7. 22 külföldi cserkészlány látogatása Pécsre – fogadás a Nádor Szállóban

1934		szeptember 26. – egyházi tiltórendelet feloldása	
1936	Lindenmeyer Antónia meghívja Magyarországra a világtábort kb. 8000 tag volt ekkor az országban		
1938		április – megalakult a világtábor Országos Intéző Bizottsága; július 15–20. próbatábor Tahiban	
1939	július 25. – augusztus 7. 4000 táborozóból 2200 magyar, 8 altábor; július 22. – augusztus 14. Gödöllőn megrendezésre került a tizedik cserkészlány világjamboree, a Pax Ting, 33 nemzet, 5000 táborozó, 12000 magyar cserkészlány		
1942		a tervezett tábor élelmi-szerhiány miatt elmaradt, 285 csapatban kb. 12100 leánycserkész	
1944		az ostrom alatt szünetelt a munka; Zimmermann Rózsa lett az elnök	
1946			április – újraindult a tag- és vezetőtoborzás; május 25–27. vezetőképző tanfolyam; augusztus 31. – gyermekdélután; szeptember 21. – második vezetőképző tanfolyam
1947		március 22. – budapesti ünnepség; július 11–24. Pálfán (Tolna m.) vezetőképző és központi tündérke tábor; július 28. – augusztus 10. központi leánycserkész és családvezetői tábor	június 14. – V. kerületi avatóünnepély
1948		július 10–23. országos nagytábor Vépen (Vas m.)	

1949		február 27. – utolsó közgyűlés, megszüntetés; augusztus 15. – a megszüntést jóváhagyó belügyminiszteri rendelet kelte	
1989		október 19. – Magyar Cserkészlány Szövetség újjáalakulása	

Források

Sajtóforrások

Az Est

A Magyar Cserkész

Budapesti Hírlap

Cserkészlányok Lapja

Dunántúl

Dunántúli Napló

Dunántúli Népszava

Gödöllői Szolgálat

Magyar Jövő

Pécsi Napló

Új Dunántúl

Iskolai értesítők

Ciszterci Gimnáziumi Értesítő 1947 = A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos-Gimnáziumának és R. Kat. Általános Iskolájának Évkönyve. Pécs, 1947.

Dombóvári iskolai értesítő 1934 = A dombóvári nyilvános jogú magán polgárfiú- és leányiskola Értesítője az 1933–34. iskolai évről. Szerk. Faics Irén. Dombóvár, 1934.

Községi Polgári Leányiskola Értesítője 1921 = Pécs Szab. Kir. Város Községi Polgári Leányiskolájának Értesítője az 1921–1922. tanévről. Pécs, 1922.

Miasszonyunk Tanítóképző Értesítője 1927/1928 = A Miasszonyunkról nevezett női rend Pécsi róm. kath. Tanítóképző Intézetének értesítője az 1927-1928. iskolai évről. Pécs, 1928.

Szent Erzsébet Értesítő 1922 = A Miasszonyunkról Nevezett Női Rend Pécsi Róm. Kath. Szent Erzsébet-Leánygimnáziumának Értesítője az 1921-1922.-ik iskolai évről. Pécs, 1922.

Irodalom

Önálló művek (könyvek)

Aczél 2005 = Aczél László Zsongor: Parázs a hamu alatt: dokumentumok és visszaemlékezések a pécsi cserkészlet katakombaéletéről. Márton Áron Kiadó, Budapest, 2005.

Bartusz-Dobosi 2004 = Bartusz-Dobosi László: „Szép vagy Magyar Tenger”: 75 éve alakult a cserkészcsapat Siófokon: 1929–2004. Kucsák, Vác, 2004.

Bodnár 1989 = Bodnár Gábor: A magyarországi cserkészlet története. Püski Kiadó, Budapest, 1989.

Borovszky 1894 = Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Sziklay János, Borovszky Samu. Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1894.

Erdey 1924 = Erdey Ferenc: A cserkészpedagógia alapelve. Aquinói Szent Tamás elméletének világánál. Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája, Kalocsa, 1924.

Gergely 1989 = Gergely Ferenc: A magyar cserkészlet története 1910–1948. Göncöl Kiadó, Budapest, 1989.

Halászné 2009 = Halászné Váradi Ildikó: A magyarországi cserkészleány nevelés története. 2009. (<https://pubhtml5.com/iqzm/ezao/basic>, utolsó megtekintés 2022. március 30.)

Harsányi 1938 = Harsányi László: Az akarat nevelése a cserkészletben. Kisfaludy László, Sárospatak, 1938.

Illyés 2004 = Illyés Gábor: „Fiúk, fel a fejfel!”: a Szabolcs megyei cserkészlet története 1914–1948 és 1989–2004 között. XI. cserkészkerület, Nyíregyháza, 2004.

- Kulcsár 1991 = Kulcsár Sándor: A makói református cserkészlet története. A makói 292.sz. Lehel-Turul cserkészcsapat öregcserkészei, Makó, 1991.
- Mészáros 1988 = Mészáros István: Sík Sándor magyar cserkészpedagógiája. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 1988.
- Marosvári 1995 = Marosvári Attila (szerk.): Szétszórt árvalányhaj: a külföldi magyar cserkészlet 50 éve: emlékkönyv Bodnár Gábor 75. születésnapjára. Garfield, NJ., Hungarian Scout Association in Exeteris, 1995.
- Marosvári 2004 = Marosvári Attila: *Magyar cserkészlet emigrációban 1945 és 1956 között*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 2004.
- Sík 1930 = Sík Sándor: A cserkészlet. A Magyar Szemle Kincsestára 105. sz. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1930.
- Sík 1996 = Sík Sándor: A szeretet pedagógiája. Válogatott írások. Vigilia Kiadó, Budapest, 1996.
- Tóthné 2000 = Tóth Boldizsárné: A cserkészliliom gyökerei és virágai Mezőtúron: történeti tanulmány. Magánkiadás, Mezőtúr, 2000.
- Varga 1922 = Varga Csaba: Pécsi cserkészlet-táborozás 1922-ben. Egy rajvezető/őrsvezető (47. P. C. F.) naplója. (https://www.gvkik.hu/uploaded_files/files/Varga_Csaba_naploja.pdf , utolsó megtekintés 2022. március 30.)
- Várnagy 2004 = Várnagy Elemér: Villámsugar fedőnév: „Fekete hollók”: pillanatképek a katakomba-cserkészlet élete történéseiből. Anda Romani Kultúra Alapítvány, Budapest, 2004.
- Várnagy 2014 = Várnagy Péter: Mozaikok a XX. század eleji magyar cserkészéletéből. Kronosz Kiadó, Pécs, 2014.

Cikk, fejezet tanulmánykötetben

- Árvai 2014 = Árvai Tünde: Ifjú Dobó Katicák a haza szolgálatában. Leányleventék munkája Pécssett és Baranyában. In: Öttorony vonzásában. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár helyismereti gyűjteményének műhelyéből 1. Szerk. Kerekes Imre (Csorna Győző Könyvtár Kiadványai 2.) Pécs, 2014. 127–142.

- Bokody 2009 = Bokody József: A magyar cserkészzet története 1910-től napjainkig. In: A magyar cserkészzet története 1910-től napjainkig. Kiállítási katalógus. Szerk. G. Merva Mária. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2009. 7–65.
- Boros 2017 = Boros László: A Leánycserkészzet átalakulása és fejlődése Kárpátalján (1937–1945) In: Kölcsönös átszövődések. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma 2016. évi PhD-konferenciájának tanulmányaiból. Szerk. Novák Anikó. Debrecen, 2016. március 4. Debrecen, 2017. 237–245.
- Lévai 1935 = Lévai Alajos: Cserkészzet mozaikokban. In: Sportok könyve. Szerk. Pluhár István Káldor Könyvkiadó, Budapest, 1935. 239–252.
- Várdai 2017 = Várdai Levente: Katakombacserkészzet Pécssett. In: „Illegális ifjúsági munka”. Cserkészközösségek a diktatúrában. Szerk. Tabajdi Gábor. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2017.
- Várdai 2022 = Várdai Levente: Az 1933-as cserkész jamboree pécsi kirándulásának előkészítése a Janus Pannonius Múzeum forrásai alapján. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 55. Pécs, 2022. 175–182.

Cikk folyóiratban, újságban

- Bernáth 2009 = Bernáth Richárd: Leánycserkészzet Miskolcon. Szülőföldünk 34. sz. (2009) 116–120.
- Dobos 1958 = Dobos László: Cserkészzet és militarizáció. Pedagógiai Szemle 8. (1958) 7–8. sz. 685–696.
- Horváth 2011 = Horváth H. Attila: Az informális tanulás történeti szinterei. Iskolakultúra 2011. 4–5. sz. 44–54.
- Ivasivka 1992 = Ivasivka Mátyás: A folyamatosan élő cserkészmozgalom Pécssett. Honismeret 20. (1992) 3. sz. 52–60.
- Ivasivka 2001 = Ivasivka Mátyás: Sziklatábor, avagy a vörös képű ávosok és a fehér bőrű indiánok. A Ciszterci Rend pécsi Nagy Lajos Gimnáziuma évkönyve a 2000/2001. iskolai évről. Pécs, 2001. 65–69.
- Ivasivka 2002 = Ivasivka Mátyás: A cserkészmozgalom Pécssett és Baranyában. Pécsi Szemle 5. (2002) 2. sz. (nyár) 65–76.

- Gergely 1983 = Gergely Ferenc: Leánycserkészlet Magyarországon. Pedagógiai Szemle 33. (1983) 7–8. sz. 675–690.
- Krassó 2003 = Krassó Sándor: Cserkészek a vészkorszakban. Pécsi Szemle 6. (2003) 2. sz. (nyár) 51–66.
- P. Miklós 1997 = P. Miklós Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázada!” – Gyermek- és ifjúsági szervezetek a XIX–XX. századi Magyarországon. Új Pedagógiai Szemle 1997. 11. sz. 35–43.
- P. Miklós 1998 = „Állami” ifjúsági egyesületek a századeleji Magyarországon. Iskolakultúra, 1998. 6–7. sz. 116–124.
- Rébay 2020 = Rébay Magdolna: A cserkészlányok Magyarországon 1930–1931-ben: A Cserkészlányok Lapjának első két évfolyama. Per Aspera Ad Astra 7. (2020) 2. sz. 80–95.
- Szabó 1933 = Szabó Zoltán: A cserkészlet a fiatalságban. Magyar Szemle 18. (1933) 5–8. sz. 350–358.
- Szurmay 1936 = Surmay Tibor: Cserkészlet és honvédelem. Magyar Katonai Szemle 6. (1936) 9. sz. 54–62.
- Vidor 1931 = Vidor Pál: A cserkészlet a vallásos nevelés szolgálatában. Magyar-zsidó Szemle 48. (1931) 1–3. sz. 58–60.
- Zelenka 1927 = Zelenka Margit: A leánycserkészlet. Protestáns Tanügyi Szemle 1. (1927) 16–24.
- Zóka 1993 = Zóka László: Első cserkészek a pécsi bányavidéken. Honismeret 21. (1993) 5. sz. 33.

Szócikk lexikonban

- Ivasivka 2010 = Ivasivka Mátyás: Cserkészlet. Pécs Lexikon I. Romváry Ferenc szerk. Pécs, 2010. 146–147.
- MKL = Magyar Katolikus Lexikon (<http://lexikon.katolikus.hu/>, utolsó megtekintés 2022. március 20.)

LOKÁLIS, ORSZÁGOS, TRANSZNACIONÁLIS: A VIDÉKI FEMINISTA SZERVEZŐDÉSEK HELYE A MAGYARORSZÁGI ÉS A NEMZETKÖZI NŐMOZGALOMBAN

„Cél: A [...] nő egyenjogúsítása minden téren és a női munka érdekeinek megóvása. [...] Eszközök. [...] vidéken fiókegyesületek létesítése és támogatása, végül az egyesület keretében önálló működési körrel felruházott csoportok alakítása” – e sorok a Feministák Egyesülete (FE) 1910-es alapszabály-gyűjteményében állnak.¹ A tisztviselőnők érdekvédelmére szabva, szinte ugyanezen gondolatok köszönnek vissza a Nőtisztviselők Országos Egyesületének (NOE) célkitűzéseiben, illetve a két szervezet hivatalos lapjának egy írásában, *A Nő és a Társadalomban*. A cikk szerzője szerint mindazt „a bajt és hiányt, amely ma a vidéki nő tisztviselők életét súlyosan terheli, könnyen ki lehetne irtani, ha sikerülne mindazokban a városokban, ahol 25-30-nál több nő tisztviselő működik, egyesületet alakítani”.²

A forrásokon végigtekintve könnyen megállapítható, hogy a FE és a NOE vezető tisztségviselőinek nevéhez nem kisebb teljesítmény köthető a századforduló utáni másfél évtizedben, mint a modern nőmozgalom életre hívása, illetve innovatív eszméinek terjesztése szinte az egész országban. A célkitűzéseikben, tagságukban és vezetőségükben számos átfedést mutató szervezetek ugyanis az évek előrehaladtával tudatosan törekedtek társadalmi bázisuk építésére a fővárosban és vidéken egyaránt. Tanulmányomban a két szervezet vidéki hídfőállásait veszem nagytér alá az 1907–1918 közötti időszakban: alapításuk és tevékenységi köreik mellett kitérek az anyaszervezetekkel kiépített kapcsolatukra (s az ebben lezajlott változásokra), valamint arra, hogy miként reagáltak az első világháború kirobbanására, s szervezték át munkájukat a háttország gazdasági összeomlásának

¹ FE 1910, 1–2.

² NOE 1909; *A Nő és a Társadalom* (1907): 10. 165–166.

megakadályozása, valamint az otthon, sokszor megélhetés nélkül maradt nők védelme érdekében. A tágabb összefüggések felvillantása érdekében alapvetőnek tartom, hogy a munkában a két szervezet valamennyi olyan fiókszervezetére kitérjek, amelyeknek tevékenységéről forrásokkal rendelkezünk, e mellett azonban igyekszem a lehető legrészletesebben felvázolni a NOE-hoz, majd a FE-hez kapcsolódó pécsi csoport történetének csomópontjait is.

Források és kutatási kihívások

Az 1896 végén létrejött és 1919 tavaszán feloszlott NOE-nek nem maradt hátra önálló levéltári anyaga, működéséről kizárólag a FE dokumentációjából, a mindkét egyesület vezetésében kiemelkedő szerepet vállalt aktivisták hagyatékaiból, valamint az egyesületi sajtóból kaphatunk képet. Ezzel szemben az 1904 decemberében felállt, az első világháborút követő átmeneti időszak során önmagát újradefiniálni képes, 1942–1946-os betiltását követően 1949-ig működő FE-vel kapcsolatban rengeteg levéltári forrás áll rendelkezésre. A Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött „Feminista fond” mellett említendő Schwimmer Rózsa³ New Yorkban, valamint Szirmay Oszkárné⁴ Budapesten elérhető hagyatéka. A levéltári forrásokat ez esetben kiválóan árnyalják az egyesületi sajtótermékekben olvasható információk. A „Nőtisztviselők Országos Egyesületének hivatalos értesítései”, valamint a „Feministák Egyesületének hivatalos közleményei” a két egyesület 1915 előtt közösen publikált lapjainak végén átlagosan három-hat oldalnyi terjedelemben kaptak helyet. Ezek először csupán a budapesti anyaszervezetekre koncentráltak, 1908 januárjától kiegészülve a vidéki fiókszervezetek jelentéseivel.

Nehezíti ugyanakkor a vidéki szervezetekre irányuló kutatást, hogy legtöbbjük iratanyaga (ha egyáltalán létezett ilyen) megsemmisült, így levéltári forrásokra

³ Schwimmer Rózsa (Budapest, 1877 – New York, 1948) feminista, pacifista, lapszerkesztő. Az 1918 előtti magyar és nemzetközi nő- és békemozgalom vezető személyisége, a FE Politikai Bizottságának elnöke. Czeferner 2020, passim.

⁴ Szirmay Oszkárné feminista, lapszerkesztő. A Feministák Egyesülete választmányának tagja, majd 1927-től megszűnéséig ügyvezető elnöke. Nevének írásmódja a forrásokban ingadozik, esetenként „i”-vel, máskor „y”-nal szerepel. Mivel régi magyar, elszegényedett arisztokrata családról van szó, a „Szirmay” írásmódot használom. Czeferner 2020, passim.

néhány kivételtől eltekintve (például Szombathely) nem támaszkodhatunk. Ebből adódóan sok esetben nem rendelkezünk pontos információval a vidéki fiókszervezetek életre hívásának körülményeiről, tagságáról, tevékenységéről és feloszlásáról.⁵ A levéltári források alapján kialakított kép – amelyet a következő oldalakon az olvasó elé tárok – praktikusán a vidéki napisajtó átfésülésével válhatna még árnyaltabbá. Jelenleg azonban a kutatások túlnyomó többsége Budapest-központú, ami részben persze a forrásadottságoknak tudható be. Az egyesületi élet dinamikájának megértéséhez az anyaszervezetek és a nőmozgalom transznacionális szintje közti kapcsolatok mellett ugyanakkor elengedhetetlen a FE és a NOE vidéki csoportjainak megismerése.⁶ Az alábbiakban a következő kérdésekre igyekszem válaszolni: miként kapcsolódtak a vidéki csoportok az anyaegyesületekhez, és hogyan tartották egymással a kapcsolatot? Milyen változásokat hozott a fiókok életébe a FE 1914. szeptember 25-i országos konferenciája? Milyen mértékű autonómiát kívántak, s kaptak a fővárosiaktól? Milyen tevékenységi körök mentén szerveződtek, milyen problémákkal küzdöttek, illetve képesek voltak-e befolyásolni a budapesti döntéseket?

A kezdetek

A vidéki központok szervezése a NOE-ban 1907-ben vette kezdetét:

„A Nőtisztviselők Országos Egyesülete évek óta égetően szükséges munkának ismeri a vidéki szervezést, de eddig tisztán anyagi eszközök hiányában nem foghatott a munkába. Tőkéje, vagyona nincsen, amelyből e célra áldozhatott volna, jövedelmei pedig alig fedezik a központi intézmények óriási költségeit.”⁷

⁵ Mindez tulajdonképpen egyáltalán nem meglepő, hiszen gyakorta a korszakban meghatározó, országos lefedettséggel rendelkező szervezetekről is hiányoznak a működésükre vonatkozó alapvető adatok. Vö. Burucs 1993, 15–19.

⁶ Néhány előremutató kísérlet ugyanakkor történt a NOE és a FE vidéki fiókszervezetei feldolgozására. Lásd például: Acsády–Mészáros 2018, 80–96. Továbbá: Antoni 2016; Árvai 2016; Kelbert 2013, 121–162.

⁷ A Nő és a Társadalom (1907): 10. 165–166. A vidéki előadásokat tartó budapesti egyesületi tagok rendre saját maguk finanszírozták utazásukat. A FE vezetősége az ilyen irányú költségek csökkentésére többször fordult a kereskedelemügyi miniszterhez a tagtársak „szabad vasúti menetjegyeiért”, ám kérvényeiket általában visszautasították. (Például: NYPL RSP I. Box 11. A Miniszteri tanácsos levele Schwimmer Rózsának, 1907. január 31.) 1914-ben az egyesület „az arisztokrata

A főváros közigazgatási területén kívüli szervezkedés még közelebb hozta egymáshoz a FE és a NOE tagjait:⁸ a „közös konyhák” működésének bátorítása mellett egyre több közös agitációs körutat tartottak vidéken.⁹ A fiókegyesületek létrehozására az első gyakorlati lépéseket Glücklich Vilma,¹⁰ a FE ügyvezető elnöke tette még 1905 folyamán, amikor Kaposvárott és Fiumében folytatott ún. „talajelőkészítő munkát” ismeretterjesztő előadások szervezése formájában.¹¹ E kezdeményezések a következő egy-másfél évben időszakosan elhalhattak, aminek magyarázata bizonyára a pénzhányban keresendő: a FE 1906-ban közel 5000 koronás éves költségvetéséből mindössze 400 koronát tudott különböző „kiküldetésekre” fordítani.¹² Az előadókörutak a szintén alacsony költségvetéssel gazdálkodó NOE számára is megterhelők voltak: amint 1907-ben világossá tették, „ehhez a munkához is, mint mindenikhez, pénz és munkaerő kell. A munkát vállalták volna tagtársaink, ha a költségeket egyesületünk fizethette volna. Egyesületünk anyagi helyzete azonban nem engedte meg, hogy erre a célra költhessünk.”¹³

A pécsi szervezkedés gyökerei minden bizonnyal Glücklich Vilma látogatására nyúlnak vissza. A polgári iskolai tanárok egyesületének Pécsen tartott közgyűlésén a nemi felvilágosítás kérdése is napirendre került, amellyel kapcsolatban egyébként

származású tagtárs”, Teleki Sándorné közbenjárásával kívánt ingyenes vagy kedvezményes vasúti jegyekhez jutni. MNL OL P 999 5. t. No. 346. A Kereskedelemügyi m. kir. minisztérium levele Teleki Sándornénak, 1914. február 3.

⁸ A köztük lévő kapcsolatok formálódásáról lásd Czeferner 2020, passim.

⁹ 1907-ben a következő településeken működtek a mai menzák/üzemi konyhák előképeinek tekinthető „közös konyhák”: Arad, Gyulafehérvár, Igló, Kaposvár, Kassa, Komárom, Lúgos, Nagyvárad, Pápa, Pécs, Pozsony, Rákospalota, Szabadka, Temesvár, Zenta. A Nő és a Társadalom (1907): 10. 172.

¹⁰ Glücklich Vilma (Vágújhely, 1872 – Bécs, 1927), tanárnő, az első magyarországi egyetemre beiratkozott és diplomát szerzett női hallgató, feminista, pacifista, lapszerkesztő. A magyar és nemzetközi feminista és pacifista mozgalom vezető személyisége, a FE ügyvezető elnöke haláláig. Czeferner 2020, passim.

¹¹ NYPL RSP I. Box 497. A FE levele Halász Józsefnek, 1913. február 21. Eredményeiről Schwimmert is tájékoztatta: „A választmány lelkesedéssel fogadta az indítványomat, felhatalmazást ad mind Kaposvárra, mind Fiumére nézve, ha Babare [Babare Adél, a FE választmányi tagja – F. C. D.] felelete kedvező.” (NYPL RSP I. Box 8. Glücklich Vilma levele Schwimmer Rózsának, 1905. november 4.) Vö. Acsády–Mészáros 2016, 486–502. Ők az érdemi munka kezdetét 1906 végére, Glücklich nagyváradi előadásának idejére teszik.

¹² MNL OL P 999 2/a. t. (1906–1914) A FE pénztári jelentése az 1906. évből.

¹³ A Nő és a Társadalom (1907): 5. 88–93.

a FE-tagok korukat messze megelőző nézeteket vallottak. *A Nő és a Társadalom* 1907. augusztusi számának glosszája a következőképp számolt be az eseményről:

„Megkérdezték Glücklich Vilmát, [...] mint pedagógus mit felelne a gyermekek egyik-másik e körbe vágó kérdésére. Mielőtt a kérdezett felelhetett volna, egy »tekintélyes« fővárosi pedagógus jóízű kacagásra bírta a hallgatóságot ezzel a klasszikus közbeszólással: »Pofonútném, s azt mondanám: hallgass!«”¹⁴

Az egyesületi közleményekből tudjuk, hogy ez alkalommal egy „feminista értekezletre” is sor került a mecsekaljai városban, ahol tulajdonképpen ténylegesen kezdetét vette az operatív munka:

„Elhatározták a jelenvoltak, hogy tömegesen belépnek egyesületünkbe és a helyi viszonyoknak megfelelő tevékenységet fejtenek ki új női pályák megnyitása és más gyakorlati kérdések megoldása tárgyában. Mind a középosztály, mind a munkásnők képviselői nagy érdeklődéssel kísérték az eszmecserét.”¹⁵

A FE első pécsi tagjai Doktor Sándor (Beregrákos, 1864 – Keszthely, 1945) szülész-nőgyógyász és felesége, Doktor Sándorné Geller Adél, valamint Schnur Nelly tisztviselőnő voltak. Ők mindannyian 1907 szeptemberében léptek be az egyesületbe, abban az időszakban, amikor a budapesti anyaszervezet taglétszáma 512 fő volt.¹⁶

Az anyaszervezetek és a fiókegyesületek közötti kapcsolat jellege

A vidéki csoportok a FE-vel és a NOE-vel egyaránt szoros kapcsolatot áptak a kezdetektől, ami az anyaegyesületek tagsága közti átfedés miatt logikus. Felmerül azonban, hogy vajon az 1907-ben, elsőként a NOE fiókjaként létrejött Nagyváradi Nőtisztviselők Egyesülete miért szerepel néhány év múlva a FE fiókszervezeteként, illetve a pécsi Nőtisztviselők és Kereskedelmi Nőalkalmazottak Egyesülete 1918-ban miért Pécsi Feministák Egyesületeként alakult újjá. Előbbi azért is meglepő, mert a NOE hatalmas lelkesedéssel számolt be Nagyváradon elért eredményről:

¹⁴ *A Nő és a Társadalom* (1907): 8. 134.

¹⁵ Uo.

¹⁶ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1907. szeptember 24-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

„Első vidéki nőegyesületünk. Igaz örömmel közöljük tagtársainkkal, hogy a Nagyváradi fiókegyesület, melynek szervezéséről lapunk júniusi számában megemlékeztünk, október 20-án nagyobb ünnepély keretében tartja alakuló közgyűlését. Örömmel üdvözljük ezt a testvér egyesületünket, amely hivatva lesz hazánk vidéki nőtisztviselőinek példát mutatni. Az alakuló gyűlésen egyesületünk elnöke és két választmányi tagja is részt fog venni.”¹⁷

E kérdések megválaszolása a levéltári források pusztulása miatt lehetetlen, ugyanakkor egyetértek Acsády Judittal és Mészáros Zsolttal, akik szerint „a NOE és a FE közötti viszony feltárása azért lényeges, hogy pontosabban lehessen látni a hazai feminista mozgalom szervezeti hátterének és társadalmi közegének alakulását”.¹⁸

Kutatásaim szerint 1914-ig kb. tíz klasszikus értelemben vett fiókszervezet létesült a két egyesület égisze alatt, ezeket 1914-ben további kettő követte.¹⁹ 1917 nyaratól – immár a FE bábáskodásával – gombamódra szaporodtak a fővároson kívüli csoportok, amelyek tagsága az 1917. június 6-a után formálódó választójogi blokkokból verbuválódott. Pogány Paula már 1917 júliusában „kéri a tagtársakat, ha alakuló gyűlésről hallanak, értesítsék erről az irodát, hogy küldhessünk valakit”.²⁰ Megjegyezte, hogy „legközelebb Spády Adél [a FE választmányi tagja, az egyesület kiadóhivatalának vezetője – F. C. D.] indul Aradra, Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Beregszászra”.²¹ Fontosak a kisebb településeken működő, nem intézményesült feminista jellegű szervezetek is.

„A vidéki fiókegyesületek megalakulása, valamint feloszlása vagy megszűnése tudomásulvétel végett az illetékes törvényhatóság útján a belügyminiszternek esetről esetre bejelentendő.”²² Mindez azt jelenti, hogy a vidéki szervezetek

¹⁷ A Nő és a Társadalom (1907): 10. 176.; A Nő és a Társadalom (1911): 6. 98.; A Nő és a Társadalom (1907) 10. 176.

¹⁸ Acsády–Mészáros 2016, 486–502.

¹⁹ Vö. az Acsády Judit által több ízben említett 42 szervezettel, amely irreálisan magas számnak tűnik.

²⁰ Ezek a nők is kiterjesztett választójog mellett emelték fel a hangjukat. (N. Szegvári 1981, 135.) Erről és az egyesület Választójogi Blokkokban betöltött szerepéről lásd még a FE, Schwimmer és Károlyi Mihály levelezését 1917 ősze és 1918 nyara között: Litván 1978, 189–193., 216. Károlynak a nők választójogának bevezetéséért tett erőfeszítésére a FE pécsi fiókszervezete és kassai csoportja is reflektált 1917 októberében. Uo. 197., 200–201.

²¹ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1917. szeptember 30-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

²² HU-MNL-OL-P 999 1/a. t. A FE alapszabályai és azok módosításai, 1911.

bejegyzésénél az anyaszervezeteknél is alkalmazott törvényi protokollt követték. Az alapítások kapcsán ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy például a németországi vidéki szervezetek sokkal nagyobb függetlenséget élveztek az anyaszervezetektől, mint a magyar „társaik”, aminek magyarázata nyilvánvalóan a szervezkedés jellegében keresendő. Az előbbieket gyakran jelentettek meg teljesen önálló periodikákat, amelyek száma a századfordulóra Németország-szerte meghaladta a 70-et.²³ Mindez a magyar központosítási törekvésekkel ellentétben egyértelműen a német föderális szemléletet tükrözi. Schwimmerék az ilyen típusú decentralizációs törekvéseket, az IWSA (International Woman Suffrage Alliance, 1904–, Berlin) elveit másolva még 1918-ban is elutasították. Ekkor egy ülésen Pogány Paula, a FE választmányának egyik legaktívabb tagja a következőket közölte:

„[...] hogy az egyik vidéki csoportunk külön lapot alapított, Schwimmer amerikai tapasztalataival bizonyítja annak célszerűtlenségét. Mert ahol egy eszme szolgáltatásban több lap áll, egyik sem szokott nívósabb lenni. Másrészt a több lap éppen Amerikában oly széthúzást eredményezett, hogy [Carrie] Chapman Catt (Ripon, 1859 – New Rochelle, 1947) milliókat áldozott a centralizálásra.”²⁴

Érdekes elem lehetne a vidéki szervezkedésnél a nemzetiségi kérdés vizsgálata is, bár a feminista mozgalom első hullámának Magyarországon tulajdonképp nem volt nemzetisége. A NOE többször hangsúlyozta, hogy kizárólag gazdasági alapon hajlandó fiókegyesületeket szervezni. E megfontolásból hiúsították meg 1909-ben a brassói magyar nőtisztviselők egyesületbe tömörülését azon indoklással, hogy a városban már működött egy szász hivatalnoknőkből álló csoport.

Az első fiókszervezetek

Schwimmer 1907 őszen – a pécsi és a nagyváradi tisztviselők egyesületeinek megalakulását követően – arról beszélt, hogy „mozgalmunk nem ér semmit, míg az ország többi asszonyai [vagyis a Budapesten és az említett városokon kívül

²³ Bittermann-Wille–Hofmann-Weinberger 2001, 355–384.

²⁴ Nem derül ki, hogy melyik vidéki csoportról van szó. HU-MNL-OL-P 999 3. t. Jegyzőkönyv a FE 1918. január 7-i választmányi üléséről.

élők – F. C. D.] nincsenek táborunkban”.²⁵ A NOE-nek pedig amiatt is érdekében állhatott a fiókszervezetek hálózatának bővítése, hogy minél több budapesti tisztviselőt küldhessenek a megüresedett „vidéki állásokba”. Mindez szerintük nemcsak a fiatal nők önállóságára, hanem közérzetére és egészségi állapotára is pozitív hatást gyakorolt.²⁶

A pécsi szervezet 1907–1909 között a NOE alá tagozódott be, s ugyanígy tettek a debreceni, nagyváradi (1911-ig), temesvári, szombathelyi és aradi fiókok. 1908 nyarán lépések történtek egy pozsonyi szervezet életre hívására, ám nem tudjuk, hogy e kezdeményezést siker koronázta-e. A következő csoportok egyértelműen a FE fiókjaiként működtek: Nagyvárad (1911-től), Szabadka, az anya-szervezet orra alá rendre borsot törő Szeged, Vágújhely (Glücklich szülővárosa), végül pedig Pécs 1918-ban. A szervezkedésben fontos szerep hárult a felvidéki fürdővárosokra, Pöstyénre, Tátrafüredre, Trencsénteplicre, de intenzív agitáció folyt Brassóban, Érsekújváron, Nyitrán, Pozsonyban és Sopronban is. A nyaralóhelyeken folytatott agitáció viszont korántsem váltott ki osztatlan lelkesedést a FE szimpatizánsaiból, amint az alábbi levél is szemlélteti:

„Ki van augusztus 15-én Pöstyénben? Az egész világ jómódú társadalmának az a része, a melyik csúzáat, köszvényét reparálja. Egy nemzetközi társaság, a melyik a rogyadozó horgas inával van elfoglalva. Mit érdekli ezeket a nők szavazati joga? Budapesten vagy Bukaresten? És a feminista mozgalom sikerét elébbre visz-szük csak egy hajszállal is, ha ezek közt a nyavalyás testöket dédelgető rokkant sybariták közt egy kétséges kimenetelű meetinget tartunk? [...] A fürdőző közön-ség szórakozásra, mulatságra vágyik, kabaret kell azoknak, nem meeting. [...] a fürdői fellobbanás, a nyári szerelem csak a saison végéig szokott tartani. [...] nem megyek arra a csatatérre harcolni, a pöstyéni rokkantak és bénák közé, inkább engedjenek Szovátára, itt még tehetek valamit a nők érdekében.”²⁷

Az első fiókegyesületek tehát 1907-ben jöttek létre Pécssett és Nagyváradon. A pécsi tisztviselőkből álló csoport 42 rendes és 36 pártoló taggal kezdte meg

²⁵ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1907. október 25-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

²⁶ Gergely Janka, a NOE ügyvezető elnöke és a FE választmányi tagja, valamint Wilhelm Szidónia, a NOE titkára és a FE választmányának oszlopos tagja többször tárgyalta a kérdéskört *A Nő és a Társadalomban*, például: *A Nő és a Társadalom* (1907): 11. 185–186.; *A Nő és a Társadalom* (1908): 3. 42–43.

²⁷ HU-MNL-OL-P 999 64. t. Benedek János levele a FE-nek, 1910. augusztus 3.

munkáját. A szervezet vezetője kezdetben Kertész Teréz hivatalnoknő volt, majd a tisztségét Rosenspitz Berta, az első pécsi orvosnő vette át.²⁸ A nagyváradi fiók alapító tagjainak számáról nincs adatunk, de a vezetőség és a választmányi tagok névsora ismert.²⁹ Röviddel ezután létesültek az aradi, szegedi, szombat-helyi és debreceni fiókok, majd egyesületi keretet kapott a szervezkedés Temesváron, Szabadkán, 1909-ben pedig a Felvidéken, Nyitra központtal.³⁰ 1914-től működött a Nyíregyházi Feministák Egyesülete.³¹ Nagybecskerekén, Kaposvárott és Balmazújvárosban pedig a kortársak által „feministádként” definiált csoportok létesültek.³²

A Schwimmer-hagyatékban egy segesvári fiókszervezet alapítására tett lépések is körvonalazódnak, az erről folytatott levelezés pedig közelebb visz minket a vidéki agitáció megértéséhez. E kapcsán kell megjegyezni, hogy az egyesületek a vidéki „fellépésekre” kivétel nélkül olyan karizmatikus személyiségeket igyekeztek delegálni, akik képesek voltak a helyi lakosság megnyerésére. Schwimmer tekintélye Segesváron is garanciát jelentett a sikerre, amint egy helyi, a feminista eszmékkel áthatott lakos 1913. februári levele mutatja:

„[...] itt volt Ön nálunk, távozásra után fényképe jelezte léptei nyomát – fájlanám, ha a fény napról-napra halványodnék – majd a hálátlan emberek jóvoltából elmosódnék. Hálánkat megjelenéséért nálunk azzal szeretném leróni, hogy itt léte nagyon maradandó, hogy úgy mondjam, szembetűnő emlékek maradnának, melyek fenn hirdetnék, hogy szavai itt nem hangzottak nyomtalanul.”³³

²⁸ A városban ebben az időszakban mintegy száz tisztviselő dolgozott. Az alakuló közgyűlésről a következőképp számolt be *A Nő és a Társadalom*: „Kertész Terézt elnöknek, Ricsey Aranka, Morvay Margit, Stark Flóra, Dorner Vilma, Weisz Róza, Marczaly Flóra, Elek Mór, Friedrich Margit, Lengyel Erzsé, Hirschler Poldína, Wolf Paula, – Csontos Sarolta, Morvay Ida, Helmich Aranka kartársakat a végrehajtó bizottságba” választották meg. *A Nő és a Társadalom* (1907): 11. 88–94. Ekkor még nem tartozott az egyesülethez Hajdú Gizella, aki néhány évvel később az ifjúsági csoport tagjaként sürgette a szervezkedés intenzitásának növelését *A Nő* hasábjain, Miért nem haladunk gyorsabban? Nyílt kérdés a kortársaimhoz, az ifjúsághoz című cikkében. *A Nő* (1916): 11. 171–172.

²⁹ *A Nő és a Társadalom* (1907): 11. 88–94.

³⁰ *A Nő* (1907): 11. 179.; *A Nő és a Társadalom* (1908): 1. 6.

³¹ *A Nő* (1914): 2. 53.

³² Vagyis feminista jellegűek. *NT* (1907): 11. 189.

³³ NYPL RSP I. Box 497. Simon Norbertné levele Schwimmer Rózsának, 1913. február 17. Simonné egyébként budapesti lakcímmel (Andrássy út 8.) szerepel a taglistákban. HU-MNL-OL-P 999 32/a. t. A FE Budapesten élő tagjainak névsora és a tagok törzskönyvei 1912–1922. é. n.

Az idézett levélben az egyesületalapítás ötlete is felmerült, a segesvári hölgy kérdéseire pedig Schwimmer készségesen válaszolt, mindössze kilenc nappal később kelt levelében. Mindez arra enged következtetni, hogy a FE a Budapesten rendezett, és kb. 2000-3000 delegáltat és vendéget vonzó IWSA kongresszus évében is kulcsszerepet szánt a vidéki agitációnak. A szóban forgó Schwimmer-levelet közel teljes terjedelmében idézem, mivel lekövethetők belőle a fiókszervezetek életre hívásához szükséges lépések:

„A szervezés módja az volna, hogy mindenek előtt az érdeklődők körében megfelelő számú tagot gyűjtenének; ha Segesvár környékéről is kaphatnánk olyan tagokat, akik saját helységükben nincsenek elegendően ahhoz, hogy külön szervezetet alakítsanak, akkor azokat is fel lehetne venni, hogy ily alapon 25/30-an legyenek. Természetesen férfiakat is fel lehet, sőt, fel kell venni. Ha ez a létszám együtt van, akkor alakuló ülésre hívhatnák a tagokat össze.

A fiókegylet neve lehetne: »Segesvári Feministák Egyesülete«. Vagy »Kükküllő megyei Feministák Egyesülete« (ha a megyei feministákat is be akarják vonni). Vagy pedig, ha úgy gondolják, hogy az egész Erdélyrészt bevonják, akkor: »Erdélyi Feministák Egyesülete« nevet lehetne adni. Ehhez azonban természetesen nem 25/30, hanem körülbelül 80/100 taggal kellene indulni a fiókegyletnek. Az alakuló ülésre lemehetne egyesületünk ügyvezetője, Glücklich Vilma, aki a munka-programmot ismertetné. E munkaprogramm állhatna, természetesen a helyi viszonyokhoz alkalmazva, szociális, pedagógiai, szülői értekezletek tartásában. Mi például Budapesten havonként legalább egy ilyen értekezletet tartunk, amelyen laikusok vagy pedagógusok egy, a nevelés körébe eső reformgondolatot ismertetnek megvitatás céljából. Azután a feminizmus teoretikájának ismertetésére lehetne sorozatos előadásokat tartani, amelyeken a nőknek jogi, gazdasági és társadalmi helyzetét ismertetik és vitatják. Egy kis feminista kölcsönkönyvtárt lehetne alapítani. A legfontosabb feminista folyóiratokat a tagok között közvetíteni. A környékbeli gyermekvédelemben a társadalmi munkát szervezni, e szervezés megindítását tagtársunk, nagysárosi Szirmai Oszkárné, a gyermek- és anyavédelmi bizottságunk vezetője, készséggel vállalná. Gyakorlati tanácsadót lehetne nyitni, amelyben hetenként egy-vagy kétszer hivatalos órát tartva az egyesület hozzáértő tagjai pályaválasztási, jogi és

egyéb ügyekben tanácsot adhatnának a hozzájuk forduló kérdezősködőknek. A városban esetleg létesítendő kertészeti- vagy egyéb szakiskola érdekében, továbbá a leányoknak fiú-középiskolába való felvétele érdekében folytathatnánk a szükséglet szerint mozgalmat. A politikai jogok sürgetésébe vállvetve dolgozhatnánk a központtal és a többi fiókegyesülettel – stb. stb.

Rengeteg munkát is lehetne elkövetni, szóval a munka csak arra vár, hogy akadjon, aki elvégzi. Rendkívül örülnénk, ha Nagysádék a mozgalom élére állnának, mert ez biztosítana nemcsak pillanatnyi, hanem állandó, komoly sikert. Kiténően működő többi vidéki fiókegyesületeink is bizonyára szívesen támogatják majd tanáccsal az ifjú egyesületet [...].”³⁴

A segesvári fiók végül „Magyar nők tanácsköre” néven alakult meg, „elnöknek a főispánét [sikerült] megnyernünk, alelnökül a tanfelügyelőné és az előbbi főispán özvegye, titkár jó magam [Simon Norbertné], jegyző egy fiatal tanítónő és pénztáros Antal iparfelügyelő”. Simonné azonban pillanatok alatt letörte a budapestiek lelkesedését, figyelmeztetve őket arra, hogy „itt egész elejéről kell kezdeni a dolgot és egy feminista egyesület fiókjáról félek, hogy még két év múlva is korai lesz beszélni – ha csak hatalmas változások nem történnek, annyira nyers a talaj és annyi előkészítésre van még szükség”.³⁵ A szervezkedés egészére nézve fontos, hogy a FE vidéken is bátorította a férfi tagok felvételét. A forrásból pedig kiderül, hogy hozzávetőlegesen hány főre volt szükség egy kisvárosra korlátozódó vagy egy nagyobb vidéki csoport létrejöttéhez, illetve miként másolták a fővárosiak céljait és munkaprogramját.

Tagszámok

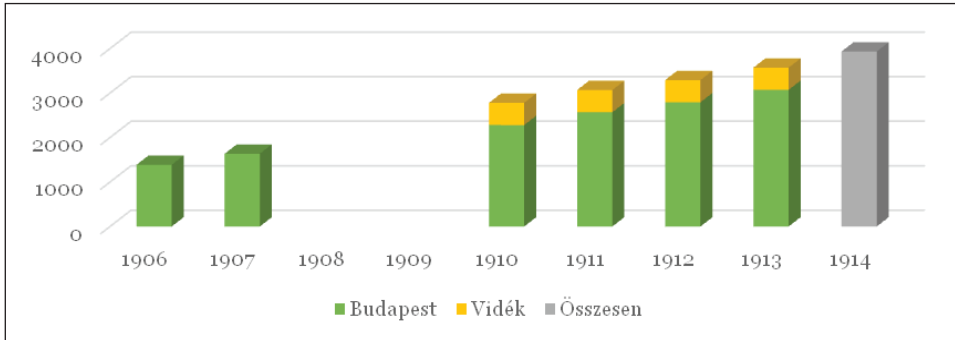
A vidéki fiókszervezetek taglétszáma a sajtóforrások szerint 50-200 fő körül mozgott:³⁶ ez az adott település lakosainak iskolázottsága, vagyoni helyzete és a fizetett munkát vállaló nők száma mellett függött a városvezetés magatartásától is. Míg a NOE anyaszervezete 1908/1909-ben 2093 taggal működött, addig az aradi

³⁴ NYPL RSP I. Box 497. Schwimmer Rózsa levele Simon Norbertnének, 1913. február 26.

³⁵ Uo. Simon Norbertné levele Schwimmer Rózsának, 1913. március 19.

³⁶ A Nő és a Társadalom (1909): 6. 103–110.

fiókhöz 137-en, a temesvárihoz 150-en, a nagyváradihoz 74-en, a szombathelyihez pedig 169-en csatlakoztak.

1. diagram A NOE taglétszámának alakulása Budapesten és vidéken, 1906–1914³⁷

Amint az 1. diagramon látható, a NOE taglétszáma tíz évvel az alapítás után meghaladta az 1000, 1913-ban pedig a 3500 főt. Bár a vidéki és a fővárosi tagság összlétszáma 1914-ben nem érte el a 4000-et (3933), háromszor népesebbnek bizonyult, mint a FE ugyanebben az időszakban. Míg azonban a fővárosi anyaszervezethez csatlakozók száma folyamatosan emelkedett, a vidéki fiókok tagsága 1910–1913 között 498–499 fővel erőteljesen stagnálni látszik. Ilyen mérvű egyhelyben toporogás szinte kizárt, ám a forráshiány miatt e statisztika nem ellenőrizhető.

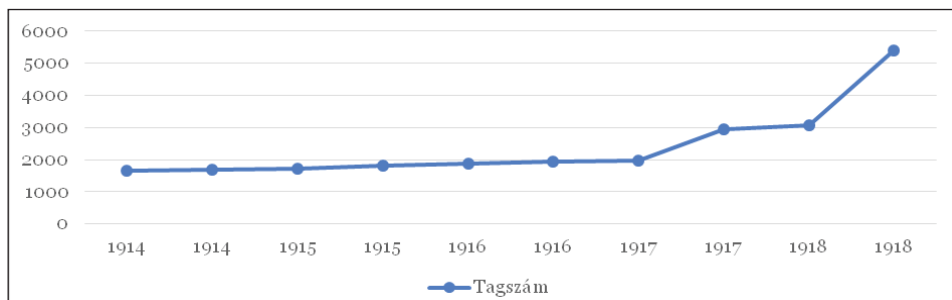
A FE taglétszámainál szintén visszafogott, ám folyamatos emelkedést látunk. Az 1906. januári 319 főhöz képest 1914-re budapesti és vidéki tagjaik száma közel megnégyszereződött, ami már önmagában az egyesület befolyásának növekedéséről árulkodik. A taglétszám 1907 februárjára érte el az 500, 1912 májusára az 1000 főt. Itt viszont nem rendelkezünk önálló adatokkal arról, hogy a vidékiek mennyien voltak.

A tagszámgyarapodásról 1914 szeptemberétől jobbra az egyesület törzskönyveiből kapunk képet.³⁸ E vaskos kötetben a fővárosiak mellett a vidékiek nevét és

³⁷ A diagram elkészítéséhez a NOE 1906–1914 közötti éves jelentéseit használtam, amelyeket *A Nő és a Társadalom* hasábjain publikáltak. 1914-ből csupán összesített adatokkal rendelkezünk.

³⁸ A választmányi ülések jegyzőkönyveiben ettől kezdve többnyire e megjegyzés szerepel csupán: „a jelentkező tagokat felveszik, a kilépéseket pedig tudomásul veszik”. HU-MNL-OL-P 999. 3. t. A FE választmányi üléseinek jegyzőkönyvei 1914–1918 között; HU-MNL-OL-P 999. 32/a. t. A FE Budapesten élő tagjainak névsora és a tagok törzskönyvei 1912–1922, é. n.

lakcímét is feltüntették. Ha hihetünk az egyesület jegyzőjének, a tagság összlétszáma 1912 januárjában 1134, a vidéki fiókoké 175 fő volt. Az összlétszám, amint a 2. számú diagramon ábrázoltam, 1914. szeptember 12-ére 1667-re hízott, ami a vidéki fiókok izmosodására is utal, hiszen tagszámuk több mint megkétszereződött (472 fő). Még nagyobb mérvű növekedésnek, a tagság mintegy megháromszorozódásának vagyunk tanúi a háborús években.

2. diagram A FE taglétszámának alakulása 1914–1918 között³⁹

A feldolgozott statisztikák szerint nyilvánvaló túlzás az egykori FE-tag, Polányi Laura (Bécs, 1882 – New York, 1959) állítása, mely szerint a tagság 1918-ra 30.000 főre nőtt.⁴⁰ A tagok száma 1914. április vége és 1918 nyara között 1978-ról 5312 főre szökkent, ami a korábbi tendenciák tükrében roppant növekedésként értékelhető, elsősorban a vidéki tagok körében.⁴¹ Magyarazatként a Vázsonyi Vilmos-féle választójogi reform, valamint a fővárosi és vidéki Nemzeti Tanácsok létrehozása szolgálhat, ami a női választójog iránt elkötelezettek tömegeit mobilizálhatta. A tagokat a korábbi, bevált gyakorlatnak megfelelően ekkor is gyűjtőívek köröztetésével toborozták.

S hogy miként alakultak a vidéki tagok által fizetett tagsági díjak? A NOE 1907 előtt szedett tagdíjairól a forráshiány miatt nincs információnk. Ettől az évtől viszont tudjuk, hogy a tagok igazán jelentős anyagi terhet vállaltak magukra a FE-vel kezdett közös lapkiadási projekt miatt. Ennek megfelelően a tagdíjakat emelni kellett: a csatlakozáskor letett 2 korona „beíratási díj” mellett a rendes

³⁹ HU-MNL-OL-P 999 32/b. t. A FE törzskönyvei a tagokról.

⁴⁰ Szapor 2006, 54–277. Vö. Szapor 2004, 189–205.

⁴¹ Erről lásd még Szapor 2018, 27.

tagok évente 12, a pártolók 6, a vidékiek pedig 8 koronát fizettek negyedéves bontásban.⁴² Az általános áremelkedés ellenére e terhek 1914-ig változatlanok maradtak,⁴³ ellentétben a FE-vel, ahol a vizsgált periódus során öt ízben nyúltak a tagdíjmelés eszközához. Itt 1907–1911 között „a rendes tagok évenként legalább 6 korona tagsági díjat fizetnek félévi előzetes részletekben”.⁴⁴ Tagtársaik figyelmét már 1908-ban megkísérelték arra irányítani, hogy ez az összeg nem éri el „a magyarországi munkásnők egyesületeiben szokásos” tagdíjat, amely hetente 20 fillért, vagyis éves szinten 10,40 koronát tett ki.⁴⁵ Az 1911-es alapszabály-módosítás szerint a rendes tagoktól évente legalább 10 koronát vártak, a pártolók viszont a korábbi gyakorlatnak megfelelően „egyszersmindenkorra” 200 koronával tartoztak.⁴⁶ A háború kirobbanása után a FE tagdíjmelésekkel igyekezett az egyesületi sajtó költségeinek emelkedéséből, valamint a hirdetések árának kieséséből adódó jövedelmeinek pótlására: a rendes tagok 1915–1917 között 12, 1917 decemberétől 1918 végéig 16, majd 26 koronával járultak a költségvetéshez. A pártolók tagdíja arányosan emelkedett, 250-ról 1000 koronára. A nehéz anyagi helyzetbe kerülő tagoknak 1917-ben kedvezményes tagdíjfizetési konstrukciót ajánlottak. E szerint a közös háztartásban élők közül egy fő tartozott teljes tagdíjjal, a többiek „csupán” 10 koronát fizettek.⁴⁷ Ugyanakkor a forrásokban nem található utalás arra, hogy a vidékiek alacsonyabb tagdíjjal járultak volna hozzá az egyesületek működéséhez.

Tudatosság vagy spontaneitás? A szervezeti háló formálódása

Felmerül a kérdés, hogy miért épp az említett településeken jöttek létre fiókegyesületek? A felvidéki alapítás magyarázata egyértelmű: a régió nagyobb városai-ban dolgozó nők mellett a polgári (és arisztokrata) rétegekhez tartozó, s a feminizmus eszméi iránt nyitott nők az itteni fürdővárosokban töltötték a nyarakat.

⁴² A Nő és a Társadalom (1907): 2. 30.

⁴³ A Nő (1914): 1. 1.

⁴⁴ A Nő és a Társadalom (1908): 2. 32.

⁴⁵ A Nő és a Társadalom (1908): 2. 32.

⁴⁶ HU-MNL-OL-P 999 1/a. t. A FE 1905-ös és 1911-es alapszabály-módosításai.

⁴⁷ HU-MNL-OL-P 999 3. t. Jegyzőkönyvek a FE 1915. október 25-i választmányi üléséről és 1918. december 22-i éves közgyűléséről. HU-MNL-OL-P 999 1/1. t. A FE 1917. évi alapszabály-módosítása.

Ezt az anyaegyesületek kihasználták, hiszen rendszeresen szerveztek előadásokat és összejöveteleket például Tátrafüreden vagy Pöstyénben.⁴⁸ A nagyobb figyelem érdekében külföldi vendégeket invitáltak, vállalva az esetleges anyagi deficitet is: 1912 nyarán például Cicely Corbett (Danehill, 1885 – Danehill, 1959), az angol nőmozgalom egyik vezető személyisége érkezett a Tátrába.⁴⁹

A leányegyesületek földrajzi elhelyezkedéséhez hozzájárulhatott még az Acsády és Mészáros által felvázolt „szervezeti nyomvonal”, amely szerint a NOE elsősorban azon városokban telepedett meg, ahol ez a munkájukat „anyagilag és erkölcsileg támogató” Magántisztviselők Országos Szövetségének (Budapest, 1893–1950) már sikerült.⁵⁰ E körülmények mellett a vidéki szervezkedés vezetőinek egyéni rátermettsége is fontos lehetett: a felvidéki fiókszervezetek létrejöttében kulcsszerepe volt Glücklich Vilma mellett Engel Bertának, aki kiválóan testesítette meg a korabeli vállalkozó nő ideálját. Hasonló egyéni kezdeményezések rajzolódnak ki a nagyváradai és a kaposvári csoportoknál, ahol Ágoston Péterné Buzárovits Augusztia (1878–?), a FE választmányi tagja, majd pedig a nagyváradai fiókszervezet vezetője és Schwimmer Rózsa húga, Franciska (Budapest, 1880 – New York, 1963) vette vállára az egyesületekkel kapcsolatos feladatokat. Ugyanakkor a FE vidéki szervezkedésében az esetlegesség és a spontaneitás jelei is tetten érhetők: az egyesület tagjai egyetlen vidéki meghívást sem utasítottak vissza, az ország legtávolabbi pontjaira is elutaztak előadásokat, felolvasásokat tartani. Glücklich 1911-ben még egy balassagyarmati jótékonyági estre szóló meghívást sem utasított vissza, ahol vendéglátói a tiszteletdíj elmaradásán túl útiköltségét sem térítették meg.⁵¹

Spontaneitásra utal a parasztasszonyokból álló Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet kapcsolódása a FE-hez, amelyről a jegyzőkönyvek első ízben 1908 júniusában tettek említést.⁵² A FE e ponttól egy csapásra a legnagyobb csodálattal áradozott a balmazújvárosiakról, e mellett sajnálatát fejezte ki a helyi intéző által őket ért – és

⁴⁸ A Nő és a Társadalom (1908): 5. 89. A Balaton-parti fürdővárosokban tett hasonló kísérletek eredménytelennek bizonyultak.

⁴⁹ Előadásairól hosszas levelezés olvasható a Schwimmer-hagyatékban: NYPL RSP I. Box 499.

⁵⁰ Acsády–Mészáros 2016, 486–502.

⁵¹ HU-MNL-OL-P 999 5. t. No. 227. Az Emberszeretet ingyen szén- és faosztás nevű szervezet levele Glücklich Vilmának, 1911. december 11.

⁵² Antoni Rita mutatott rá, hogy a szociáldemokrata nőmozgalom „balesetként” könyvelte el a balmazújvárosiak FE-hez történő csatlakozását. Antoni 2016.

a szakirodalomból már ismert⁵³ – atrocitásokról. A vidéki asszonyok viselkedése Schwimmerék hivatalos (!) interpretációjában „kiemeli a nép nagy intelligenciáját, jártasságukat a törvények és rendeletekben”. Ugyanakkor már 1908-ban belátták, „hogy falun, kint szervezzük őket, [...] szegénységünk az akadálya”.⁵⁴ A szervezet végül 1911-ben a Pápai Leányegyesülettel és a Galilei Szabadkőműves Páhollyal elsőként csatlakozott hivatalosan a FE-hez.⁵⁵ Ezt követően meleg hangú – a balmazújvárosiak részéről gyermekded, rajongással áthatott – levélváltások folytak a budapestiek és a fiókszervezet vezetője, Bordás Istvánné Rokon Tóth Sára (Balmazújváros, 1880 – Balmazújváros, 1957) között. Létszámuk 1918-ra figyelemre méltóan 500 fő körülire kúszott. A földműves asszonyok 1916-tól szűkebb pátriájukban a FE néplapjának árusításából is kivették részüket. Az épp ekkor induló *Nők Lapjából* (Budapest, 1916–1919) elsőként kértek mutatványszámokat: márciusban 50 példányt kaptak értékesítésre, a következő hónapok folyamán további 150 példány érkezett hozzájuk. Ezek eladásában ugyanakkor már nem jeleskedtek túlzottan: augusztusban Bordás Istvánné arról számolt be, hogy a nyári mezőgazdasági munkák miatt 56 példányt nem sikerült eladniuk, így ezt követően mindössze 25-re tartottak igényt. Mindez egyúttal arra enged következtetni, hogy egy-egy lapszám 4 filléres ára is túlságosan magas anyagi terhet rótt a vidéki népesség többségére, vagy pedig nem érdekelték őket a nőmozgalom eredményei.⁵⁶

Félreérthető *A Nő és a Társadalom* beszámolója, mely szerint „a Balmazújvárosi Földművelő Egylet Női Szabad Szervezete képviseltette magát” az IWSA 1908-as amszterdami kongresszusán.⁵⁷ Ezt ugyanis semmiképp sem szabad személyes részvételnélként interpretálnunk, amit Bordás Istvánné helyesírási és stilisztikai

⁵³ Erről lásd Acsády–Mészáros 2018, 80–96.; Zimmermann–Nagy 2018, 121–133. Vö. HU-MNL-OL-P 999 5. t. No. 42. Bordás Istvánné levele a FE-nek. 1906. június 3.

⁵⁴ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1908. június 5-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. Vö. a FE interpretációjával, amelyben retorikai fogásként arra szólítják fel a „magukat politikára éretlennek tartó úri asszonyokat”, hogy „menjenek a magyar parasztasszonyok közé, menjenek tőlük tanulni”. *A Nő és a Társadalom* (1908): 6. 93.

⁵⁵ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1911. január 26-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. Vö. Acsády–Mészáros 2018, 80–96.

⁵⁶ HU-MNL-OL-P 999 5. t. No. 36–96. Bordás Istvánné levelei a FE-nek; HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE választmányi üléseinek jegyzőkönyvei 1914–1918 között. Vö. Acsády–Mészáros 2018, 80–96., különösen 89.

⁵⁷ *A Nő és a Társadalom* (1907): 7. 113–114.

hibákkal jócskán teletűzdelt levele is alátámaszt. Soraiiban a FE-tagok Amszterdamból küldött képeslapjáért hálálkodik, és örömeinek ad hangot, amiért társnőivel olvashatják a mozgalom hivatalos periodikáját: „Még egyszer nem tudjuk hogy mit érezünk a mijen örömel telte meg szivünk hogy a nő czimü lapot el olvastuk hogy mijen nagy lelkesedések vannak irántunk [sic!].”⁵⁸ A csoportot Schwimmerék kirakatként a budapesti kongresszusra is felutaztatták, ám a delegáltakkal való közös fotózkodáson kívül egyéb szerepet nem szántak nekik.

A témában publikáló kutatók egy része a Balmazújvárosi Szabad Nőszervezetre referenciapontként tekint azon hipotézis cáfolatakor, mely szerint a FE jobbára a középső és felsőbb rétegek nőit gyűjtötte maga köré.⁵⁹ Magam létszáma és aktivitása ellenére sem értékelem túl a fiókegyesület szerepét. Meggyőződésem szerint ezek a nők kiváló eszközként, az 1913-as kongresszus alkalmával pedig briliáns reklámfogásként szolgáltak Schwimmerék számára, de szinte semmi többről nincs szó. Általuk kvázi felmenthették magukat a napisajtó azon vádjától, amely szerint „a feministák mozgalma csak a polgári nők jogaiért folyik”.⁶⁰ A balmazújvárosiak sok pátosszal, ám kevés tényleges mondanivalóval írt leveleit pedig Schwimmerék néha egyszerűen figyelmen kívül hagyták: 1909-ben a balmazújvárosiak három levelükre vártak hiába választ, ami talán nem a postai kézbesítés hiányosságainak tudható be...⁶¹ Mindez fontos dolgot bizonyít, jelesül, hogy

⁵⁸ HU-MNL-OL-P 999 5. No. 43. Bordás Istvánné levele a FE-nek, 1908. július 14.

⁵⁹ Elekes Irén Borbála cikke szerint „cáfolható az a hiányos információkon alapuló vélekedés, hogy a mozgalom belvárosi úriasszonyok belterjes köre lett volna”. Ezen állítását az alábbi, A Nő és a Társadalomból idézett beszámolóval támasztja alá: „A múlt hónapban is több helyre hívták meg előadóinkat a feminizmusról szóló előadásokra. Kiemeljük Lőcsét, ahol a Felvidéki Feministák Egyesületének titkára, Gémessy Aranka [a FE választmányának tagja – F. C. D.] keltett óriási érdeklődést két nagy hatású előadással és Nagytapolcsányt, ahol Spitzer Gyuláné [szintén a FE választmányának tagja – F. C. D.] kitűnő előadással szolgálta ügyünket. Ezenkívül előadóink Pécsét, Selmecbányán, Vágújhelyen stb. stb. szereztek új híveket eszméinknek.” A Nő és a Társadalom (1910): 4. 63. Elekesnek teljesen igaza van abban, hogy sajnos még mindig nincs elég információnk az egyesület tagságának társadalmi hátteréről, azonban a fenti cikkészlet nem jelenti azt, hogy az alsóbb rétegek (munkás) asszonyai is tömegesen csatlakoztak volna a mozgalomhoz. Elekes 2002, 40–48.

⁶⁰ A Nő és a Társadalom (1907): 5. 76.

⁶¹ HU-MNL-OL-P 999 5.t. No. 45. Bordás Istvánné 1909. január 30-i levele a FE-nek; HU-MNL-OL-P 999 5. t. No. 50. Bordás Istvánné levele a FE-nek, é. n. Egy rövid részletet idézek az egyik 1909-es levélből: „Üdvözöljük önöket A Legmelegeb szivbéli Szeretetből nyilváníttjuk az egész Balmaz újvárosi nők érdekében és nevében Üdvözletünket. Az Buda pesti nő társakat és más városi és vidéki társnőkek is szivbéli szeretettel üdvözöljük az egész összes jelen valokat. Sok sok előbre való haladást kívánunk

a FE nem ugyanazt kommunikálta lapjában, mint ami az egyesületi és magánlevelezésből kiolvasható. A balmazújvárosiak anyagi hasznot sem jelentettek, hiszen még a tagdíjakat és a lap-előfizetést sem tudták kigazdálkodni: 1910. július 27-i levelük-ből tudjuk, hogy bár az egyesületüknek 231 tagja volt, „de sajnos hogy a mai napig csak 12 Korona a bevételünk ám bár egy évi tagdíj nálunk csak 60 fillér [sic!]”.⁶²

Balmazújvárosi asszonyok a budapesti IWSA kongresszus delegáltjainak gyűrűjében

Forrás: NYPL Rosika Schwimmer Digital Collection

(<https://digitalcollections.nypl.org/items/510d47e2-7701-a3d9-e040-e00a18064a99>)

Végül megjegyzendő a balmazújvárosiak kapcsán, hogy a mezőgazdasági munkásnők szervezkedése nem volt példanélküli a FE történetében. Egy helyi kezdeményezés élére álló „Jancusko Ludmilla úrhölgy” beszámolója szerint hasonló került sor 1913-ban Abaújszina Hernád-völgyi településén. Soraira Schwimmer szinte azonnal választolt, példaként említve a balmazújvárosiakat:

„Nagy örömmel vettük érdekes beszámolóját a földműves nők között történt első próbálkozásáról [...]. Nagy szolgálatot tenne ügyünknek, ha ezeket az asszonyokat állandóbb formában szervezhetné. Nem gondolja-e, hogy havonként kétszeri összejövetelre, s azokon tartandó ismeretterjesztő előadásokra meg lehetne

az egész világra szóló női jogokért.” Ezen kívül arra biztatták a budapestieket, hogy „szeressék egymást”. HU-MNL-OL-P 999 5. t. No. 46. Bordás Istvánné levele a FE-nek, 1909. február 23.

⁶² MNL OL P 999 5. t. No. 51. Bordás Istvánné levele a FE-hez, 1910. július 27.

őket kapni? Gondolja-e, hogy ezek az asszonyok hajlandók volnának-e egyesületet alapítani, mint ahogy a balmazújvárosi asszonyok egyesületben vannak tömörítve. Várható-e tőlük, hogy valamelyes évi tagdíjat tudnának és akarnának fizetni, s ha igen, mi a maximum, amely tőlük elvárható és a szervezetnek a formája, amelynek őket megnyerni lehetne. A beküldött gyűjtőíveket köszönettel vettük. Nagyon örülnénk, ha február 27-iki gyűlésünkön abaújszini képviselőtünk is volna.”⁶³

„Mindennapi élet” az egyesületekben

A vidéki rendezvényekről az egyesületi rovatok mellett rendre tájékoztatott a helyi sajtó is. A szervezetek éves programját – az anyaegyesületekhez hasonlóan – előzetesen összeállított munkatervekben (nyári, őszi-téli) szabályozták. Júniustól augusztus-szeptemberig az egyesületek a fővárosban és vidéken egyaránt „nyári álmukat aludták”, a tagok tevékenysége a „tropikus hőségre” való tekintettel ilyenkor heti egy informális találkozóra és néhány kirándulásra korlátozódott.⁶⁴ Augusztus-szeptember folyamán választmányi üléseket tartottak, amelyekre a budapesti vezetőket is várták. Hetente kétszer került sor könyvtári órákra, egyesületi fogadóórákra, tanácsadásra és hivatalos órákra, ahol az aktuális teendők megvitatása mellett a tagság és az arra rászoruló jogi, munkahelyi és családi problémáit orvosolták. A középfokú szakoktatás hiányosságait – szintén a budapesti mintákhoz illeszkedve – nyelv- és szaktanfolyamokkal (gépírás, gyorsírás, üzleti levelezés stb.) kívánták (elvben) pótolni. Ezek különösen a kereskedelmi alkalmazottaknak és a nőtisztviselőknél szolgáltattak alkalmat az önképzésre. A fővárosiak a fiókegyletek tagjaitól is elvárták, hogy aktívan bekapcsolódjanak a nőmozgalom munkájába: feladatuk tagtoborzásból, adományok gyűjtéséből és propaganda-anyagok szétosztásából állt. Cserébe kihasználhatták az egyesületeknek jobbra a Balaton-parton, esetleg a felvidéki városokban működtetett üdültelepeinek ajánlatait, s részesülhettek a tagok fürdő- és vasúti kedvezményeiből.⁶⁵

⁶³ NYPL RSP I. Box 497. Schwimmer Rózsa levele Jancsusko Ludmillának, 1913. február 17. Az egyesület tényleges megalakulására valószínűleg nem került sor.

⁶⁴ A Nő és a Társadalom (1908): 7. 123.; A Nő és a Társadalom (1910): 8. 141.

⁶⁵ A Nő és a Társadalom (1908): 106.

A fiókegyesületek hatékonysága eltérő volt. Legkiegyensúlyozottabban a szombathelyi, a felvidéki, a nagyváradi és a temesvári fiókok teljesítettek, ám a beszámolóikban az elnökök saját érdemeik öregbítésére akár túlozhattak is. A fővárosiak elismerő szavaik mellett gyakran elégedetlenségüket is kifejezték. 1907-ben így feddték meg a vidéki tagokat:

„Vidéki tagtársaink (tisztelet a kivételnek) igen sok gondot okoznak pénztárosunknak, mert velük szemben nem jöhet segítségre buzgó pénzbeszédőnk. Pedig lapunk megindulása óta vidéki tagtársaink is részt vesznek – habár közvetve – egyesületünk minden munkájában, kérjük segítsenek lelkiismeretesen jelentékeny anyagi terheink viselésében.”⁶⁶

Az elmaradások oka vissza-visszaköszön a jegyzőkönyvekben: a vidékiek képtelenek voltak a fővárosihoz szabott tagdíj kiegyenlítésére – még a fizetési felszólítások után is.⁶⁷ Kritikaként fogalmazták meg a budapestiek, hogy a pécsi és a szegedi egyesületek nem működtek folyamatosan, utóbbi „izolált maradt”, majd 1914-re szinte minden kapcsolatot megszakított az anyaszervezettel. Az aradi szervezkedést hosszú ideig az egyesületi helyiség hiánya, a szombathelyit pedig az 1908-as tífuszjárvány gátolta. E problémák mellett itt a társadalmi közeg is behatároltabb volt, amelyre a vezető aktivisták támaszkodhattak.

A másik oldalon a vidéki szervezetek által megfogalmazott kritika sem volt példánélküli. A szombathelyiek egy alkalommal arról panaszkodtak Glücklichnek, hogy már szinte a terembéretek árát sem tudják bevételeikből kigazdálkodni:

„Egyesületi életünk semmiféle tekintetben sem kielégítő, szám szerint is csökkenünk, és bizony ránk férne úgy az erkölcsi mind az anyagi siker, mert utóbbi hiányát a lakbérfizetés közeledtével érzékenyen tapasztaljuk, és féltő, hogy előbb-utóbb hajléktalanokká válunk.”⁶⁸

A nőmozgalom három szintje, vagyis a helyi, az országos, és a nemzetközi dimenzió időről időre összekapcsolódott egymással. E kapcsolódási pontok

⁶⁶ A Nő és a Társadalom (1907): 7. 125.

⁶⁷ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1910. szeptember 20-i, 1914. januári, 1915. december 27-i választmányi üléseinek jegyzőkönyvei. 1917-ben a FE A Nő előfizetési költségének emeléséről is a vidéki tagtársak fizetésképtelensége miatt mondott le, jelezve, hogy „propagandának pedig határozottan ártana, ha lapunk előfizetési díja emelkednék”. HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1917. január 29-i jegyzőkönyve.

⁶⁸ NYPL RSP I. Box 497. Trombitás Erzsébet levele Glücklich Vilmának, 1910. november 23.

sorában a kétévente rendezett, számos ország nőszervezeteinek részvételével zajló választójogi kongresszusok kapták a legnagyobb publicitást. Az 1913-as budapesti tanácskozás a fiókegyesületek számára is kulcsfontosságú volt, hiszen (egy részük) a szervezési munkálatokból is kivette részét.⁶⁹ E mellett külföldi nőmozgalmi vezetők, például Carrie Chapman Catt, az IWSA elnöke, Cicely Corbett, vagy az 1918 előtti német nőmozgalom egyik legfiatalabb képviselője, Anna Lindemann (Bielefeld, 1892 – Wrocław, 1959) német szociológus is tartottak előadásokat vidéken, amelyeket Schwimmer vagy Glücklich tolmácsolt a közönségnek.⁷⁰ Catt, akit *A Nő és a Társadalom* „nagy vezérünként” aposztrofált, 1908 folyamán hosszabb időt töltött Magyarországon, s Budapest mellett Érsekújváron, Nyitrán, Nagyváradon, Temesvárott, Pécsen, Szombathelyen és Pozsonyban beszélt népes publikum előtt.⁷¹ Ugyanígy tett Otto Fick, „a koppenhágai központi háztartások igazgatója”, aki még a pécsi fiókszervezet alapításának évében járt Pécsen.⁷²

Vidéki szervezkedés az első világháború éveiben

A vidéki egyesületek a háború kitörése után is a budapestiek útmutatását követték, azonban számos egyéni kezdeményezés is kimutatható részükről, például közös kertek művelése a településük által rendelkezésükre bocsátott telkeken. Mind a budapesti, mind a vidéki FE-tagok a „háborús anyavédelem” keretein belül segítették az egyedülálló, munkaképtelen anyákat: gyermekfelügyeletet vállaltak, „békés tendenciájú” mesedélutánokat tartottak a legkisebbeknek. E mellett tovább- és átképző tanfolyamokat tartottak azoknak a nőknek, akik korábban nem kényszerültek munkavállalásra, illetve elvesztették állásaikat.⁷³

⁶⁹ *A Nő és a Társadalom* (1911): 11. 191.

⁷⁰ A teljes képhez hozzátartozik az is, hogy az ilyen típusú előadásokból befolyt profit az előadó útiköltsége, elszállásolása stb. miatt nem volt túlságosan magas, Corbett 1912-es referátuma mindössze 30,39 korona jövedelmet generált. *A Nő és a Társadalom* (1912): 12. 227.

⁷¹ *A Nő és a Társadalom* (1909): 3. 33. Anna Lindemann *Ehe und Wahlrecht (Házasság és választójog)* címen tartott előadást az egyesületben. HU-MNL-OL-P 999 2/a. No. 4. A Nagyvárad FE éves jelentése.

⁷² *A Nő és a Társadalom* (1907): 11. 189.

⁷³ A fővárosi és a vidéki nőtisztviselőknél, továbbá a teljesen képzetlen, illetve analfabéta asszonyoknak tartott tanfolyamokért lásd például: *A Nő* (1915): 3. 43.; *A Nő* (1916): 8. 127.

Ehhez kapcsolódva, s a korábbi kutatásokat árnyalva úgy gondolom, hogy a FE 1914. szeptember 25-ére összehívott országos konferenciájának legfontosabb célja nem az eltelt tíz év szervezeti kérdéseinek megvitatása volt, hanem a hátrországban végzett háborús munka stratégiáinak lefektetése. Ezt az alábbi forrásrészlet is igazolja: „A konferencia egyik fő tárgyát a Nagyváradi Fiók Egyletnek az a felterjesztése képezte, mely a fiók egyesületeknek a központtal való szorosabb együttműködés módozataira nézve tesz javaslatokat.”⁷⁴ A jegyzőkönyvek szerint az ülés nem feltétlenül „a hierarchikus irányítás elmozdulását [hozta magával – F. C. D.] a decentralizált, demokratikusabb forma felé” – amint Acsády Judit és Mészáros Zsolt értékeli –, hanem a szorosabb és koncentráltabb együttműködés alapjait fektette le.⁷⁵ Az országos nagygyűlésen a vidéki szervezetek valamennyi képviselője részt vett,⁷⁶ az ülés pedig elérte célját: a budapestihez képest kb. másfél-kéthónapos fáziskéséssel a vidéki munkaközvetítők is felálltak. A *Nő. Feminista folyóirat* című lap (*A Nő és a Társadalom* utódlapja) októberi számában már megjelent egy hír, mely szerint a vidéki irodák szintén dolgoztak az álláskereső nők problémáinak megoldásán.⁷⁷ A háború előtt létesült fiókok közül viszont csak néhány maradt igazán hatékony 1914 után – Nagyvárad és Szeged például kimagaslóan teljesített.⁷⁸

A vidéki fiókok a háború éveiben is szolidárisak maradtak az anyaegyesülettel: amikor a hatóságok 1916 nyarán (Glücklich szerint) a belügyminiszter döntésére betiltották a hónapok óta tervezett budapesti, országos feminista kongresszust, Szegedről érkezett meghívás az esemény pótlására.⁷⁹ A Vázsonyi Vilmos-féle választójogi törvényjavaslat mellett pedig az anyaegyesület és a már működő fiókok agitációja is hozzájárult a szervezkedésnek további településeken történő megkezdéséhez.⁸⁰ A FE képviselői 1917 és 1918 nyara közt az ország 63 vármegyéjében kezdtek intenzív agitációba. Gyűléseket tartottak többek között Besztercén, Egerben,

⁷⁴ HU-MNL-OL-P 999 5. t. A nagyváradi Feminista Egyesület jelentései (1914–1917).

⁷⁵ Acsády–Mészáros 2016, 486–502. Vö. HU-MNL-OL-P 999 5. t. A Nagyváradi Feminista Egyesület jelentései (1914–1917); HU-MNL-OL-vP 999 3. t. A FE 1914. szeptember 9-i választmányi ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁶ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1914. szeptember 14-i rendkívüli választmányi ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁷ *A Nő* (1914): 18. 206.

⁷⁸ *A Nő* (1917): 1. 13–14.

⁷⁹ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1916. június 11-i rendkívüli választmányi ülésének jegyzőkönyve.

⁸⁰ A törvényjavaslatról lásd bővebben N. Szegvári 1981, 137–141.

Érsekújváron, Győrben, Pápán, Sásdon, Szatmárnémetiben, Székesfehérváron, Szolnokon és Trencsénben, ahol előadások tartásán túl jelvényeket osztogattak és plakátoltak.⁸¹

A pécsi szervezet a háborús években alig tűnik fel az egyesületi iratokban és a sajtóban, ugyanakkor annyi bizonyos, hogy 1918. január elején a FE fiókszervezeteként újult erővel kezdte meg a működését. A *Pécsi Napló* hírei szerint a tagok január 4-én nagy lendülettel vetették bele magukat a munkába, a hónap végén pedig már Glücklich Vilma tartott előadást a nők választójogáról. A lap Glücklichet „a feminista mozgalom egyik legrokonszenvesebb és legképzettebb, külföldön is nagyrabecsült vezetőnője”-ként mutatta be olvasóinak.⁸² Előadása másnapján Glücklich képeslapon számolt be a budapesti választmányi tagoknak arról, hogy „pécsi gyermekünk szépen fejlődik, lelkesedik és buzog”.⁸³ A fiókszervezet hírei néhány hónapon keresztül ezt követően folyamatosan megjelentek a helyi lapban, azonban a csoport ezt követően ismételtelen eltűnik a szemünk elől.

Összegzés

1918 előtt a kormányzat, Budapest, illetve a vidéki fiókszervezeteknek otthont adó városok vezetése többé-kevésbé támogató közeget biztosítottak a FE szervezkedésének a korai éveket leszámítva. Ez elengedhetetlen volt például az IWSA budapesti, VIII. kongresszusának megrendezésekor 1913 nyarán, amikor a főváros vezetése 10.000 koronát, valamint a Vigadó és más középületek használatának jogát bocsátotta az egyesület rendelkezésére, vagy a háború idején, amikor munkaközvetítő irodáikat, továbbá a „háborús anyavédelem” előmozdítását célul kitűző bizottságaikat támogatták anyagilag több ízben. 1918 őszén még közel 6000 fő fizetett tagdíjat, ezután viszont tömegével léptek ki mind a budapesti, mind pedig a vidéki csoportokból a támogató, ám jobbára kevésbé aktív nők és férfiak. Sokan kiábrándultságuk okán az egyesület alapelvével szembehelyezkedve

⁸¹ HU-MNL-OL-P 999 3. t. A FE 1917. szeptember 17-i választmányi ülésének jegyzőkönyve; N. Szegvári 1981, 142.

⁸² Pécsi Napló, 1918. január 4. 5., 1918. január 23.

⁸³ HU-MNL-OL-P 999 6. t. No. 241. Glücklich Vilma képeslapja a FE-nek. 1918. január 24.

– amely szerint nem köteleződnek el egyetlen politikai párt irányában sem –, a Függetlenségi és 48-as/Károlyi Párt holdudvarához csatlakoztak.

Nehezítette a működést az is, hogy Schwimmert a Károlyi-kormány a fegyverletételt követően diplomáciai feladatokkal bízta meg. 1918 novembere és 1919 januárja–márciusa között Magyarország svájci (akkreditációval ugyan nem rendelkező) követeként próbált egyensúlyozni hazája és az antant között, berni diplomáciai szolgálata azonban néhány hét alatt csúfos kudarcba fulladt, hiszen hivatalos kinevezését az antant elutasította. A NOE 1919 áprilisára teljes mértékben beszüntette működését, s az új alapokon megszerveződő nőmozgalomban a FE működése is korlátozottá vált. A tagszámok tekintetében drámai csökkenést mutatnak az 1936-os adatok: e szerint a budapesti anyaegyesülethez mindössze 280 fő kapcsolódott.⁸⁴ A pozícióvesztés pedig nyilvánvalóan jelentős bevételkiesést is eredményezhetett.⁸⁵ Az egyesületi sajtóhoz hasonlóan a Horthy-korszak során a vidéki szervezkedés is elsorvadt. Ennek ellenére a FE, amely az 1920-as évek elején sikeresen definiálta újra saját céljait, a nemzetközi színtereken 1942-es ideiglenes, majd 1949-es végső betiltásáig igyekezett aktív maradni.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL P 999 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Feministák Egyesülete (1940–1959)

The New York Public Library (NYPL)

NYPL RSP Manuscript and Archives Division, MssCol 6398. Rosika Schwimmer Papers

Sajtóforrások

A Nő és a Társadalom, 1907–1913

A Nő. Feminista Folyóirat, 1914–1928

⁸⁴ Dobrovits 1936.

⁸⁵ A két világháború közti taglisták feldolgozása jelenleg folyamatban van.

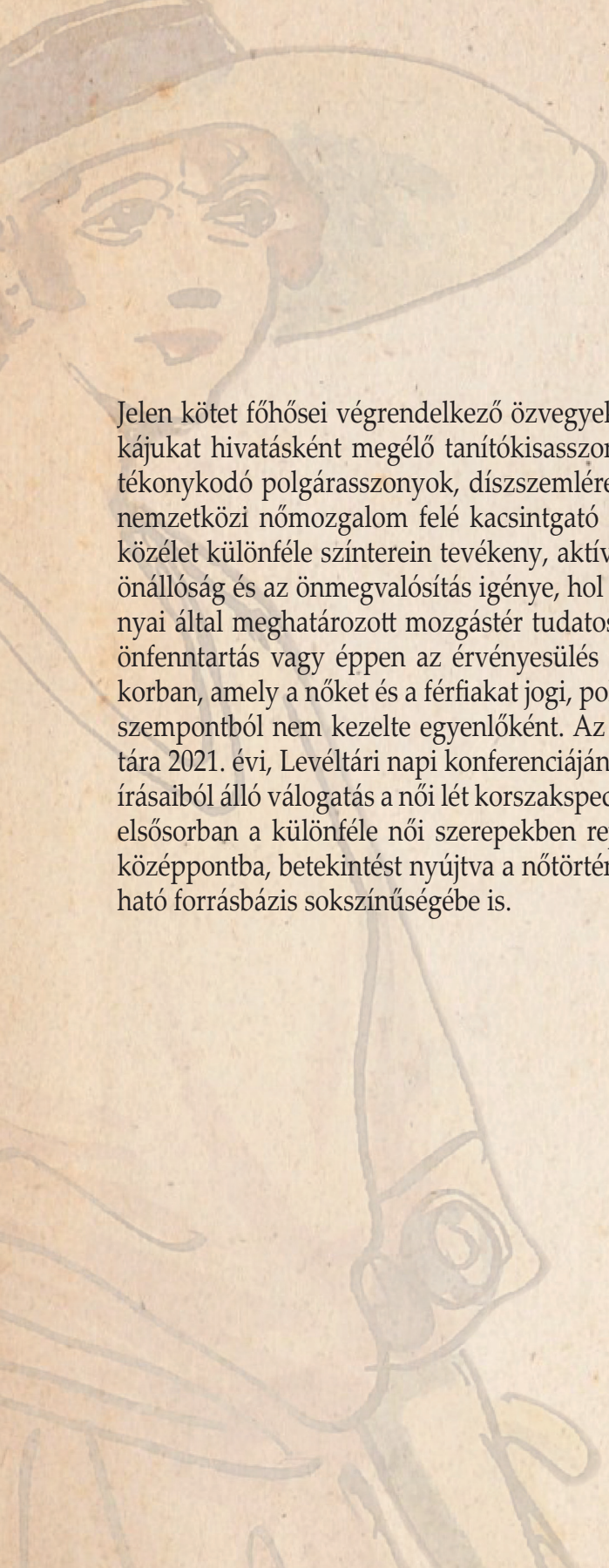
Nyomtatott források

- Dobrovits 1936 = Dobrovits Sándor: Statisztikai Közlemények. Budapest egyesületei. Budapest, 1936.
- FE 1910 = Glücklich Vilma – Dirnfeld Janka (szerk.): A Feministák Egyesületének alapszabályai. Budapest, 1910.
- NOE 1909 = A Nőtisztviselők Országos Egyesülete Alapszabályai. Markovits és Garai Könyvnyomdája. Budapest, 1909.

Irodalom

- Acsády–Mészáros 2016 = Acsády Judit – Mészáros Zsolt: Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századelőn. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon: a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2014. évi, egri konferenciájának kötete. Szerk. Pap József – Tóth Árpád. Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2016. 486–502.
- Acsády–Mészáros 2018 = Acsády Judit – Mészáros Zsolt: A Balmazújvárosi Szabad Nőszervezet és a Feministák Egyesülete közötti kapcsolat (1908–1929): A női szolidaritás megnyilvánulásai a hazai feminista mozgalomban. TNTeF 8, 2018. nyár. 80–96. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/tntef/article/view/33855> (Hozzáférés: 2022. június 7.)
- Antoni 2016 = Antoni Rita: Progresszív nők kisebbségben? A Feministák Szegedi Egyesülete. 2016. (<https://nokert.hu/h-20161226-1939/1593/6/progressziv-nok-kisebbségben-feministak-szegedi-egyesulete>; utolsó megnyitás: 2020. 10. 31.)
- Árvai 2016 = Árvai Tünde: Városnyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.
- Bittermann-Wille–Hofmann-Weinberger 2001 = Bittermann-Wille, Christina – Hofmann-Weinberger, Helga: Von der Zeitschrift Dokumente der Frauen zur Dokumentation von Frauenzeitschriften. 2001. http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/bittermann_hofmann.pdf (Hozzáférés: 2020. október 30.)
- Burucs 1993 = Burucs Kornélia: Nők az egyesületekben. História 15 (1993): 2. 15–19.

- Czeferner 2020 = Czeferner Dóra: Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában (1907–1918). Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs [2020]
- Kelbert 2013 = Kelbert Krisztina: A feministák pionírjai vidéken. A Szombathe-lyi Nőtisztviselők Országos Egyesültének tevékenysége és szerepe a XX. szá-zad első felének magyarországi nőmozgalmában. Századvég 18, 2013. nyár. 121–162.
- Litván 1978 = Litván György: Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- N. Szegvári 1981 = Nagyné Szegvári Katalin: Út a női egyenjogúsághoz. Kossuth Kiadó, Budapest, 1981.
- Szapor 2004 = Szapor, Judith: Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hun-garian Women’s Movement. In: Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective. Eds. Paletschek, Sylvia – Piet-row-Ennker, Bianca. Stanford University Press, Stanford, 2004. 189–205.
- Szapor 2006 = Szapor Judit: Feministák és „radikális asszonyok” – Női politiku-sok az 1918-as demokratikus forradalomban. In: Nők a modernizálódó ma-gyar társadalomban. Szerk. Gyáni Gábor – Nagy Beáta. Csokonai Kiadó, Deb-recen, 2006. 254–277.
- Szapor 2018 = Szapor, Judith: Hungarian Women’s Activism in the Wake of the First World War; From Rights to Revanche. Bloomsbury Academic, London, 2018.
- Zimmermann – Nagy 2018 = Zimmermann, Susan – Nagy, Piroska: Female Ag-rarian Workers in Early Twentieth-Century Hungary. *Aspasia* 6 (2018): 1. 121–133.

Jelen kötet főhősei végrendelkező özvegyek, kegyes szerzetesnővérek, munkájukat hivatásként megélő tanítókisasszonyok, „tisztos ipart” űző nők, jótekönykodó polgárasszonyok, díszszemlére felsorakozó cserkészlányok és a nemzetközi nőmozgalom felé kacsintgató vidéki feministák... A magán- és közélet különféle színterein tevékeny, aktív nők, akiknek cselekvéseit hol az önállóság és az önmegvalósítás igénye, hol a 19–20. század társadalmi viszonyai által meghatározott mozgástér tudatos bővítésére való törekvés, hol az önfenntartás vagy éppen az érvényesülés kényszere motiválta – egy olyan korban, amely a nőket és a férfiakat jogi, politikai, kulturális és számos egyéb szempontból nem kezelte egyenlőként. Az MNL Baranya Vármegyei Levéltára 2021. évi, Levéltári napi konferenciájának előadásaiból és felkért szerzők írásaiból álló válogatás a női lét korszakspecifikus korlátainak ábrázolásán túl elsősorban a különféle női szerepekben rejlő cselekvési repertoárt helyezik középpontba, betekintést nyújtva a nőtörténelmi kutatások számára hasznosítható forrásbázis sokszínűségébe is.